

М. Г. Складановська

Людина і світ

Вступ до екологічної психології

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний вищий навчальний заклад
«Придніпровська державна академія будівництва та
архітектури»

М.Г. Складановська

Людина і світ.
Вступ до екологічної психології.

Навчальний посібник
Видання друге

Дніпропетровськ
ПДАБА
2012

УДК 159.9:504

ББК 88:20.1

С 43

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист Міністерства освіти та науки України від 24.07.06 р. №14/18-Г-547).

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор С.В. Шмалій (Херсонський державний університет);

канд. психол. наук, доц. І.Г. Батраченко (Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України);

канд. психол. наук, доц. О.В. Шевяков (Дніпропетровський національний університет).

Складановська М.Г.

С 43 Людина і світ. Вступ до екологічної психології: Навч. посібник. – [2-е вид.]. – Дніпропетровськ: Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2012. – 161с.

Окреслено коло питань, що стоять на перетині екологічної психології, філософії, етики, педагогіки та культури: усвідомлення результатів впливу людини на довкілля, сприйняття людиною природно-антропогенного середовища і його психологічний вплив на людину, розвиток екологічної свідомості особистості та етнічні витоки її формування, екологічна освіта і просвіта, екологія людини.

Може бути використаний в блоці “Екологічна підготовка” вибіркової частини навчання. Буде корисним також для учнів старших класів ліцеїв, гімназій, усіх, хто небайдужий до долі Землі.

ББК 88:20.1

© М.Г. Складановська, 2012

© Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2012

Зміст

Вступ.....	4
1. Екологічна психологія як наука та її прикладні аспекти	
1.1 Виникнення екологічної психології, її предмет, основні завдання і методи, зв'язок з іншими науками.....	5
1.2 Усвідомлення результатів впливу людини на довкілля. Екологічні кризи.....	10
1.3 Сучасний стан довкілля в Україні.....	17
1.4 Лісова проблема: соціальний та психологічний аспекти.....	22
1.5 Людина в природно-антропогенному середовищі.....	27
1.6 Феномен сприйняття кольору і коливань.....	35
1.7 Психологічний вплив природного середовища на людину.....	42
1.8 Естетичне сприйняття природного середовища.....	50
1.9 “Заповідаю навіки...”.....	64
Підсумки.....	70
2. Екологічна свідомість, її формування і розвиток	
2.1 Етнічні витоки формування екологічної свідомості.....	72
2.2 Розвиток екологічної свідомості в процесі соціогенезу.....	79
2.3 В.І.Вернадський: вчення про ноосферу.....	85
2.4 Структура екологічної свідомості.....	91
2.5 Екологічна освіта і просвіта.....	97
2.6 Майбутнім батькам.....	106
2.7 Екологія людини, екологія культури.....	117
Підсумки.....	125
Заключне слово.....	126
Додаток:	
• Опитувальний лист.....	128
• Восьмиколірний тест Люшера.....	130
• У світі мудрих думок.....	135
Глосарій	139
Література	143

Вступ

“...and therefore never send to know
for whom the bell tolls.
It tolls for thee.”

John Donne

Ви чуєте ці дзвони? Дзвони тривоги, дзвони біди, нашої спільної біди, що загрожує нашому дому, життю, нашому існуванню. Екологічна криза стає глобальною, а окремі місця вже стають зонами екологічної біди, екологічної катастрофи, де не тільки створені несприятливі для життя умови та параметри довкілля, але відбувається зникнення окремих видів живих істот, масові прояви погіршення здоров'я людей та зміни на генетичному рівні виду *homo sapiens*. Під загрозою існування опинилась уся планета Земля. Це проблеми не наступного дня, а сьогодення. Пошуки розв'язку цих проблем знаходяться в площині перетину екології, філософії, психології, біології, медицини, гуманітарних, природничих та інженерно-технічних наук. Необхідні як термінові наукові та юридичні заходи, так і довгострокові програми, що прогнозують закономірності еволюції і коеволюції людини, природи, а головне – осмислення людиною свого місця в Універсумі, космічних законів буття і напрямку подальшого розвитку людства. Техногенний розвиток цивілізації, що призвів до існуючого стану природного, антропогенного і соціального середовища, не залишає можливості виходу з екологічної, духовної кризи.

Проблема виживання людства стає суттєво залежною від проблеми розвитку людини. Сьогодні ми не спроможні вижити без зміни своєї свідомості, без формування нового стилю мислення. Стає необхідним перехід від техногенної до антропогенної цивілізації.

Ось чому, на наш погляд, головні завдання екологічної психології – *це формування і розвиток екологічної свідомості, екологічного мислення людини, усвідомлення людством екологічного імперативу.*

В цьому посібнику ми розглянемо проблеми впливу природно-антропогенного середовища на психіку, свідомість людини, зміст екологічної свідомості та її розвиток в історичному аспекті, формування екологічної свідомості в онтогенетичному аспекті, задачі та проблеми екологічної освіти, екології культури, екології людини, формування екологічного мислення та екологічного світосприйняття.

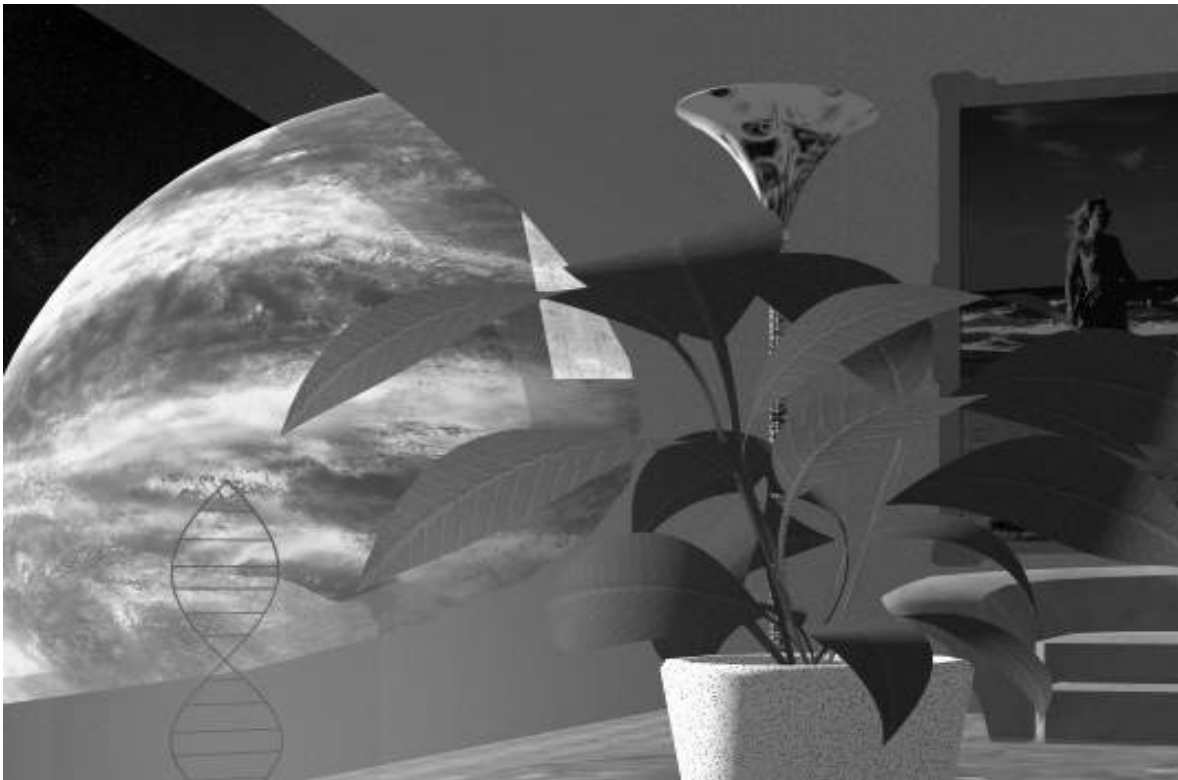
Автор висловлює вдячність за допомогу в підготовці книги до друку студентам Національного гірничого університету і з глибокою повагою та вдячністю прийме всі відгуки, зауваження, побажання.

Розділ 1

Екологічна психологія як наука та її прикладні аспекти

*Виникнення екологічної психології
Предмет, основні завдання і методи
екологічної психології
Зв'язок екологічної психології з іншими науками
Усвідомлення результатів впливу
людини на довкілля
Екологічні кризи.
Сучасний стан довкілля в Україні
Лісова проблема: соціальний та
психологічний аспекти*

*Людина в природно-
антропогенному середовищі
Феномен сприйняття кольору і ко-
ливань
Психологічний вплив природного се-
редовища на людину
Естетичне сприйняття природного
середовища
Охорона довкілля: психологічний
аспект*

1.1. Виникнення екологічної психології, предмет, основні завдання і методи, зв'язок з іншими науками
Навчальна мета: з'ясувати, що вивчає екологічна психологія, її основні завдання і методи.

Слово “екологія” походить від грецького “ейкос” (або “ойкос”, “ейкус”), що означає будинок, житло, батьківщина, місце проживання. Природа – наш спільний дім, і тому цим словом була названа наука, яка вивчає взаємодію живих істот з природним середовищем, що їх оточує. Психологічні аспекти цієї взаємодії покликана вивчати *екологічна психологія*.

Як наукова дисципліна вона зародилася ще в ХІХ столітті, а сформувався в самостійну науку порівняно недавно – 20-30 років тому. Дуже часто цим терміном називають ряд напрямків, які мають різний предмет дослідження.

В іноземній літературі ми зустрічаємо назву *Environmental Psychology* (психологія навколишнього середовища), яка вивчає відносини людини з оточуючим її середовищем, в тому числі і з антропогенним (створеним людиною); *Environmental Sociology* (екологічна соціологія), яка вивчає закономірності і форми взаємодії суспільства з навколишнім середовищем.

Предметом дослідження в *психологічній екології* є вплив екологічних факторів на психіку людини (світло, температура, хімічний склад повітря, рівень шуму, радіаційний фон). В цій дисципліні переважає дослідження психофізіологічного впливу окремих екологічних факторів, тоді як психологія навколишнього середовища розглядає середовище як систему.

У власне *екологічній психології* аналізується взаємодія людини тільки зі світом природи, психологія “людини в екологічному світі” і дослідження екологічної свідомості, як індивідуальної так і групової. Через це часто цю дисципліну називають *психологією екологічної свідомості*, що і визначає предмет її вивчення. Можна виділити такі основні екологічні проблеми, які стали поштовхом до виникнення і розвитку екологічної психології:

- демографічний вибух, тобто різке збільшення темпу росту населення Землі, що поставило під загрозу ту відносно збалансовану взаємодію людини з природним середовищем, що існувала до ХХ ст.;

- протиріччя між домінуючим у сучасному суспільстві споживчим відношенням населення до природи й об'єктивною потребою зміни такого відношення на «партнерське»;

- забруднення і виснаження природного середовища як у відносно локальних, так і в глобальних масштабах; необхідність, у зв'язку з цим, вжити заходів по збереженню, по-перше, здоров'я сучасного покоління людей і, по-друге, нормальних умов життя для наступних поколінь;

- значне збільшення частки штучного середовища в загальному середовищі існування людини; необхідність приведення її у відповідність із психологічними установками, естетичними й іншими духовними потребами людей;

- зростання кількості і збільшення масштабів техногенних і природних катастроф, що істотно погіршують макросередовище і піддають небезпеці все більші маси людей.

Розв'язання вказаних проблем пов'язано не тільки і не стільки з вирішенням комплексу технологічних, економічних і системотехнічних завдань (з цим пов'язано подолання наслідків названих проблем), скільки зі зміною техногенного мислення, формуванням екологічної свідомості особистості в процесі її становлення, виховання і навчання. Таким чином, одним із основних завдань *екологічної психології ми можемо вважати дослідження структури екологічної свідомості і механізмів її формування та функціонування.*

На протязі останніх 40 років можна виділити такі напрямки дослідження в межах екологічної психології:

- дослідження впливу наслідків негативного природокористування на психіку людини, її психофізіологічні процеси і поведінку;
- розробка психології «людини в екологічному світі», що доповнює існуючу зараз психологію «людини в фізичному світі». Цей підхід носить назву Ecological approach Дж. Гібсона. Він стверджує, що людина сприймає не той світ, що описує фізика, хімія тощо, а той що він може бачити, чути, доторкнутися, відчутти запах. Цей світ означений формами життєдіяльності людини;
- дослідження сприйняття навколишнього середовища та його якості (environmental assesment);
- вивчення просторового пізнання і просторової поведінки (environmental cognition, environmental behaviour);
- дослідження реакцій людини на взаємодію з навколишнім середовищем, стресових факторів, їх негативних наслідків та засобів їх запобігання (environmental stress).

Системний екологічний підхід виявився настільки глибоким, що це привело до появи не тільки *екологічної психології, екологічної філософії, екологічної етики* але й *екології культури, екології науки, екології людини.*

Перед загрозою реальної планетарної катастрофи стає актуальною необхідність збереження пам'ятників культури, знань, яка ґрунтується на неминучій цінності збереження всього живого на Землі, власного генофонду. А *екологічна етика* розширює сферу моральної відповідальності людини за все живе на Землі, за ще ненароджене покоління.

Наведені означення – свідок складності, неоднорідності та багатогранності предмета екологічної психології. Його складові компоненти об'єднує єдиний підхід – дослідження впливу як суто природного, так і природно-антропогенного середовища на формування екологічної свідомості людини, її практичну діяльність, усвідомлення місця людини в Універ-

сумі, сучасного стану біосфери і розробку тактики і стратегії виживання людства, спільного еволюційного розвитку людського суспільства і біосфери.

Зв'язок екологічної психології з іншими науками виявляється як у використанні методів психології (опитування, бесіда, анкетування, спостереження), екології (метод експертних оцінок, інструментальні методи), так і у використанні результатів досліджень філософії, етнопсихології, вікової і педагогічної психології, психології особистості, етології, медицини, фізіології, психосемантики, історії.

Розглянемо, які ж проблеми досліджує екологічна психологія і які завдання вирішуються за її участю і застосуванні її методів і результатів дослідження.

Насамперед, виділимо дві сторони проблеми, у розгляді і постановці якої беруть участь екологія, екологічна психологія, ергономіка, психологія праці, інженерна психологія, психофізіологія, історія, мистецтво:

- вплив людини на навколишнє середовище;
- вплив навколишнього середовища на людину.

У розв'язуванні цих проблем в коло питань, що досліджує екопсихологія, входять:

- вплив зовнішнього середовища на фізіологічний і психічний стани людини;
- повноцінне функціонування психіки людини в даній екосистемі;
- формування і розвиток екологічної свідомості людини, що змінює біосферу;
- усвідомлення людиною своїх взаємин з довкіллям та майбутнього існування людини на планеті Земля;
- усвідомлення самоцінності життя і людини, як частки Всесвіту.

Висновки

1. Екологічна психологія як наукова дисципліна зародилася ще в ХІХ ст., а сформувалась в самостійну науку порівняно недавно – 20-30 років тому.
2. Термін “екологічна психологія” застосовується в науковій літературі для позначення ряду близьких але не тотожних галузей дослідження: психологічної екології, психології навколишнього середовища та власне екологічної психології, що мають самостійні предмети дослідження, завдання і методологічні особливості.
3. Предметом дослідження екологічної психології є екологічна свідомість, а одне з основних завдань – дослідження структури екосвідомості і механізмів її формування та функціонування.
4. Зв'язок екологічної психології з іншими науками виявляється як у використанні методів психології (опитування, бесіда, анкетування, спостере-

ження), екології (метод експертних оцінок, інструментальні методи), так і у використанні результатів досліджень філософії, етнопсихології, вікової і педагогічної психології, психології особистості, етології, медицини, фізіології, психосемантики, історії.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Окресліть коло проблем, які досліджує екологічна психологія.
2. Проаналізуйте структуру зв'язку екологічної психології з іншими науками.
3. В чому Ви бачите багатогранність означення предмету екологічної психології?
4. Назвіть основні завдання і методи дослідження екологічної психології.

1.2. Усвідомлення результатів впливу людини на довкілля. Екологічні кризи

Навчальна мета: з опорою на матеріал даного параграфу, студент повинен визначити основні передумови виникнення глобальної екологічної кризи і можливі шляхи її відвернення.

Треба підкреслити, що вплив людини на довкілля має двобічну й обернену дію: вплив антропогенних факторів змінює біосферу, а внаслідок цього змінені абіотичні і біотичні фактори впливають на організм, здоров'я і психіку людини.

Вплив людини, її господарської діяльності на кругообіг речовин, енергетичний обмін у біосфері, пошкодження та вичерпування природних ресурсів почалися з появою людей на землі. Але спочатку первісна людина органічно входила у світ природи, і природне довкілля було для неї практично необмеженим.

Перші збирачі, мисливці, рибалки забирали з природних екосистем ті елементи, які були необхідними для людського існування. Але деякі види диких тварин, що були в цей період важливішим об'єктом полювання, починають зникати на окремих територіях (перші видові екологічні кризи).

З розвитком землеробства, скотарства вплив людини на природу стає дедалі відчутнішим. В.І. Вернадський пише: "Набагато важливішим, з геологічного

погляду, було друге зрушення, тривало здійснюване десятки тисяч років тому, - приручення стадних тварин і вироблення культурних рас рослин. Людина цим шляхом стала змінювати оточуючий її живий світ і створювати для себе нову живу природу, яка ніколи не існувала на планеті. Величезне значення цього виявилось ще й в іншому - в тому, що вона позбулася голоду іншим шляхом, лише слабкою мірою відомим тваринам - свідомим творчим забезпеченням від голоду і, отже, знайшла можливість необмеженого прояву свого розмноження."

З давніх часів важливим фактором впливу людини на довкілля був вогонь. Застосування вогню спричинило знищення рослинності на великих територіях. Лісові й степові пожежі широко використовувалися первісними людьми і як засіб полювання на диких тварин, і для розширення пасовиськ та польових угідь. Але їх продуктивність швидко знижувалась, і через два-три роки треба було вирубувати і випалювати нові ділянки лісу. Це призвело до різких змін у флорі, фауні, складі ґрунту, гідрологічному режимі і кліматі в цілому - відбувалося руйнування природних екосистем на великих територіях. Рослинний покрив не відновлювався, і випас домашніх тварин у степах і саванах перетворював їх у пустелі і напівпустелі.

Таким чином позбавлення загрози голоду і продукує природокористування призвело на цьому етапі до демографічного вибуху, осідлого способу життя. Концентрація населення в одному місці значно перевищувала можливості екосистеми, а сама природа стає потрібною тільки тоді, коли вона змінена відповідно до теперішніх потреб людини. Утилітарне ставлення до природи домінує в суспільстві і стає причиною локальних екологічних криз (підсічно-вогневе землеробство, знищення лісів, забруднення та виснаження природних ресурсів у місцях постійного проживання людини). Ця сумна тенденція набула особливого поширення в середньовічних містах, санітарно-гігієнічні умови життя в яких (а точніше - повна їх відсутність) стають причиною несподіваної катастрофи. Життя 50 млн. людей в Європі XIV ст. унесла з собою страшна епідемія чуми.

Ці екологічні кризи штовхали деякі спільноти на завоювання земель та ресурсів, розв'язування війн. Отже, гармонійне співіснування людини з природою було грубо зруйновано.

Особливо відчутної шкоди довкіллю людство почало завдавати з розвитком хімії, зародженням і розвитком індустріальної економіки. Починають більшу вагу мати вторинні ресурси, що їх використовують люди для створення механізмів, споруд, інфраструктури (дерево, метали, енергія тощо). Збільшується глобальний тиск на довкілля. Зникають цілі класи екосистем, руйнуються навіть *планетарні сфери: атмосфера, гідросфера, літосфера*.

Атмосфера - це газова оболонка Землі, до складу якої входять азот(78%), кисень(21%), вуглекислий та інші гази. Повітря - одне з головних джерел життя на Землі, лише декілька хвилин людина може існувати без нього.

В останнє десятиріччя в повітрі постійно збільшується відсоток токсичних забруднень: CO, SO₂, NO_x. Основні джерела забруднення повітря - це спалювання палива в промислових та побутових установках, майже дві третини забруднення припадає на автотранспорт. Саме ці високі концентрації забруднень викликають утворення в атмосфері смогу, кислот та руйнування озонового шару.

Шар озону вбирає в себе основну частину ультрафіолетового випромінювання Сонця, захищаючи усе живе на землі. В кінці XX ст. вчені виявили над Антарктидою суттєве зменшення озону - так звана "озонова дірка", межі якої постійно зростають. На думку вчених, це - атмосферний вихор, який обумовлений реакціями озону з фреонами (що потрапляють в повітря з холодильників, спреїв), з хлором і оксидами азоту з промислових викидів. А вплив цього факту на здоров'я людини - різке зростання онкологічних захворювань шкіри в останні роки.

Гідросфера - це водна оболонка нашої планети, що містить в собі всі поверхневі води, а також воду атмосфери і літосфери.

Жоден живий організм не може існувати без води. Здається, що саме води на нашій голубій планеті доволі багато: 385 млн.км.куб., але... Лише 2,5% цього об'єму - прісна вода, 69% прісної води - це льодовики (полярні та гірські). Відновлює запаси прісної води кругообіг води в природі, якщо ми не порушуємо гідрологічного циклу.

Основні джерела забруднення наших річок і озер - це викиди стічних вод, промислові відходи підприємств, термічні води електростанцій, сільськогосподарські добрива і пестициди, відходи від розробок рудних та нерудних копалин, води рудників, шахт, нафтопромислів, викиди транспорту, сплавляння лісу. Дуже небезпечними є синтетичні миючі засоби, кислотні дощі, важкі метали.

На нашій планеті майже 500 млн. людей щорічно хворіє через користування забрудненою водою.

Світовий океан перетворюється в велетенський смітник: пластикові пляшки, пакунки, нафта вкривають поверхню океану за сотні кілометрів від берегів. Від нафтової плівки гинуть навіть антарктичні пінгвіни та тюлені. А захоронення радіоактивних відходів найчастіше відбувається в океані. Інтенсивність життя в морях і океанах знизилась на 30% за три десятиріччя.

Глобального масштабу досягло забруднення води пестицидами. Наприклад, на поверхню Антарктиди зі снігом випало близько 2500 тонн цієї отрути, а їх концентрація в продуктах тваринництва та в організмі людини втричі вища за припустимі норми (вже не говорячи про відносність цих норм).

Літосфера - це зовнішня оболонка Землі (земна кора і верхня частина мантиї).

Знищення природного рослинного покриву внаслідок дій людини відіграло значну роль у зміні фізичних і хімічних властивостей ґрунту. Дослідники наводять такі цифри: до 1990 р. на землі вже зникло більше тисячі видів рослин і тварин, а ще 20000 знаходяться під загрозою зникнення. Засолення та забруднення ґрунтів, розвиток процесів ерозії, вирубка лісів призводять до розширення зони пустелі. Наприклад, щорічно південна границя Сахари зрушується на декілька десятків кілометрів.

Щодо видобування корисних копалин, то треба зазначити, що в XIII ст. людство для задоволення своїх потреб використовувало лише 18 елементів та їх з'єднань, в XVIII ст. - 29, зараз - майже вся таблиця хімічних елементів Менделєєва застосовується у виробництві. Щорічно людство спалює більш ніж 7 млрд. тонн умовного палива, зросла доля нафти в енергетичному балансі, але світові її запаси під загрозою виснаження.

Проаналізуємо, які технологічні процеси *гірничого виробництва* є джерелами негативного впливу на довкілля.

До геомеханічних пошкоджень призводять:

- влаштування проммайданчиків під бурові та інші геологорозвідувальні роботи;
- будівництво доріг, споруд підприємств, опор, акведуків ;
- проходка відкриваючих і підготовчих гірничих виробок;
- видобування корисних копалин підземним та відкритим способами;
- складування на землі порід та відходів виробництва;
- викопування котлованів аварійного викиду;
- утворення ярів при викиді стічних вод;
- засипка природних поглиблень рельєфу (балок, струмків тощо).

До гідродинамічних порушень і забруднення гідросфери призводять:

- перенесення русла водотоку на поверхні над площею місцезнаходження корисних копалин;
- осушення поверхневих водоймищ;
- відкачка води з водоносних горизонтів та їх виснаження;
- заводнення підземних горизонтів, захоронення відходів у водоносних горизонтах;
- промислові водовідливи гірничо-збагачувальних підприємств, водовідливи з шахт природних мінералізованих та відпрацьованих вод;
- викид стічних вод, змив атмосферними опадами забруднюючих речовин з проммайданчиків тощо.

До джерел забруднення повітряного басейну відносяться:

- спалення палива, газу на свердловинах;

- горіння відвалів;
- вибухові роботи, виділення газів з масивів гірничих порід;
- аспіраційні системи шахт, збагачувальних фабрик;
- розпад реагентів;
- пил при вантажних та транспортних роботах тощо.

До морфологічних пошкоджень і забруднень літосфери призводять:

- зняття родючого шару ґрунту;
- вирубка лісів, розчистка місць для будівництв;
- профілактичне заїлювання при погашенні підземних пожеж;
- захоронення відходів виробництва в надрах.

Важлива особливість сучасного екологічного стану довкілля - *накопичення відходів виробництва*: 5-7% видобутої мінеральної сировини перетворюється в корисний продукт, а решта повертається в природу у вигляді відходів. В біосферу вносяться нові речовини, що не беруть участі у природному кругообігу і постійно накопичуються (20-25 млрд. тонн щорічно). А живі організми мають властивість акумулювати в собі ті елементи, що не беруть участі в обміні речовин організму (свинець, ртуть, ДДТ).

Тепловий баланс планети порушений постійним викидом в атмосферу антропогенної енергії. Потужність всіх джерел енергії, створених людиною, вже більша за 1 млрд. кВт. Вуглекислий газ в атмосфері майже не затримує теплового короткохвильового випромінювання, що приходить до землі, і помітно послаблює довгохвильове випромінювання земної поверхні. Доля CO₂ зростає щорічно, температура у поверхні Землі збільшується - виникає "парниковий ефект", який може викликати інтенсивне розтавання полярних криг, що небезпечно для збереження ареалу людства.

Отже, ми бачимо, що особливості *екологічної кризи в сучасних умовах* відрізняються від передумов її виникнення в минулому. Якщо раніше екологічні кризи носили локальний або регіональний характер, то зараз виникла загроза глобальної кризи, яка вже почала реалізуватися "завдяки" *необмеженому росту населення планети, наслідків необміркованого природокористування, неусвідомлення його результатів і темпів наближення екологічної катастрофи*, яка неминуче охопить планету за умови продовження руйнування людиною біосфери і відсутності змін у формуванні екологічної свідомості кожної особистості.

Реальною стає загроза виснаження не тільки матеріальних, природних, але й екологічних ресурсів, тобто таких, без яких не можливе життя на Землі: чисте повітря, прісна вода, родючі ґрунти, рослинність та тваринний світ, ліси, джерела енергії.

Виснаження екологічних ресурсів, забруднення, порушення можливості їх самовідновлення і знищення - це сходинки до глобальної екологічної кризи.

На сучасному етапі розвитку виробництва повинні вирішуватися дві нерозривно пов'язані проблеми: *раціональне використання природних ресурсів і охорона природного середовища.*

Природний ресурс - це поняття не екологічне, а економічне. Воно відображає споживацьке відношення суспільства до природи, але в цьому і криється природоохоронний зміст проблеми: природні речовини, що отримали економічне значення, продовжують існувати як невіддільна частина природи, всієї біосфери. Будь-яке вилучення її викликає зміни в екологічному стані довкілля. Тому в охороні природи існує диференційований підхід. Законом охороняються:

- *атмосферне повітря* від забруднень шкідливими для здоров'я людини і довкілля речовинами, а також звуком, вібрацією, випромінюваннями; від виснаження кисневих запасів, пошкодження озонового шару, що захищає землю від згубної дії сонячної радіації;
- *вода* від забруднень поверхневих та підземних вод, морів та океанів;
- *земля (грунт)* від виснаження, втрати родючості, забруднення стічними водами та шкідливими речовинами;
- *надра* від виснаження запасів корисних копалин, порушення та забруднення гірничих порід;
- *ліси та інша дерево-кущева рослинність* від незаконних вирубок, пожеж, забруднень;
- *тваринний світ* (вся дика наземна і водна фауна) від знищення.

Необхідність комплексного розв'язування всіх цих проблем потребує розробки нових підходів як в теоретичному, так і в практичному плані. З одного боку - це *інженерний підхід*, з іншого - це *екологічна оцінка* тих технологічних рішень, що приймаються. Тобто створювати і експлуатувати потрібно не окреме промислове підприємство, а природничо-промисловий комплекс. Нова екологічна система, що виникає в зоні промислового підприємства, майже завжди за своїми параметрами різко відрізняється від природної і стає непридатною для нормального життя людини.

Поки що позитивних результатів людство здатне досягти тоді, коли зміни в оточуючому середовищі при розв'язуванні виробничих задач носять *кількісний* характер. Але найчастіше навіть невеликі локальні зміни в екосистемі призводять до значних *якісних* змін. Наприклад, зміна гідрологічного режиму вод в зоні впливу гірничих робіт може якісно змінити рослинний і тваринний світ цієї місцевості: замість лісових масивів з'являються болота. Порушення ґрунтового покриву при русі всюдиходу в тундрі призводить до змін в шарі вічної мерзлоти.

Екопсихологічний підхід обумовлює розв'язання цих проблем свідомими вчинками людини і усвідомленням наслідків технологічних рішень. Наприклад, той факт, що екологічна оцінка розроблених технологічних рішень не передує інженерним ідеям, а виконується апостеріорі, на практиці призводить до того, що при підрахуванні економічних затрат на розробку і здійснення технічних проектів в загальну суму просто включаються штрафи за забруднення навколишнього середовища (а іноді і не включаються), які на порядки нижчі за отриманий прибуток. Така платня наших недалекоглядних сучасників за долю своїх онуків та правнуків.

Взаємодію промислового виробництва з навколишнім природним середовищем вивчає *інженерна екологія*. Її завдання - забезпечення створення і нормального функціонування природно-промислових систем різного рангу, розробка і практична реалізація технічно можливих, економічно доцільних та екологічно необхідних заходів для раціонального використання і охорони природних ресурсів з урахуванням інтересів не тільки теперішніх, але й майбутніх поколінь.

Завдання екологічної психології в розв'язуванні названих проблем - це дослідження і формування екологічної свідомості індивіда і суспільства в цілому. І тільки в тому випадку, коли екологічний імператив буде усвідомлюватися суспільством, відбудеться переосмислення цінностей, людство поставить перед собою питання: "Куди ми йдемо? Куди спрямовано вектор техногенного розвитку цивілізації?"

Все більш складні перешкоди на шляху технологічного розвитку, які роблять технічний прогрес не тільки небезпечним, але й загрозливим, можуть оцінюватися з двох боків: як об'єктивні перешкоди на шляху пізнання людством світу і як загрозливе застереження від невірної обраного шляху розвитку цивілізації, яка все більше ігнорує найвищі цінності життя.

Без усвідомлення цілей і наслідків розвитку сучасної цивілізації всі природоохоронні заходи і ресурсозберігаючі технології будуть латанням дірок на матеріалі, що розповзається. Ми не хочемо зменшити значення заходів з охорони довкілля, з реалізації нових технологічних інженерних рішень - це **вкрай необхідно** на сучасному етапі розвитку людства. Але свідомість людини відрізняється від психіки інших живих істот ще й гностичним і прогностичним аспектом: здатністю пізнавати світ і прогнозувати свої дії, їх можливі наслідки, заздалегідь обираючи *парадигму свого цілеспрямованого розвитку*.

Висновки

1. Історія розвитку суспільства свідчить, що технічний прогрес одночасно призводить до збільшення інтенсивності шкідливого впливу на довкілля, створюючи передумови виникнення все більш тяжких екологічних криз.
2. Особливості *екологічної кризи в сучасних умовах* відрізняються від передумов її виникнення в минулому. Якщо раніше екологічні кризи носили локальний або регіональний характер, то зараз виникла загроза глобальної кризи, яка вже почала реалізуватися "завдяки" *необмеженому росту населення планети, наслідків необміркованого природокористування, неусвідомлення його результатів і темпів наближення екологічної катастрофи*, яка неминуче охопить планету за умови продовження руйнування людиною біосфери і відсутності змін у формуванні екологічної свідомості кожної особистості.

3. Досліджуючи названі проблеми впливу людини на довкілля разом з екологією, екопсихологія ставить свою власну задачу: усвідомлення людиною глибини і розмірів сучасної екологічної кризи, швидкості її розгортання і глобалізації та формування екологічної свідомості індивіда, що не приймає продовження знищення природи і людини як біологічного виду.
4. Отже, причини глобальної екологічної кризи і можливі шляхи виходу з неї треба шукати не в зовнішніх обставинах. Екологічна криза – це криза світосприйняття людини, антропоцентричної парадигми її мислення.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Як ви можете оцінити результати впливу діяльності людини на стан навколишнього середовища?
2. В чому ви вбачаєте причини глобальної екологічної кризи?
3. Які технологічні процеси гірничого виробництва є джерелами негативного впливу на довкілля? Яка роль екологічної психології в роз'язанні цих проблем?
4. З'ясуйте особливості інженерного, екологічного та екопсихологічного підходів до оцінки технологічних рішень, інженерних ідей.

1.3. Сучасний стан довкілля в Україні

Навчальна мета: проаналізувати основні екопсихологічні проблеми в Україні і своєму регіоні, обґрунтувати важливість їх розв'язання для майбутнього нашої Батьківщини.

Необхідною умовою розв'язання екологічних і екопсихологічних проблем є отримання достовірної інформації про існуючий стан довкілля і усвідомлення її значення.

Загальна площа України 60,4 млн.га., а розорано земель в нашій країні 56,9% всієї території. Це більше за будь-яку країну Європи або Америки. *Чорноземи України* – це видатне біосферне явище. Зміст гумусу, органічної речовини, що саме впливає на родючість ґрунтів і врожайність культур, в українських чорноземах знизився від 16% в ХІХ столітті до 4-6% в кінці ХХ століття і приблизно до 3% в перші роки ХХІ століття. Причини цієї сумної тенденції в основному антропогенні: ерозія, забруднення ґрунту отрутохімікатами, мастилами, паливом, споживацький підхід до землі, розгул стихій, техногенні катастрофи. Наслідок – зниження врожайності зернових, баштанних, овочевих культур.

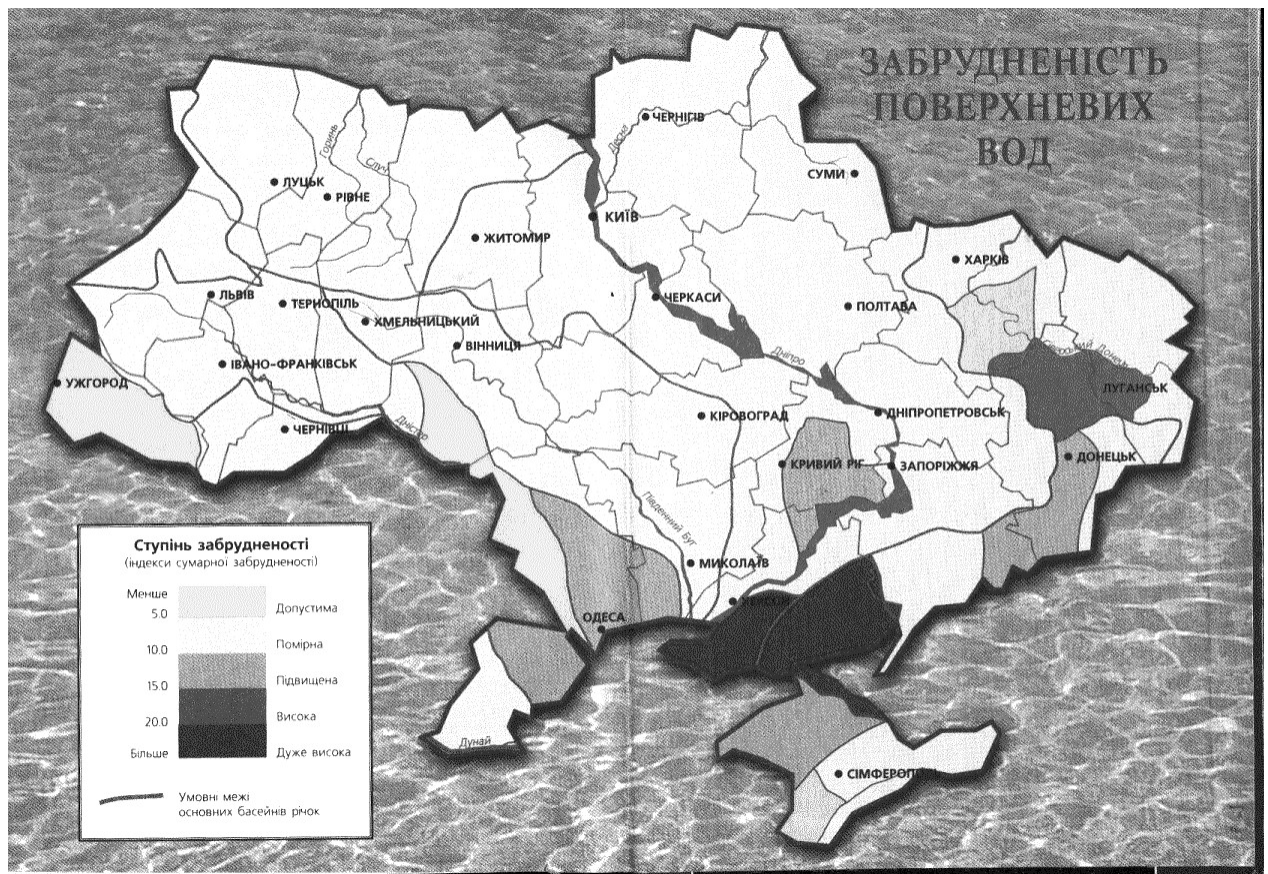
Понад 700 тис. га родючих земель затоплено водосховищами на Дніпрі, 200тис.га поглинули відвали промислових відходів, 50тис.га орних земель підтоплено, 3,7млн.га знаходяться у Чорнобильській зоні.

Чорнобильська катастрофа призвела до радіаційного забруднення не тільки території, прилеглої до сумнозвісної АЕС. Вітри, атмосферні опади, попіл, пил, води річок переносили радіоактивні елементи, сполуки важких металів з періодом піврозпаду в сотні і тисячі років на величезні відстані. Про променеву хворобу ми можемо говорити при великій дозі опромінювання у пожежників, що рятували станцію і людей, у ліквідаторів аварії. Але медичні обстеження мешканців місць, оточуючих Чорнобиль, свідчать про зростання кількості онкологічних захворювань, мутагенних реакцій, зниження показників протипухлинного, імунного захисту. Щороку до водоймищ України потрапляє близько 5млн.т. стоків (добрива, отрутохімікати, органічні відходи, солі важких металів). У Дніпро, головну водну артерію України, джерело питної води для багатьох міст і сіл, щорічно скидається 370 млн. м³ забруднених стоків (в Дніпропетровській області – 2,5 млн. м³). Але малі річки забруднені ще більше з-за недостатньої їх охорони та невеликого об'єму води.

В Дніпропетровській області найбільш забрудненими річками є Інгулець, Мокра, Сура, Самара.

Перлина нашого краю Оріль довгий час залишалась однією з найчистіших річок не тільки нашої країни. Реліктові ліси уздовж її берегів змінилися окремими ділянками насадженого лісу, збідніла флора і фауна, а людина залишає на місцях свого відпочинку все більше бруду і сміття.

Вона ще жива – ця перлина, голос минулого, заклик природи. Та чи почуємо ми? Ми всі, хто живе поруч з нею, відпочиває там або просто проїжджає повз неї і вирішує для себе цьогохвилинне питання: мити чи не мити своє авто в цих чарівних водах...

Забруднення питної води, її неякісне очищення, аварії на очисних спорудах призводять іноді до розповсюдження шлунково-кишкових інфекцій (ми всі пам'ятаємо нещодавній випадок масових захворювань в Жовтих Водах внаслідок забруднення питної води). Все частіше лунають попередження лікарів-гігієністів: пийте тільки якісну воду, в якій ви впевнені, додатково очищуйте водопровідну воду. А надлишок у воді хлору, фтору, нітросполук та солей важких металів впливає на здоров'я людини протягом довгого часу, накопичуючись в організмі поволі. Тим важче встановити етіологію виникнення хвороби.

В атмосферу щорічно по всій Україні викидається майже 17млн.т. шкідливих речовин, і щороку ця цифра збільшується. Навіть, якщо зменшується доля підприємств чорної металургії, енергетики, вугільної та хімічної промисловості, що працюють не на повну потужність, то збільшується обсяг викидів автотранспорту внаслідок зростання його кількості і поганого технічного стану старих автомобілів. Найбільш високе забруднення повітря фіксується в Донецькому та Придніпровському регіонах, в обласних центрах.

На Дніпропетровщині біля 500 великих підприємств, з них:

- радіаційно небезпечних близько 100;
- гідрологічно небезпечних близько 20;
- екологічно шкідливих близько 200.

Щорічно вони викидають в атмосферу області близько 3млн.т. відходів.

Вчені порівнюють дію атмосферного забруднення в таких містах як *Запоріжжя, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Донецьк, Київ, Кривий Ріг* до дії на людину 150 бер радіації (що рівнозначно проживанню в Чорнобильській зоні).

В *Дніпропетровській області* за довгі роки накопичилось більше 80т. пестицидів, гербіцидів, отрутохімікатів. Вони зберігаються в напівзруйнованих складах, звідки, розтікаючись, потрапляють у ґрунт і воду. В Україні досі використовується ДДТ – сильніший, дуже небезпечний пестицид, який заборонено в світі вже багато десятиріч тому.

Екологічна ситуація в Дніпропетровській області характеризується як *кризисна та критична*. Дає про себе знати велике технічне навантаження. Спеціалісти виділяють:

міста *кризисної екологічної ситуації* – Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Жовті Води, Павлоград, Нікополь, Марганець, Інгулець, Новомосковськ;

міста, де ситуація характеризується як *небезпечна* – Синельникове, Тернівка, Верхньодніпровськ, Апостолово;

міста *конфліктної екологічної ситуації* – Орджонікідзе, П'ятихатки, Вільногорськ.

Дає про себе знати і найменший в Україні відсоток лісів на одиницю площі. А лісове господарство несе величезні збитки від пожеж та *незаконних вирубок* (перед новорічними святами, для опалення сільських будинків, а іноді – просто для розчищення місця для майбутніх споруд). Кошти для відновлення лісів, зелених насаджень у лісових господарств мізерні.

Проблема *підтоплення та зсуву ґрунтів у Дніпропетровську* дуже актуальна. Всі мешканці масиву Тополя і досі пам'ятають, як пішов під землю і зник багатопверховий будинок. На щастя люди змогли врятуватися. Крім природних факторів, що впливають на виникнення таких катастрофічних ситуацій, небезпечними є прориви водно-каналізаційних комунікацій, підтоплення підвалів будинків. Стихійні звалища в містах і селах нашої області стають розповсюджувачами багатьох видів небезпечних інфекцій (кишкові палички, ентерококи тощо).

2/3 населення України живе в містах. Процес урбанізації – зростання міст-мегаполісів – породжує деградоване штучне міське середовище, основними проблемами якого стають продукування виробничих відходів, сміття, забруднення атмосферного повітря, дефіцит питної води, сонячного проміння, зелені. Як результат – погіршення стану здоров'я городян (серцево-судинні і онкологічні хвороби, бронхіти, астми, алергії). З 1991 року смертність населення в Україні перевищує народжуваність. Цей процес, за даними комісії Верховної Ради з питань здоров'я людини, поглиблюється – починається вимирання нації. Це засвідчив Всеукраїнський перепис населення 2001 року. Число жителів України зменшилось – нас вже не 52 млн., як очікувалося, а 48.672 тисячі, а середня тривалість життя складає для жінок України – 73,6 роки, а для чоловіків – 62,4 роки (порівняймо з Японією, яка пережила атомне бомбардування – 81 рік). І ці показники знижуються. Прогнози невтішні: до 2005 року середня тривалість життя в Україні скоротиться для чоловіків – до 53 років, а для жінок – до 65.

Маємо підкреслити, що *екологічний стан довкілля і демографічний фактор* у наш час – *найтривожніші для національної безпеки України*.

Що далі?

Висновки

1. Основні екологічні проблеми в Україні – радіоактивне забруднення, забрудненість атмосферного повітря і поверхневих вод, ерозія, забруднення ґрунту отрутохімікатами, техногенні катастрофи.
2. Основні екопсихологічні проблеми – отримання достовірної інформації про існуючий стан довкілля, усвідомлення її значення і невідкладності розв'язання названих проблем, усунення споживацького, прагматичного

відношення до землі і природи в цілому, зв'язок перетворення довкілля із демографічною ситуацією.

3. Необхідною умовою існування нашої держави, її національної безпеки і мабутнього є розв'язання екологічних проблем, формування і розвиток екологічної свідомості суспільства, відповідальність кожного громадянина за долю своєї землі.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Окресліть основні екологічні проблеми України, Дніпропетровщини.
2. Яке значення, на ваш погляд, має правдива інформація і усвідомлення мешканцями стану довкілля свого регіону.
3. Чи може, на ваш погляд, ідея збереження Землі, охорони довкілля, екології людини і культури стати національною ідеєю, що об'єднає всіх громадян України?
4. Як ви уявляєте майбутнє своєї батьківщини?

1.4. Лісова проблема: соціальний та психологічний аспекти

Навчальна мета: розкрити зміст лісової проблеми, визначити її екологічний, психологічний, соціальний та економічний аспекти.

Ви пам'ятаєте повітря після грози? Повне озону, свіже, коли так легко дихати, начебто п'єш

джерельну воду. Це цілюще повітря подовжує життя, дарує насолоду і відчуття сили. В лісах таке повітря існує постійно. У великих містах в 1м³ повітря знаходять близько 40 тис. різних бактерій, а в лісі – в 200 разів менше.

Ліс вчить людину розуміти прекрасне. Саме там з найбільшою виразністю постають перед нами велична краса і могутність природи, повітря серпанком загадковості. Пам'ятаєте у Пушкіна: „лесов таинственная сень...”

Саме в лісах, в їх таємничій гуштині народжувалися поезії Пушкіна, Тютчева, Баратинського, проза Паустовського, Пришвіна, Кобилянської, Стельмаха, Довженка, пейзажі Шишкіна, симфонії Чайковського, твори Рахманінова.

Костянтин Паустовський в своїй „Повісті про ліси” пише про Петра Ілліча Чайковського : „Мабуть, більш за все йому допомагали ліси, лісовий будинок, де він гостював улітку, просіки, зарості, покинуті дороги – в їх коліях, залитих дощем, віддзеркалювався в сутінках серп місяця, - це дивне повітря і завжди сумовиті присмерки. ...Ці ліси були невідривні від його роздумів, від музики, що народжувалася в схованках підсвідомості, від кращих хвилин його життя.”

Суцільна полоса лісів в далеку давнину врятувала Русь від татарських набігів. Літописці розповідали, що наші предки прорубали із заходу на схід широкі просіки. Ліс рубили або „засікали” так, щоб вікові дуби своїми верхівками падали на південь. Одержували величезний „вал” частого кріпкого віття. Через нього не могли пробратися не тільки вершники, але навіть лісові звірі.

Ліс зберігає ґрунтову вологу, пом'якшує клімат, затримує сухі і спекотні вітри, перепиняючи шлях сипучим піскам. З лісових болот беруть початок річки. Ґрунтові води в лісах і поблизу лісів стоять значно вище за безлісові місцевості.

Знищення лісів досягло широкого розмаху ще в середні віки в Західній Європі.

Починаючи з XII століття знищення лісів охоплює і східні райони одночасно із просуванням на схід германських племен. Трохи пізніше з цим зіткнулися і слов'янські народи в східній частині Європи.

В систематичному зведенні лісів існували, звичайно, і перерви. Вони були пов'язані з періодами війн, епідемій, економічними причинами. Вже в XVI столітті відчувається нестача деревини, яку споживала промисловість, що розвивалась досить бурхливо. Деякі економісти вже тоді усвідомлювали цю погрозу: в 1715 році перед королем Франції було поставлене питання про відновлення лісів. Але процес розвитку промисловості був незворотнім, і тиск на природу посилювався.

Значну шкоду лісу спричинило будівництво дерев'яних суден. Англія, велика морська держава, так і не змогла відновити свої ліси після війн, також значно постраждали французькі, прибалтійські ліси.

Сучасні ліси являють собою розрізнені ділянки, біологічні системи яких значно змінені. Якщо полювання було причиною знищення великих тварин, то розчленування біотопів завдало ще більшої шкоди. Багато видів рослин і тварин зникли разом з руйнуванням того середовища, частиною якого вони були.

У звіті ЮНЕП „Про стан довкілля 2000 року” підкреслено, що „зведення лісу – ймовірно, найбільш серйозна екологічна проблема, що стоїть перед людством” (ЮНЕП – міжурядова програма ООН по довкіллю).

Знищення лісів тривало століття. В останній світовій війні загинуло 20 млн. га лісу в Росії, Україні і Білорусі. Щезли з обличчя Землі унікальні діброви в Україні, посадки модрина на Смоленщині, всі гаї на Орловщині, що оспівував Тургенєв, 500 тис. га заповідного лісу в Білорусі. Але й зараз лісів стає все менше на планеті.

Особливу небезпеку мають лісові пожежі. Цю стихію людина ще не здатна подолати сама, особливо, коли горять великі масиви лісу. Крім знищення лісової флори і фауни, дим від лісових пожеж викликає кисневе голодування у мешканців міст, отруєння продуктами горіння, різко зменшує сонячне світло і навіть затримує визрівання культур. А причиною катастрофи може стати кинута цигарка, сірник або іскра вогнища в сухому лісі – тобто бездумна необережність людини, її байдужість і злочинна недбалість.

Саме такі причини викликали величезну пожежу на півдні Франції та в Іспанії влітку 2003 року. Горіли ліси на площі кілька сотень млн. км, в зонах відпочинку славнозвісних курортів Середземномор'я. Гинули люди, їхні будинки. Гасили пожежі пожежники всієї Європи.

Ліс - це легені нашої планети. Тільки рослинний світ виробляє кисень, необхідний для дихання і життя всім живим істотам. Вирубуючи дерева, ми

буквально “рубасемо гілку, на якій сидимо”. 95% кисню, що виділяють рослини, поглинають технологічні процеси. У містах, промислових центрах зелені не вистачає, щоб підтримувати природний, необхідний для нас, хімічний склад повітря. В повітряний басейн планети основний вклад вносять сибірська тайга та тропічні ліси Амазонки. Але й вони страждають від втручання людини.

Важко перерахувати всі лиха, що несе знищення лісів. Земля вкривається ерозіями ярів, висихають річки, наступають піски на поля й села, а шар родючої землі змивається дощами або розвіюється вітрами. Іноді урагани підіймають в повітря цілі масиви родючого ґрунту з місць, де знищено ліс, і несуть його за тисячі кілометрів. Це чорні пилові бурі.

Ліси необхідно насаджувати безперервно не тільки для відновлення цілих екосистем, але й для господарчих потреб.

Згадаємо нашого класика – Миколу Васильовича Гоголя. Вустами свого героя з роману „Мертві душі” він піднімає ту ж саму проблему.

„- Вот поглядите-ка, начинаются его земли, - сказал Платонов, - совсем другой вид.

И в самом деле, через все поле сеяный лес - ровные, как стрелки, деревья: за ними другой, повыше, тоже молодняк; за ними старый лесник и все один выше другого. Таким же образом молодой лес, и опять старый. И три раза проехали, как сквозь ворота стен, сквозь леса.

- Это все у него выросло каких-нибудь лет в восемь, в десять, что у другого и в двадцать не вырастет.

- Как же он это сделал?

- Расспросите у него. Это землевед такой, у него нет ничего даром. Мало, что он почву знает, какое соседство для кого нужно, возле какого хлеба какие деревья. Всякий у него три, четыре должности разом отправляет. Лес у него, кроме того, что для леса, нужен затем, чтобы в таком-то месте на столько-то влаги прибавить полям, на столько-то унавозить падающим листом, на столько-то дать тени. Когда вокруг засуха, у него нет засухи; когда вокруг неурожаи, у него нет неурожая. Жаль, что я сам мало эти вещи знаю, не умею рассказать, а у него такие штуки. Его называют колдуном”.

М. В. Гоголь

Лісова проблема – стара проблема, особливо для нашої степової зони. Болотов, один з родоначальників сполучення лісу та поля, вважав, що такий союз ґрунтів небезпечний для засухи та ерозії. В ХІХ столітті багато помітних суспільних діячів спостерігали суттєвий вплив лісу на ґрунт, говорили про необхідності створення штучних захисних лісонасаджень. В. Скаржинський, наприклад, закликав розбити степ на квадрати, оточені лісовими смугами, щоб поліпшити кліматичні умови цієї території, посадити дерева на водорозподілах поміж річок та балок, займаючи ними відносно вузькі смуги землі. „Ліс для південних степів - справжнє золото”, - вважав він і

підкреслював велике значення лісу та його користь. Але, звичайно, найбільша робота була проведена Докучаєвим, засновником нашого вітчизняного ґрунтоведення: були вивчені ґрунтові умови, інтенсивність процесу засухи, інтенсивність процесу ерозії, умови засух...

На жаль, ми занадто утилітарно підходимо до лісних насаджень, нас цікавить насамперед, наскільки вони знижують швидкість вітру, наскільки підвищують врожайність. Але в сучасних умовах екологічно важливий не тільки практичний ефект, але й природно-захисний.

Данія - країна, як ми говоримо, „сильної розораності” - 70 відсотків при 11 відсотках загальної природної лісистості. Але Данія – єдина в світі країна, яка відвела під полезахисні лісові смуги 2 відсотка ниви. Англія - маленька, з добрим кліматом, країна. Вона має сприятливі умови, й тим паче вона вицяткувана лісними городдями, полезахисними та придорожніми насадженнями. Навіщо? Тому що англійці вважають: тим самим вони сприяють біологічному упорядкуванню своїх селянських угідь. Ці насадження створюють екологічні ніші, в яких локалізується колосальна фауна і які відтворюють сільськогосподарські угіддя, балансують, відновлюють в якійсь мірі природну біологічну рівновагу, і в цьому випадку рідше приходиться звертатися до використання хімічних засобів боротьби з шкідниками. Це дуже важливий момент.

В наших умовах полезахисні лісові смуги виявляються теж засобом біологічного упорядкування сільських угідь, відновлення біолого-екологічного потенціалу сильно розораних земель. Рослинний покрив зараз трансформований внаслідок урбанізації, індустріалізації всього нашого життя, та єдиний засіб у боротьбі з цим - загальна біологізація, тобто насадження лугових угідь на усіх ділянках землі, позбавлених рослинного покриву. І в цьому випадку знову лісові насадження виконують ґрунтозахисну, водорегулюючу роль, що відбивається на водності наших річок, на їх чистоті. Вони затримують велику кількість хімічних засобів, дрібнозему...

Лісозахисні смуги створюють особливий мікроклімат, який дозволяє тваринам жити та розмножатися, а рослинам — цвісти, рости... Полезахисна лісова смуга не тільки прикрашає, але й змінює ритм життя. І стан лісів залежить від кожного з нас.

Академік Молчанов А. А. наводить такі факти:

150 кубометрів лісу спалюють щорічно туристи;

10-15 кубометрів сміття в сезон знаходять у наших лісах.

В тропічних лісах кожен добу ми губимо один вид рослин і, як наслідок, декілька безхребетних.

І не випадкова тривога і заклопотаність вчених всього світу, переоцінка цінностей. Доведено, що суспільно-корисна функція лісу набагато важливіша ресурсної, навіть економічної. Вчені підраховали, що вигідніше

використовувати ліс багатофункціонально, ніж просто вирубувати його на деревину.

Ми маємо усвідомити, що ліс потрібен як повітря! Із знищенням останнього дерева зникне життя!

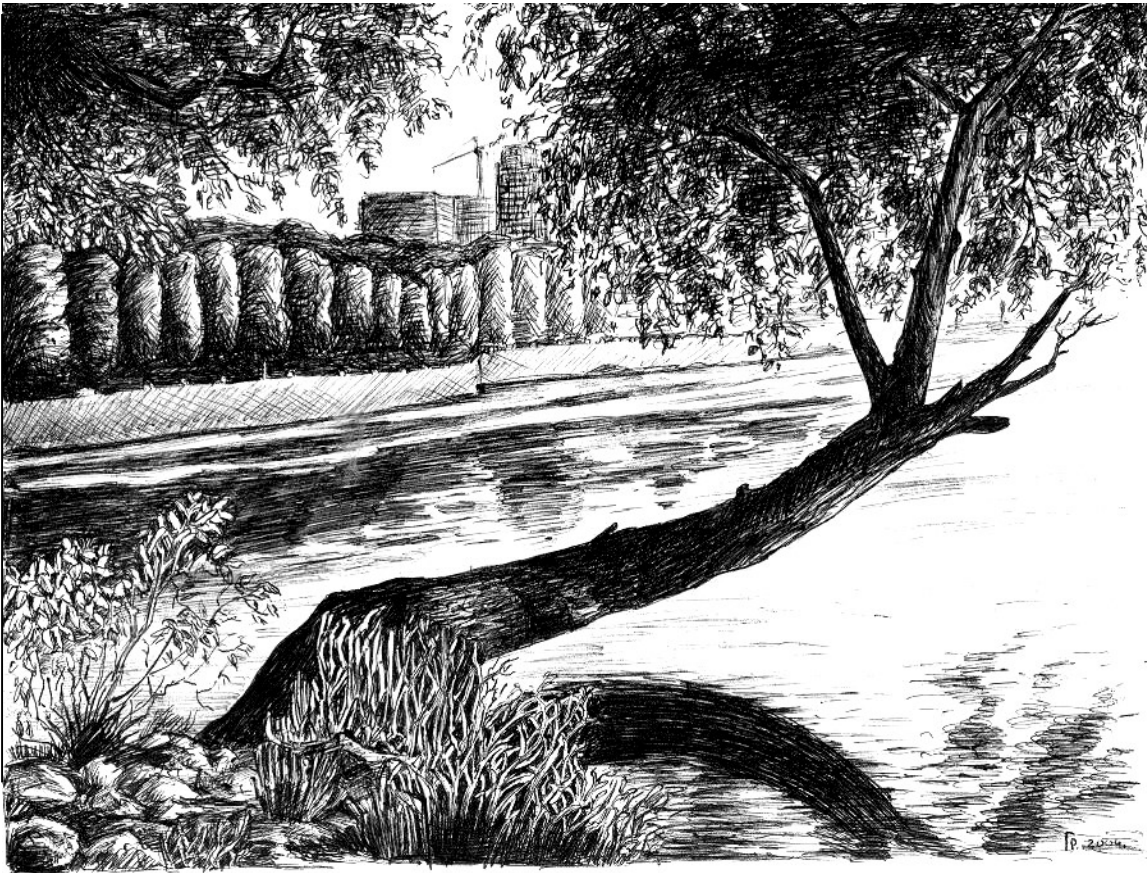
Висновки

1. Міжурядова програма ООН по довкіллю проголосила зведення лісу найбільш сер'йозною екологічною проблемою.
2. Ліс – це легені нашої планети. Він створює цілюще повітря, подовжує життя, дарує насолоду, відчуття сили і натхнення. Ліс зберігає ґрунтову вологу, пом'якшує клімат, затримує сухі і спекотні вітри, перепиняючи шлях сипучим піскам. З лісових болот беруть початок річки. Ґрунтові води в лісах і поблизу лісів стоять значно вище за знелісені місцевості.
3. Знищення лісів продовжувалось століття. Важко перерахувати всі лиха, що несе знищення лісів. Земля вкривається ерозіями ярів, висихають річки, наступають піски на поля й села, а шар родючої землі змивається дощами або розвіюється вітрами.
4. Лісова проблема є особливо актуальною для нашої степової зони. Сьогодні стан лісів залежить від кожного з нас.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Чому ЮНЕП називає зведення лісу найбільш сер'йозною екологічною проблемою, що стоїть перед людством?
2. Розкрийте психологічний, соціальний, екологічний та економічний аспекти цієї проблеми.
3. З'ясуйте значущість лісової проблеми для нашої степової зони і наведіть приклади необміркованих вчинків людської спільноти та окремих особистостей.
4. Яким чином стан лісів та їх існування залежить від вас особисто?

1.5. Людина в природно-антропогенному середовищі

Навчальна мета: визначити основні фактори впливу природно-антропогенного середовища на людину.

Екопсихологія розглядає вплив навколишнього середовища на людину, використовуючи системний підхід, у сукупності багатьох факторів: це вплив як природних умов (ландшафтів, атмосфери, ґрунтів, тваринного і рослинного світу, магнітних та інших полів, випромінювань, клімату), так і штучно створених людиною об'єктів (споруд, промислових комплексів, інфраструктури).

Таким чином, під природно-антропогенним макросередовищем розуміється вся сукупність природних і штучних умов, у яких здійснюється життєдіяльність багатьох людей.

Природні катаклізми (землетруси, тайфуни, повені, цунамі, виверження вулканів, зсуви, схід лавин, селі) наражають на небезпеку велику кількість людей, загрожують їх життю. Деякі з них носять повальний характер, наприклад, схід лавин, виверження вулканів. Вони потребують від людини підвищеної уваги, спостережливості, вживання заходів безпеки, якщо вона знаходиться в районі можливих лих. *Постійний екологічний моніторинг* у небез-

печних зонах дозволяє дослідникам зробити попередження про підвищену небезпеку і можливість катаклізму.

Однак більшість природних катастроф людині не вдається передбачити і це призводить до величезного числа жертв (згадаємо землетрус у Співаку, цунамі у Південно-Східній Азії).

XX століття увійшло в історію сумно відомими техногенними катастрофами (Чорнобильська аварія, вибухи в промислових зонах, пожежі на нафтових шпарах). Збільшення масштабів техногенних катастроф призводить до значного погіршення макросередовища.

Чорнобильська аварія поставила під загрозу саме існування екосистеми 30-ти кілометрової зони в майбутньому, життя і здоров'я величезної кількості людей (як тих, хто мешкає в зоні, так і тих, хто живе за її межами). Вона змінила параметри макросередовища на величезній площі України, Білорусі, Росії та інших європейських держав і, навіть меншою мірою, на значній відстані від епіцентру.

Дослідження характеру поведінки людей у моменти лих і катастроф, віддалений їх вплив на психіку людей зараз виділяють в окрему галузь психологічної науки. *Але попередження техногенних катастроф на етапах конструкторської розробки, будівництва й експлуатації потенційно небезпечних об'єктів висуває на перший план формування екологічної свідомості людей, включає в себе необхідність комплексного розглядання зазначених проблем і визначення технологічно «слабких місць», можливих наслідків аварій і способів їх попередження, і, що найголовніше, почуття величезної відповідальності професіонала, людини за долю всього живого.*

Погіршення параметрів природно-антропогенного макросередовища відбувається не тільки в моменти техногенних катастроф і природних лих, але і в мирний час, (хоча навряд чи можна назвати “мирним” стосовно природи її знищення, що не припиняється). Забруднення і виснаження природного середовища в процесі промислового розвитку, науково-технічного прогресу, поставило перед людством невідкладне завдання порятунку життя на Землі, здоров'я теперішніх і майбутніх поколінь. Екологічний підхід висуває на перший план створення ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій, реорганізацію вже існуючих підприємств по зменшенню викидів в атмосферу, забруднених стічних вод, захороненню радіоактивних відходів.

Але і тут ключовою ланкою всього ланцюга передбачених профілактичних заходів є людина, від якої залежить: застосовувати або не застосовувати ці екологічно безпечні технології, подумати про майбутнє, наших дітей і онуків або заощаджувати грошові кошти на очисних технологіях.

Студенти, що мають досвід праці на шахтах, гірничих підприємствах, часто наводять приклади пасивного опору робітників, особливо старшого віку, застосуванню нових науково і екологічно обґрунтованих технологій виробництва. Звісно, це має психологічні причини. Ригідність людського мислення

дуже часто змушує робити те, що робили раніше, звичним, старим способом, без огляду на нові обставини, досягнення науки, а також на різке збільшення темпу росту населення Землі, що зробило вже неможливим збалансовану взаємодію людини з природним середовищем. У розв'язуванні цих задач "слабкою ланкою" є розвиток екологічної свідомості наших сучасників.

Дослідженням впливу на здоров'я і психіку людини забруднення атмосфери, джерел води, ґрунтів і всього, що на них виростає і вживається людиною в їжу, займається разом з екопсихологією психофізіологія, медицина, біохімія.

Вплив підвищеного фону понадвисоких частот, електромагнітних полів на психіку людини екопсихологія вивчає разом з інженерною психологією і медичними науками. Негативний вплив цих факторів не виявляється одночасно, а накопичується в організмі людини. Знання закономірностей цього впливу на здоров'я людини дозволяє застерегти її від використання (іноді самовільного) відчуженого простору і тих ділянок землі, що знаходяться безпосередньо поряд з лініями високої напруги, радіо- телепередаючих центрів, антен високої потужності.

А тепер поговоримо про вплив природно-антропогенного макросередовища на емоційний стан людини, протікання її психічних процесів, задоволення її потреб, сприйняття середовища в цілому.

Сприйняття - складний психологічний пізнавальний процес. Він не дорівнює сумі відчуттів, що поставляють нашій психіці органи відчуття - зоровий аналізатор, слуховий, нюх, чуття дотикання, смак. Цей процес включає в себе мислення, почуття, емоції, рух, досвід, вподобання, смаки й установки. Сприйняття може бути відправною точкою в прийнятті рішення.

Навколишнє середовище ми сприймаємо не як колекцію об'єктів, форм, кольорів, запахів. Ми сприймаємо його як ціле, на тлі якого ми можемо чітко розрізнити окремі деталі. Людина сприймає себе як невід'ємний елемент цього системного утворення, навіть точніше - як системоутворюючий фактор, не виділяючи себе з середовища в сприйнятті цілого і, навпаки, відділяючи суб'єкт і об'єкт при осмисленні значення сприйняття та його змісту.

Навколишнє середовище може також сприйматися як джерело інформації, при чому слід зазначити, що середовище містить завжди більше інформації, ніж ми здатні свідомо зареєструвати і зрозуміти, але впливає воно як єдине ціле. Відчуття, асоціації, почуття, відповідне відношення з'єднуються в інтегральне сприйняття навколишнього середовища, створюють його атмосферу. Символічні значення середовища передають нам також мотиваційну інформацію. Є види середовища, що викликають в більшості випадків однозначний відгук, інші - багатозначні, що стимулюють уяву, фантазію, ведучи за собою ланку асоціацій.

І ще один аспект. Кожний індивід визначає для себе границі особистісного простору - найближчого для нього життєвого середовища, в якому він відчуває себе безпечно, вільно, комфортно, яке певним чином залежить від нього.

Наведемо приклад. Якщо двір, газон перед під'їздом - це продовження особистісного простору для мене, я буду намагатися зробити в ньому те, що я вважаю корисним, доцільним, естетичним. В іншому випадку - це чужа територія, від якої я відокремлююся особистісним простором, і тоді там - інші закони, інші етичні та аксіологічні виміри.

Особливої ваги набуває вплив на людину природно-антропогенних факторів в умовах міста.

Процеси урбанізації почали прискорюватися ще в ХІХ столітті, розвиток промисловості і торгівлі стягував населення до великих міст. Ціна на землю у містах зростала – почали зростати й високі будинки, утворюючи суцільні кам'яні коридори вулиць. Це час, коли нові забудови без жалю винищували сади, зелені насадження. Відсутність сонця, чистого повітря, зелені, шум стали долею всіх мешканців великих міст. І це здійснювало пригноблюючий вплив не тільки на здоров'я, але й на емоційний, психічний стан людини. Брудні вулиці, смердючі двори, сірі будинки – похмурі обличчя мешканців, невеселі думки, відсутність надії і імпульсу до нового життя.

Чарльз Діккенс писав в своєму романі “Життя Ніколаса Ніккльбі”:

“При деяких лондонських будинках є невеликі клаптики вільної землі, оточені звичайно з усіх чотирьох боків високими стінами та цілим рядом димових труб. У цих загінчиках із року в рік животіє яке-небудь хирляве дерево. Кожну весну, коли інші дерева розпускають своє листя, цей жалюгідний представник рослинного царства робить безплідні зусилля випустити два-три свіжих листочка і потім завмирає під шаром диму та кіптяви до наступного року, коли він знову повторює ту ж спробу. Іноді, особливо в яскраві і теплі дні, його хирлявій зелені вдається навіть притягнути якого-небудь каліку – горобця, який починає цвірінькати на його гілках.

Є люди, які називають “садками” ці похмурі внутрішні двори.”

Антон Павлович Чехов в оповіданні “Сумна історія” вусами старого професора говорить:

“Ось і наш сад. З тих часів як я був студентом, він, здається, не став ані краще, ані гірше. Я його не люблю. Було б розумнішим, якщо б замість хирлявих лип, жовтої акації та рідкого стриженого бузку росли тут високі сосни і гарні дуби. *Студент*, настрій якого здебільше створюється середовищем, на кожному кроці, там де він вчиться, повинен бачити перед собою тільки високе, сильне та витончене... бережи його Бог від охлялих дерев, розбитих вікон, сірих стін та дверей, які оббиті порваною плівкою...”.

Англієць Е. Гоуард у своїй книзі “Міста-сади майбутнього” спробував проаналізувати всі плюси і мінуси міського та селянського способу життя.

Міста

“плюси”

- 1) Розвинуте суспільне життя;
- 2) Велика кількість розваг;
- 3) Легше знайти роботу й отримати високу заробітну платню;
- 4) Райони з добре освітленими вулицями, розкішними палацами приваблюють людей, навіть мешканців інших районів.

“мінуси”

- 1) Відсутність спілкування з природою;
- 2) Загубленість людини в натовпі;
- 3) Безробіття або надмірна робота;
- 4) Далекі відстані від місця проживання до місця роботи;
- 5) Дорогі квартири, продукти;
- 6) Тумани, задуха, погане повітря, похмуре небо, нетрі;
- 7) Великий рівень шуму.

Село

“плюси”

- 1) Вільний доступ людини до природи;
- 2) Свіже повітря, яскраве сонце, достаток води, ліса, луки, гаї;
- 3) Дешеве житло;
- 4) Земля, що пустує.

“мінуси”

- 1) Відсутність розваг, спілкування;
- 2) Відсутність роботи;
- 3) Низька заробітна платня.

Ідея Гоурда запрошується сама по собі: об'єднати привабливі сторони міського та селянського способу та умов життя, створюючи міста-сади. Це будуть міста, що зберігають своє економічне і суспільне значення, але їх планування та устрій стануть найбільш сприятливими для здоров'я людей. Він пропонує будувати великі вулиці-алеї концентричними кільцями з перетинаючими їх радіально бульварами. У центрі – площа з фонтанами, садами, театрами, музеями, бібліотеками, міською управою, лікарнею. Далі – зелений пояс для відпочинку та ігор, крита галерея, де містяться виставки-продажі, зимовий сад. Далі – житлові будинки, школи і знову зелений пояс парків та садів. Фабрики та заводи знаходяться на зовнішньому колі й тому не псувають атмосферу міста. А далі – прилеглі землеробські райони, де вирощують овочі, тваринні ферми, що постачає місто продуктами. Під час розростання міста утворюються нові міста-сателіти, які плануються так само, як і головне місто, і з'єднуються з ним швидкісним транспортом.

Ми бачимо, що деякі з його ідей реалізувалися в житті: міста-супутники навколо Парижу, Петербургу, деякі зелені пояси, що оперізують великі міста – Москву, Таллінн.

Необхідно враховувати і напрямки вітрів при плануванні вулиць, щоб між домами повітря не застоювалося, а постійно замінювалось свіжим.

В усьому світі зелені насадження визнаються необхідним елементом кожного міста.

Пил у місті зменшує і кількість ясних днів. У Петербурзі нараховується у рік 90 ясних днів, а поруч, у Пушкіні – 110. У Москві буває 31-66% днів з туманами, в той час, як у Сасові (384 км від Москви) – взагалі 10-12%, тобто в три рази більше світлих днів.

Дерева приймають на себе і всю силу вітрів. В саду не відчувається вітру, хоча й видно, як гнуться від нього гілки дерев і збуджено тремтять їх листя. Доводиться дивуватися, як величезне шатро листя, тримаючись таким тонким стовбуром, протистоїть напору сильного вітру. А крона дерева значно більша за будь-яке вітрило, що рухає фрегат у просторі океану.

Дерева пом'якшують і мікроклімат міста. Камінь будинків і асфальт мостових дуже нагрівається влітку, і стає нестерпно душно. При температурі повітря в 25°C асфальтна площа подвір'я кам'яного будинку нагрівається сонячним промінням до 35°C, а стіни – до 33°C. Від них і температура повітря перевищує 30°C.

Зелені насадження парків постійним випарюванням води листям вдень знижують температуру на 4° і навіть 8°C. Увечері і вночі вони затримують тепло. Різниця в температурі приводить у рух повітря, від чого зелені насадження називають вентиляторами повітря міст. Для того, щоб потоки свіжого повітря поступали до вулиць міст, бульварів, озеленені вулиці з'єднують з великими садами і парками. Такі зелені коридори ще краще вести від оточуючої місто зеле-

ної зони, що служить величезним резервуаром свіжого повітря.

Але найважливіша користь від зелених рослин – це поглинання ними вуглекислого газу і виділення кисню.

На практиці при дослідженні впливу природно-антропогенного середовища на психічний стан людини фахівцям з екологічної психології, архітекторам, дизайнерам, екологам, підприємцям, економістам доводиться враховувати перцептивний аспект - чи гармонійно сприймається людиною сполучення даних архітектурних споруджень із природними ландшафтами, малих архітектурних форм, творів мистецтва (скульптура, мозаїка, барельєфи) із плануванням простору двору, вулиці, з деревами, травою і квітами, як впливає колірне рішення навколишнього замкнутого простору на психіку людини, що проводить там значний час. І, нарешті, прагматичний аспект – як використовує людина дану рекреацію, чи сприяє вона тому виду діяльності, для якого призначена, чи веде до підвищення працездатності людини та її відновлення в хвилини відпочинку.

Прикладом може служити *проекування виробничого комплексу*, у якому необхідно враховувати внутрішнє планування цеху і колірне рішення, температурний режим, освітлення, хімічний склад повітря в цеху, рівень шуму, вібрації, пропозиції щодо архітектурного рішення фасаду будинку, двору, майданчиків для відпочинку, прийняття їжі, наявність зелені - дерев, трави, кущів, квітів - на цих майданчиках, наочну агітацію, фірмові знаки, тобто психологічні і естетичні аспекти. Екопсихологічний підхід до розв'язання цієї проблеми вимагає дослідити дію кожного з названих факторів та їх сукупності на працездатність людини, її здоров'я та психічний стан.

Особливе значення має урахування впливу абіотичних і антропогенних факторів на можливість і продуктивність *розумової інтелектуальної праці*. Наш мозок - це найскладніше утворення Всесвіту. Для його функціонування необхідні певні природні умови, що склалися в процесі філогенезу як найкращі і найпродуктивніші для того, щоб наше мислення, пам'ять, уява мали змогу повністю себе реалізувати і розкрити свої можливості.

Головним чинником з абіотичних факторів вважається наявність кисню в повітрі того приміщення, де працює людина. Це необхідний елемент окислювально-відновлювальних реакцій, що відбуваються під час розумової праці, необхідна умова належного тону судин головного мозку та стабільного працездатного психічного стану людини. На жаль, ця умова не виконується ані в учбових приміщеннях, ані в читальних залах. Провітрювання застосовується дуже рідко через недостатнє опалювання приміщень, а іноді через побоювання захворювання. Тоді як медики постійно нагадують, що всі гострі респіраторні вірусні інфекції виникають при контакті з носієм вірусів та зниженому імунітеті. І тільки сонячне світло і свіже повітря згубно діють на хворобот-

ворні мікроорганізми. Тому *свіже повітря - необхідна умова нашого здорового самопочуття і працездатності.*

Відомий лікар-психотерапевт Володимир Леві в своїй книзі "Психологія здоров'я" відзначав, що в непровітреному приміщенні, як доведено науковцями, студент нездатний сприймати лекцію та напружено працювати. У людини в задушливому приміщенні виникають головний біль, спазми судин, роздратування, знижується потенція, погіршується стан серцево-судинної і ендокринної систем, шкіри та волосся.

Для творчої розумової праці важливими стають також відсутність шуму, можливість усамітнення, відокремлюваність робочого простору від загального приміщення, навіть чисто уявна, влаштування робочої ділянки приміщення відповідно до власних уподобань щодо кольору, естетики, режим праці та відпочинку (частота релаксаційних перерв суто індивідуальна і визначається рівнем втоми та зниженням продуктивності праці).

Кімнатні зелені рослини в робочих приміщеннях виконують потрібну функцію: поглинають вуглекислий газ, зеленим кольором свого листя дають відпочинок втомленому зору, а також задовольняють естетичну потребу людини в красі витонченістю своїх форм.

А ще неодмінною умовою творчої праці є наявність доброзичливого клімату в робочому колективі, взаємоповага, можливість самореалізації кожного, відсутність принизливого відношення, критиканства та грубості. Я наголошую - ***це не бажана психологічна атмосфера, а необхідна умова***, при відсутності якої людина не може розкрити всі свої здібності і таланти, задовольнити свої пізнавальні потреби, не зможе підтримувати один одного і відчувати головну розкіш суспільного буття - це розкіш спілкування.

Психологічний вплив архітектурних ансамблів має, на думку фахівців, задалегідь запрограмований аспект. Наприклад, гострокутні елементи в лаконічних силуетах викликають в людині відчуття строгості й урочистості (згадаємо, наприклад, готичну архітектуру). Для забезпечення позитивних емоцій необхідно враховувати принцип гармонізації цілого, психологічне обґрунтування яких дав В.А.Ганзен:

- повторюваність цілого в його частинах;
- співвідпорядкованість частин у цілому;
- домірність частин у цілому;
- урівноваженість частин.

1. Екопсихологія розглядає вплив навколишнього середовища на людину, використовуючи системний підхід, у сукупності багатьох факторів: це вплив як природних умов (ландшафтів, атмосфери, ґрунтів, тваринного і рослинного світу, магнітних та інших полів, випромінювань, клімату) так і штучно створених людиною об'єктів (споруд, промислових комплексів, інфраструктури). Таким чином, під природно-антропогенним макросередовищем розуміється вся сукупність природних і штучних умов, у яких здійснюється життєдіяльність багатьох людей.
2. Попередження техногенних катастроф на етапах конструкторської розробки, будівництва й експлуатації потенційно небезпечних об'єктів висуває на перший план формування екологічної свідомості людей, яка включає в себе необхідність комплексного розглядання зазначених проблем і визначення технологічно «слабких місць», можливих наслідків аварій і способів їх попередження, і, що найголовніше, почуття величезної відповідальності професіонала, людини за долю всього живого.
3. Особливої ваги набуває дослідження впливу на людину природно-антропогенних факторів в умовах міста при проектуванні виробничих комплексів, сполученні архітектурних споруд із природними ландшафтами.
4. Вкрай необхідним є урахування впливу абіотичних і антропогенних факторів на можливості і продуктивність розумової інтелектуальної праці.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Які екологічні фактори негативно впливають на психіку людини, її здоров'я?
2. Як природно-антропогенне макросередовище впливає на емоційний, психофізіологічний стани людини?
3. Розкрийте особливості впливу природно-антропогенних факторів на людину в умовах міста. Які шляхи мінімізації негативного впливу ви можете запропонувати?
4. Назвіть прикладні задачі в виробничій, економічній, соціальній сферах, в розв'язку яких застосовуються результати дослідження екологічної психології (психології навколишнього середовища).
5. Як ви розумієте сприйняття людиною середовища в цілому?
6. Як впливають абіотичні та антропогенні фактори на продуктивність розумової інтелектуальної праці?

7. Наведіть приклад психологічного впливу архітектурного ансамблю.

1.6. Феномен сприйняття кольору і коливань

Навчальна мета: з'ясувати особливості впливу кольору і коливань на психіку людини.

Феномен сприйняття кольору й особливості взаємодії людського організму з кольором з давніх часів цікавили дослідників душі. Давні езотерики, середньовічні герметики і сучасні парапсихологи – сотні

поколінь учених намагалися розгадати загадку глибокого впливу кольору на внутрішнє життя людського мікрокосму. Відповідно до доктрин індійських йогів людський організм витканий з вібрацій звуків, кольорів, мелодій і світлових потоків, динаміка яких цілком визначає життєдіяльність і психічне життя людини.

Вчення Живої Етики, винесене з надр езотеричних орденів подружжям Рерихів, містить безліч указівок на прямий зв'язок між кольорами астральної енергооболонки людини (що спостерігаються екстрасенсами) та окремими психічними станами. Пурпур урочистості, смарагд мужності, рубін стійкості, сапфір спокою – такі метафори “Агні-Йоги”, що затверджують єдність кольору і душі, світлових енергій і психічних процесів.

Рудольф Штайнер розробив власну класифікацію типів людини у зв'язку з кольорами випромінювань їх аур. Подібні класифікації були й в Едгарда Кейсі, і у відомої всьому світу віщунки Ванги. Причому всі ці класифікації чітко збігалися одна з одною. Мова йде про чудову і дотепер нерозгадану закономірність, що простежується в зв'язку станів психіки і колірних асоціацій, порушуваних у душі високочутливої людини.

З давніх-давен називали очі “вікнами” організму, “вратами сприйняття”. Ми звикли до того, що наш організм сприймає колірні потоки за допомогою зорового аналізатора. Однак це не єдиний канал, за яким колірні енергії може досягти організму.

Відомий російський психолог О.Н. Леонтьєв розробив методику розвитку в людей високої чутливості до кольору. В експерименті йому вдалося виробити у групи досліджуваних умовний рефлекс на сприйняття колірних потоків, що здійснювалося... за допомогою долоні.

Відомий біолог-еволюціоніст Е.С. Шноль вважав, що по нервових волокнах людського організму рухається зовсім не електричний імпульс, а колірні потоки.

Е. Шредингер називав кольором властивість спектрального складу випромінювань, загальну для усіх випромінювань, візуально не помітних для людини. Він говорив про те, що стаціонарні стани атомних систем можуть розглядатися як власні коливання хвильового поля, що відповідає даній системі.

Наш сучасник, академік В.П. Казначеев досліджував особливості проведення лазерного променя по організму – і остаточно підтвердив обґрунтованість давніх уявлень про світлоносність людини.

Колір найглибшим образом включений у культурні традиції і біологічно пов'язаний з психогенетичним кодом кожної людини. Це було відомо з давніх часів. День сьогоднішній вимагає перекладу століттями накопичених знань на мову сучасної науки.

Тонка інтуїція і копіткий аналіз накопичених людством дослідницьких даних, дозволили М. Люшеру (колірний тест Люшера) якнайточніше охарактеризувати кожний з чотирьох основних кольорів і на підставі цих вихідних характеристик сформулювати значення численних відтінків і тонів. Припущення Люшера про характер дії цих кольорів на психіку потім були підтверджені роботами сотень дослідників, що вивчали кольоросприйняття в різних умовах і ситуаціях. (Дивись додаток)

Причому специфіка впливу кожного кольору не залежить від відношення до нього людини. Колір може подобатися або не подобатися, але характер його впливу, специфіка впливу на психіку залишаються незмінними. Таким чином, символічне значення кольору, його “психологічний код” дійсно об’єктивні і не залежать від індивідуальної переваги.

Індивідуально різною є однак особиста симпатія, байдужість чи антипатія людини стосовно якого-небудь кольору.

Подібно тому як музика викликає почуття, передає настрій і здатна виражати найтонші зміни почуттів, так само і кольори шляхом різно-кольорових тонів, шляхом різного ступеня яскравості і насиченості викликають у кожної людини певні конкретні почуття.

Чи буде для неї це відчуття (наприклад, при сприйнятті жовтогарячого – збуджене роздратування) симпатичним чи неприємним, залежить від дійсного стану, тобто від самопочуття людини. Ця суб’єктивна установка стосовно кольору є визначальною в колірному тесті для оцінки особистої індивідуальності.

Найчастіше інтерпретація дії кольорів враховує такі дані:

Синій означає повний спокій, добробут, умиротворення. Він уособлює собою узи, якими людина зв’язує себе з навколишніми: об’єднання, почуття спільності. У звичайному житті вважається – це колір вірності. Синій уособлює також глибину почуттів. Він є передумовою вміння співчувати, символом естетичних переживань і споглядальності. Цей колір найбільше підходить для медитації.

Жовтий надає враження легкості і радості. Виражає нестриманість, рефлексивність, осяйність, нематеріальну радість. Звільняє від ваги турбот, проблем,

обмежень. Символічно відповідає райдужному теплу Сонця, духу веселоців. Цей колір – надія і чекання. Він завжди спрямований у майбутнє, рветься вперед до нового, сучасного, що розвивається.

Червоний символізує стан “витрати енергії”. Він виражає життєву силу, нервову активність, означає всілякі схильності і прагнення одержувати результати і домагатися успіху, імпульсивність, волю до перемоги, жадібне бажання всього того, що може сприяти насиченості життя.

Зелений виражає діяльну волю, завзятість і цілеспрямованість, указує на сталість поглядів. Напруженість зеленого кольору діє подібно до греблі, за якою накопичується, не одержуючи розрядки, порушення від зовнішніх подразників, при цьому підсилюється почуття гордості за себе, влади над подіями і можливістю ними керувати.

Фіолетовий символізує деякий містичний союз, у результаті якого все задумане і бажане стає реальністю. Це мрія, що стала дійсністю, магічний стан душі, коли виповнюються фантазії.

Коричневий указує на емоції, безпосередньо зв’язані з фізичним організмом. Якщо людина відчуває хворобу або фізичний дискомфорт, цей колір психологічно здобуває для нього усе більше і більше значення. Часто йому надають перевагу ті, у кого немає свого домашнього вогнища, стабільного відчуття фізичної задоволеності, безпеки.

Сірий безбарвний, ні темний, ні світлий, абсолютно позбавлений будь-яких – або стимулюючих або психологічних тенденцій. Сірий колір – це не окупована територія, а прикордонний район, що служить розділом між протиборчими сторонами, отака “нічийна земля”.

Чорний – це абсолютна межа, за якою життя припиняється. Він передає ідею небуття, зникнення; колір – це чистий лист, на якому ще буде написана історія, а чорний колір – кінець, за яким уже нічого не буде.

Білий – основною якістю білого кольору є рівність. Білий колір шукає справедливості. У білому кольорі укладена віра, але не сліпа. Вона завжди виходить з тієї або іншої причини, навіть якщо її важко визначити.

Треба також підкреслити ще раз, що дія факторів, що утворюють систему, не дорівнює сумі дій кожного окремого фактора. Це правило ми згадуємо також в інтерпретації сполук кольорів, вплив яких не можна визначити простим додаванням впливу кожного кольору окремо. **Ще й тому дослідження психологічного впливу кольорів – наукова справа, а не аматорське хобі.**

Колір може гармонізувати людину, він здатний мобілізувати її ресурси, а може заспокоїти і розслабити. Кольором можна вилікувати, кольором можна призвести суб’єкта до пригнобленого стану.

Колір воістину всемогутній. У сполученні зі спрямованим музичним впливом він може призводити до звільнення від хвороб навіть у складних випадках.

Відомий психіатр В.М. Бехтерев стверджував, що вміло підібрана гамма кольорів здатна благотворніше впливати на нервову систему, ніж різні мікстури.

Аристотель писав: “Усе живе прагне до кольору... кольори можуть відноситися між собою подібно музичним співзвуччям і бути взаємно пропорційними”. Івлі Грант помітив: “Чим більше дивишся на цей світ, тим більше переконуєшся в тому, що колір був створений для краси, і краса ця – не задоволення примхи людини, а необхідність для неї”.

Вплив кольору необхідно сполучати з особливого роду ритмічним впливом. Додавання особливих ароматів, мелодій і смаків також має своє значення.

З чотирьох основних кольорів – жовтого, червоного, блакитного і зеленого – можна створити повне гармонічне колірне коло. Коло – це символ цілісності і гармонії.

Саме це – цілісність і гармонія – це два направляючих ідеали чотирьохколірної людини. Вона досягає цілісності, з одного боку, за рахунок того, що виражає себе в кожній області переживань чотирьох основних кольорів і, з іншого боку, за рахунок того, що вона гармонійно врівноважує між собою ці області.

Це безпосередній психологічний вплив кольору на емоційний стан людини. Щодо змістовного сприйняття кольору, то воно пов'язане з архетипами національного менталітету (колективне несвідоме) та індивідуальним свідомим наповненням даного символу змістом, породженим власним досвідом та привласненим культурним успадкуванням.

Наведемо яскравий приклад. Багато дискусій точилося щодо змісту кольорів українського прапору. Традиційно вважається, що жовтий колір уособлює золоті українські лани, а блакитний – безкрає мирне небо над ними. Є таке тлумачення: синій – уособлення Всесвіту, жовтий – символ хліба, людського буття.

Є й інші погляди: жовтий позначає сонячний культ праукраїнців (Дажьд-божими онуками називали давніх русичів – онуками бога сонця), а синій символізує Універсум, утворений Дажьдбогом.

Походження малинового кольору прапорів запорозьких куренів історики пов'язують з архетипом калини – уособленням чистоти, Різдва, світла. Всього того, що захищали ці вірні українські лицарі: батьківщини, домівки, коханих.

Але ні фарбування стін цеху, ні кольорове рішення власного будинку (вибір кольору шпа-

лер, штор, покривал, меблів, паласів) не можуть створити таке комплексне сполучення

ароматів, звуків, запахів, кольору і світла, що дає нам природа. Заспокійливий вплив зеле-

ного кольору, освіжаючий – блакитного, радісний – жовтого, легко асоціюється в нашій

пам'яті з шелестом трав і листя, плескотом хвиль, світлом ранкового сонця.

Саме тому головне психологічне і естетичне навантаження в екосистемі не-суть природні ландшафти, рослинний і тваринний світ.

Вплив кольору на психічний стан людини та її здоров'я вивчено набагато краще, ніж вплив коливань, що знаходяться поза межами діапазону, який сприймає слуховий аналізатор.

Вже давно відомі випадки, коли тварини починають вести себе тривожно задовго до перших ознак землетрусу чи виверження вулкану. Виявляється, вони

відчувають віддаленні підземною стихією нечутні людським вухом низькочастотні звуки, що і викликають у собак, кішок і птахів справжню паніку.

Давні езотеричні знання вказують, що вібрації різних частот генерують як живі тіла, так і неживі предмети. Зараз про це говорять вже вчені. „Чим духовніша людина, чим з більш високих вібрацій складається її енергетична основа, тим простіше вона сприймає навіть чужі їй звуки, - стверджує доктор біологічних наук Павло Гаськов, - хоча і для них потрібно якийсь час для «вживання» у нехарактерну і не близьку за духом вібраційну хвилю”.

З цим же, до речі, зв'язана і можливість людини до адаптації в тому, чи іншому географічному місці. Доктор біологічних наук Валерій Іллічов вважає, наприклад, що людський слух генетично настроєний на певні природні шуми. І народності розселилися по Землі не хаотично. Кожна вибирала саме те місце, звуки якого найбільшою мірою збігалися з їх вібраційними характеристиками.

Але є й інша точка зору: саме екологічна ніша, природні умови, в яких формувалася етнос, були причиною генетичної схильності людини даного етносу до певних вібрацій та коливань.

Зміна комфортних звукових умов на чужерідні є сильним стресовим фактором для людини. Безумовно, шелест листя берези і пальми, спів солов'я і папуги відрізняються в значній мірі. Тому труднощі адаптації людини в новому для неї, чужорідному географічному середовищі на протязі тривалого часу можуть бути однією з біологічних і психологічних передумов розвитку такого почуття як ностальгія.

І хоча такі проблеми існували у людства давно, у ХХ столітті до них додалася ще одна - різке збільшення звукового фону. У нашому техногенному суспільстві неухильно росте кількість машин, потягів, літаків, телефонних розмов, цілодобове радіомовлення і телебачення. Шум став нещастям сучасного світу й одним із самих небажаних продуктів технічної цивілізації. За впливом на організм, вважають вчені Інституту проблем еволюції й екології ім. Северцева, він шкідливіший навіть за хімічні забруднення. Негативний вплив шуму на здоров'я людини доведено вже давно: страждає не тільки слуховий апарат при граничних навантаженнях, але й нервова і судинна система. Постійний, навіть не дуже сильний, шум є умовою виникнення стресу та невротизації людини. Особливо тоді, коли вона не може керувати цим джерелом (виключити чи зменшити силу звука).

Від рівня, тривалості шуму безпосередньо залежить можливість оволодіння своїм емоційним, психічним станом, психічна рівновага чи виникнення агресії, асоціальні дії, бажання співробітництва, взаємодопомоги та спілкування. Тобто шум знижує також соціальну мотивацію.

Але найчастіше люди самі створюють звукове середовище, не приймаючи до уваги вищезазначені застереження: голосні крики, гудки автомобілів, включені на повну потужність радіоприймачі, телевізори, музичні центри, магнітофони. Психологічні пояснення цього факту різноманітні: егоїзм, відсутність таких рис характеру як емпатія, чуйність, уважність та повага до інших людей.

Але є й інше тлумачення: шум допомагає зменшити почуття самотності, туги, депресії. Ці психічні стани не рідкі у сучасної людини з-за розриву тісних

людських зв'язків – родинних, дружніх, інтимних, - дегуманізації суспільних відносин, духовної пустоти.

Дослідження науковців і наша життєва мудрість доводять, що тільки природні звуки (шелест листя, плескіт хвиль, щебет птахів) можуть бути основою для релаксації і повного відновлення порушеного психічного стану людини, її фізичних і душевних сил.

Існують також музичні твори, стиль яких, побудова, тональність, тембральне забарвлення знаходяться в гармонії з вібраціями людини і здійснюють такий самий благотворний фізіологічний і психологічний вплив на неї.

Хоча вплив талановитих музичних творів на людину, безумовно, не можна обмежити релаксуючою, заспокійливою дією. Викликаючи певні емоції і почуття, даючи поштовх новим думкам, духовним устремлінням, а іноді викликаючи в душі людини катарсис, музика подібна до стихії потоку, що цілком захоплює людину і, виходячи з якого, вона стає іншою. Від потоку не можна втекти, його не можна переступити. Можна тільки, набравшись сміливості, поринути в нього з головою, віддавшись на волю хвиль і вірити, що вийдеш з нього чистішою, кращою, досконалішою.

Висновки

1. Феномен сприйняття кольору й особливості взаємодії людського організму з кольором з давніх часів цікавили дослідників душі. Колір найглибшим образом включений у культурні традиції і біологічно пов'язаний із психогенетичним кодом кожної людини. Колір може гармонізувати людину, він здатний мобілізувати її ресурси, а може заспокоїти і розслабити. Кольором можна вилікувати, кольором можна призвести суб'єкта до пригнобленого стану.
2. Специфіка впливу кожного кольору не залежить від відношення до нього людини. Колір може подобатися або не подобатися, але характер його впливу, специфіка впливу на психіку залишаються незмінними. Таким чином, символічне значення кольору, його “психологічний код” дійсно об'єктивні і не залежать від індивідуальної переваги. Індивідуально різною є однак особиста симпатія, байдужість чи антипатія людини стосовно якого-небудь кольору.
3. Змістовне сприйняття кольору пов'язане з архетипами національного менталітету та індивідуальним свідомим наповненням даного символу змістом, породженим власним досвідом та привласненим культурним успадкуванням.
4. На психічний стан людини та її здоров'я здійснюють вплив також коливання, що знаходяться поза межами діапазону, який сприймає слуховий аналізатор.
5. Різке збільшення звукового фону за впливом на організм шкідливіше навіть за хімічне забруднення. Постійний, навіть не дуже сильний, шум є умовою виникнення стресу та невротизації людини, появи агресії, зниження соціальної мотивації.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Окресліть основні напрямки досліджень сприйняття кольору й особливостей взаємодії людського організму з кольором.
2. Проаналізуйте змістовне сприйняття кольору в культурних традиціях українців.
3. Що ви знаєте про вплив коливань на психічний стан людини?
4. Які наслідки має різке збільшення звукового фону в нашому техногенному суспільстві.

1.7. Психологічний вплив природного середовища на людину

Природа – творець усіх
творців.
І. В. Гете

Навчальна мета: визначити особливості впливу природного середовища на психіку людини, його оздоровчу, рекреаційну дію.

В цьому параграфі ми розглянемо вплив саме природного середовища на психіку людини, її психі-

чний стан, протікання психічних процесів.

Треба підкреслити, що природа здійснює психологічний вплив на людину комплексно усіма своїми факторами: ландшафтами, свіжістю повітря, красою пейзажів, різноманітними кольорами неба, води, зелені, квітів, піснею птахів і дзюрчанням струмків, шелестом трав, тінню дерев, життєдайною енергією чистої води озер, річок, морів та океанів, сонячним теплом та кумедними поведками тварин, споконвічною мудрістю гармонійної світобудови.

Перш за все треба сказати про *рекреаційну*, оздоровчу дію природи на людину. Як вже було показано, урбанізація несе з собою поруч зі зручностями щоденного існування цілу купу проблем: дефіцит свіжого повітря і сонячного світла, чистої води, шум, високий темп повсякденного життя міських мешканців, стресові стани емоційного та інформаційного генезису тощо. Спасіння городян – у спілкуванні з природою, чистою, незайманою природою лісів, річок, заповідників, парків, в активній взаємодії з природою на своїх садових, дачних ділянках, де можна створити оточуючий простір з любов'ю і розумом, доглядаючи кожний паросток, спостерігаючи за безперервними змінами цього прекрасного куточка природи.

Особливу оздоровчу дію мають ліси, більш за все гірські ліси, де іншою є не тільки флора і фауна, але навіть атмосфера. Енергетичне підживлення людини від землі і дерев поновлює її ауру і психічну рівновагу, відновлює її сили, задовольняє естетичну потребу людини в красі. Найбільш заспокійливим є сполучення зеленого і голубого кольорів лісу, води й неба, а ритмічний плескіт хвиль – один з основних релаксаційних факторів. Часто мешканці міст відчувають потребу „вирватись на простір”, щоб відчути необмеженість свого ареалу, щоб побачити горизонт – край степу, схід або захід сонця, що сідає в морській хвилі або за синій обрій. Все це очищує душу, і людина повертається з по-

бачення з природою енергійною, відпочивши і вже без роздратування згадує свій „обмежений простір” – свою домівку.

Природа здійснює також *інформаційний вплив на людину*. Спостереження за життям тварин, за розвитком рослин, їх розмаїттям, законами співіснування дають нам різноманітну інформацію про оточуючий світ, підштовхує задуматися над законами розвитку і існування всього живого на Землі, причинами та наслідками природних явищ. Людина одержує від природи підказки щодо своїх конструкцій і технічних знахідок (це вивчає наука біоніка), для будівель та споруд. Чи не потужні стовбури пальм наштовхнули давніх архітекторів на думку про створення кам'яних колон? Дехто вважає, що світлий сосновий ліс, стрункість високих сосен знайшли своє відображення в побудовах Еллади. Але ж головне мабуть це: природа пише Велику книгу Буття своїми знаками, які ми маємо навчитися сприймати, бо людина – частина цієї природи, дитя Землі, але ж і „*Homo Sapiens*” – розумна істота, якій єдиній на Землі надана можливість і здатність мислити, осягати, творити. Ось ми і підійшли до одного з найважливіших факторів психологічного впливу природи на людину.

Природа – це джерело творчого натхнення людини. Вона надає їй потужного імпульсу для нових роздумів, почуттів, їх вираження в словах, звуках, фарбах.

„Природа – творець усіх творців” – сказав І. В. Гете.

Великі мислителі давнини усамітнювалися в лісах або горах чи пустелях і виносили звідти для людства геніальні прозріння, релігійні вчення. Надовго уходив до гірського лісу старозаповітний Мойсей; усамітнювався неодноразово Ісус Христос у пустелях і горах; Гаутама Будда провів 7 років у лісі і вийшов до людей вже зі вченням, що ми звемо буддизм; Серафим Саровський та Сергій Радонезський, реальні історичні особи, довгий час жили самітниками в лісі й осягали мудрість такої глибини, що дива вершили й зцілювали душі. А скільки філософів породила земля українська! Спілкування з природою дає людині особливий стиль світосприйняття. Життя нашого славетного філософа – мандрівника Григорія Сковороди – яскравий тому приклад. Близькість до природи й народу, мандри, жадібність до знань, міркування, творчість – ось його шлях.

„І певно не змінив би й на корону
П'янке повітря, що пливло кругом,
Скрипіння маж, степів могутній запах
І кібця з перепілкою у лапах”.

М. Рильський

Геніальний фізик П'єр Кюрі, який винайшов радій, писав, що він уходить з вечора в свіжі тінисті гаї і повертається на другий день з головою, повною ідей. Цей благодійний вплив природи на здатність людини мислити знали ще давні вчителі. Школи Платона, Піфагора, Аристотеля не мали стін, парт, кафедр. Учні гуляли разом з учителем по платанових алеях і слухали, розмовляли, вели бесіди. Ранок був присвячений філософським питанням, вечір – поезії або політиці. Над головою вітер шелестить зеленим листям, хвилі пагорбів загубились на

небокраї. І неосяжною здається думка людська під цим безкраїм небом, що допомагає збагнути – що ж це таке нескінченність, що є невідомі світи.

Учні Платона осягали мудрість в саду, що був присвячений герою Академу (звідси – академія, академики), а Аристотель вчив учнів поблизу храму Аполлона Лікея (звідси – ліцей). В саду ліцея були зібрані всі рослини, що привозив своєму вчителю і вихователю Аристотелю Олександр Македонський з далеких походів. Перший ботанік Теофраст, вмирая, заповідав цей сад друзям, які побажають разом відпочивати і займатися наукою „Хай володіють ним як спільною святинею в дружбі та злагоді”.

Потребу в гармонії і красі закладено в людині генетично. Це доведено навіть лікарями, які спостерігали благотворну дію гармонічних музичних і художніх творів, красивих пейзажів на поведінку і фізіологічний стан дитини в утробі матері.

Природа дає повну наснагу людині в красі. Скільки чарівних куточків ще зберігає наша Земля! Туристичні подорожі відкривають нам небачені водоспади, гірські вершини, моря і океани, тайгу та савани. А відомий вчений Дж. Хакслі писав: „Великі тварини, що вільно і небоязко гуляють по неосяжних просторах – це видовище хвилює і захоплює подібно до споглядання прекрасних споруд або прослуховування геніальної симфонії”.

Але найпомітнішими для нашої душі все одно залишаються пейзажі рідної природи – тієї місцевості, де ти народився або провів свої перші дитячі роки, де жили твої предки, які теж вбирали цю ліричну привабливість картин рідної природи.

Тургенєв писав: „Людину не може не займати природа, вона зв’язана з нею тисячею нерозривних ниток: ти син її...” Тисячі цих нерозривних ниток зв’язують з природою всю нашу культуру. Милування красою природи, здатність зрозуміти її мову, знайти в ній співзвуччя не тільки своїм почуттям, але й духовному життю і ідеалам свого часу – виток творчості письменників і композиторів, поетів і художників, народних майстрів, садівників, дизайнерів.

Вплив гармонічної краси пейзажу, життєдайної енергії природи викликає в людини душевне піднесення, той стан, що є найкращим для сприйняття вражень і для передачі їх іншим. Це той стан, який ми зevamo натхненням і про який писав Пушкін:

„И забываю мир – и в сладкой тишине
Я сладко усыплен своим воображеньем,
И пробуждается поэзия во мне:
Душа стесняется лирическим волненьем,
Трепещет и звучит, и ищет, как во сне,
Излиться, наконец, свободным проявленьем...”

Це цьому натхненному стану ми завдячуємо появою великих творів мистецтва, перлин поезії, живопису, музики. Цей стан митця – стан захоплення і радісного чекання – не можна загубити. Здається ось-ось трапиться щось надзвичайне, схоже на диво. І неодмінно треба одразу сідати до столу, роялю і записувати те, що народжується в цей час в душі митця.

Ференц Ліст писав: "...мою часту німу розмову з цими кипарисами я намагався перенести на нотний папір. Ах! Як сухо і невиразно лунають на фортепіано і навіть в оркестрі – за виключенням Бетховена і Вагнера – скорбота і туга всемогутньої природи". Композитор вважав музику поетичною мовою, що здатна більше ніж, навіть, поезія висловлювати все, що виходить за звичайні обрії.

А ось як пише Костянтин Паустовський про великого норвезького композитора Едварда Гріга і його музику: „Друзі казали, що будинок композитора в лісах під Бергеном був схожий на оселю лісоруба, його прикрашав тільки роляль. Якщо людина була наділена уявою, вона могла почути серед цих білих стін чарівні речі – від рокоту північного океану, що котив свої хвилі зі мли, й вітру, що висвіщував над ними свою дику сагу, до пісні дівчинки, що заколисує свою ляльку... Цей звук непомітно переходив в передзвін лісових дзвіночків, в пошви́ст птахів, що кувиркаються у повітрі, в гукання дітей.

Білі і чорні клавіші, вибігаючи з-під міцних пальців Гріга, тужили, сміялися, гриміли бурею і гнівом і раптом одразу змовкали. Тоді в тиші ще довго бриліла тільки одна маленька струна, начебто плакала Попелюшка, яку образили сестри”.

Музика – найбільш багатозначне мистецтво, яке не спроможне передати слова. Звідки ж народжується музика? Мабуть, в найпотаємніших куточках душі людина, яка відчуває всі відтінки і нюанси людського буття. Але що надихає її, що є джерелом натхнення? Чи то „звуки небесних сфер” відчуває душа творця, чи гармонію природи, світу?

Музика не змальовує пейзажі, але ми знаємо такі відомі твори, як „Времена года” П. І. Чайковського, де кожна п'єса є живою мальовничою картиною. Кожна п'єса цього альбому переносить нас в свою пору року, кожна змальовує свою картину, має свій настрій – весняної природи, загадкових білих ночей, плескіт хвиль, що співають берегам свою таємну пісню, нелегкого, але родючого часу жнив, косовиці; ностальгічного суму листопаду, бадьорого холоду зимових свят. А схвильований і піднесений образ весни в прелюдях С. Рахманінова? Це образ природи, який пропущено через почуття, емоції, спогади та бажання автора.

А сучасні архітектори мріють про нові міста де острівки природи підходять до людських домівок, а красиві споруди повторюють закони гармонії природних ландшафтів. Їх мрії вже втілюються в проекти, а іноді – в найкрасивіші за будови: район Лаздінай у Вільнюсі, академістечко у Новосибірську. При за будові цих місць не вирубували всі дерева, і зараз віти сосен стукають у вікна городян.

Відомий архітектор ХХ століття Ле Корбюзьє стверджував, що закони природи накреслені на одній зі скрижалей сучасного урбанізму, який використовує три будівельних матеріали: чисте повітря, сонце і зелень. Він запропонував проект створення міста з двох, як він називає, організмів. У центрі стислий, динамічний „організм”, оточений смугою високих лісів і полів. Далі другий „естетичний організм” міста. Це житлові дома.

Архітектор Уїнвін планує місто у вигляді системи невеликих міст – сателітів, що оточують місто – центр. По радіальних коридорах повітря з лісів і полів,

що оточують місто, попадає до центру. Цей план схожий на сонце з його променями і зветься променевим.

Висновки

1. Природа здійснює психологічний вплив на людину комплексно усіма своїми факторами: ландшафтами, свіжістю повітря, красою пейзажів, різноманітними кольорами неба, води, зелені, квітів, піснею птахів і дзюрчанням струмків, шелестом трав, тінню дерев, життєдайною енергією чистої води озер, річок, морів та океанів, сонячним теплом та кумедними поведками тварин, споконвічною мудрістю гармонійної світобудови.
2. Природа – це джерело творчого натхнення людини. В спілкуванні з природою – витoki творчості письменників і композиторів, поетів і художників, народних майстрів, садівників, дизайнерів.
3. Природа здійснює інформаційний, оздоровчий вплив на людину, відновлює її сили, дає людині наснагу в красі. Вона надає їй потужного імпульсу для нових роздумів, почуттів, їх вираження в словах, звуках, фарбах.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Розкрийте багатофункціональність психологічного впливу на людину саме природного середовища. Проілюструйте свої висновки власними прикладами.
2. Прокоментуйте слова І.Гете: “Природа – творець усіх творців.”
3. В чому ви бачите необхідність спілкування з природою сучасної людини?
4. З’ясуйте оздоровчу дію природного середовища та його інформаційний вплив на психіку людини.

1.8. Естетичне сприйняття природного середовища

Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык...

Ф. Тютчев

Навчальна мета: розкрити особливості естетичного сприйняття середовища, зв'язок естетичного і морального аспектів.

Естетичне сприйняття природи виникло у людини значно раніше, ніж бажання його художньо висловити. В мистецтві часів Київської Русі ми не зустрічаємо пейзажу у звичному для нас розумінні цього слова. Майстри-іконописці ставили зовсім інші цілі. Вони не намагалися зображувати реальний оточуючий світ, а створювали ідеальну картину світу уявного. Окремі елементи зображення природи носять умовний або фантастичний характер. Наприклад, в “Троице” Андрія Рубльова І.Грабар вбачав колір достиглого жита і волошок, а в розпису Діонісія у Ферапонтові фарби співзвучні природним кольорам оточуючих ландшафтів.

Давньоруські майстри велику увагу приділяли саме вибору місця для зведення храмів, монастирів, буквально “вписуючи” архітектуру в пейзаж. Головним для них було почуття “исполнена есть

земля дивности”, яке ми відчуваємо і зараз, дивлячись на ці стародавні шедеври.

Спробуємо прослідкувати, як змінюється у художніх творах сприйняття природи від милування, споглядання до відчуття природних творчих імпульсів і філософського її осмислення.

Уже в XVII столітті з'являються на іконах пейзажі з різноманітними формами живої природи. В XVIII столітті саме відношення до краси живої природи було, якщо можна так назвати, “архітектурним”. В парках дерева та кущі підстригались так, щоб вони прийняли геометричну архітектурну форму. Але все частіше художники звертаються до природної краси. Задачею художника-пейзажиста в той час було не зображення якогось конкретного місця в природі, а створення ідеально-прекрасного уявного пейзажу.

Програми Академії художеств пропонували художникам, що навчалися в пейзажному класі, відобразити найкращий для живопису літній час, легке прозоре повітря, гарні за формою хмаринки, красиві купи дерев або захід сонця і пастухів на лузі біля річки. Ось і відомий поет XVIII століття О.Сумароков закликає:

«Вспевай в идиллии мне ясны небеса,
Зелёные луга, кустарники, леса,
Биющие ключи, источники и рощи,
Весну, приятный день и тихость тёмной ночи.
Дай чувствовать мне пастушью простоту...»

Пасторальна іділія, “красивість”, яка повинна тільки милувати око – це естетичне сприйняття природи панувало на протязі довгого часу.

С.Щедрін, Ф.Олексіїв, О.Іванов – мабуть, перші живописці, що відійшли від простого споглядання і намагались виявити психологічні пошуки автора. А далі були О.Саврасов і В.Поленов, І.Шишкін та І.Левітан, А.Васнецов і А.Куїнджі. В Київському музеї російського мистецтва зберігається прекрасне зібрання пейзажів цих авторів, а ще М.Ге, Ф.Васильєва, В.Бялиницького-Бірулі, А.Рилова і К.Сомова, І.Рєпіна і М.Нестерова, акварельні етюди М.Врубеля, який приїхав до Києва для реставрування старовинної Кирилівської церкви.

Івана Івановича Шишкіна не дарма називають співцем лісу. Та це й не дивно. Дрімучі соснові ліси з чудовими лісовими озерами, що оточували його з дитинства, наче призначені були виколисати великого пейзажиста. Мрійник – одинак, він відмахав чимало верст по околиці Слабуги, але знайшовши себе в живопису, вражав усіх своєю працездатністю.

Рідне, близьке, зрозуміле, те, з чим уже зріднилася душа під час споглядання та осмислення краси оточуючої природи – ось сюжет і тема всіх його творів. Він вважав себе пейзажистом, і ніким іншим, не зважаючи на те, що пейзажний живопис тоді, у середині XIX ст. не був у шані.

Шишкін ніколи не малював уявно створений пейзаж. Він вважав, що тільки всебічне вивчення, спостереження природи і її детальне зображення зможе дати глядачеві повну ілюзію присутності в цьому місці – на цій галявині, в лісовій хащі, біля суворої північної сосни. (Ми наводимо репродукції його картин **«Дуби»** і **«Лісові далі»**)

Ось його картина **«Лісові далі»**. Коли дивишся на неї, відчуваєш не тільки красу цієї синьої далечини з легкою димкою туману. Тебе охоплює відчуття величі простору, його неосяжності, споконвічності. Це вже епічне узагальнення баченого, відчутого митцем.

Зовсім інший настрій втілено у картину **«Дуби. Вечір.»**. Напоєна сонцем галявина викликає відчуття світла і тепла від м'яких сонячних променів, від могутніх стовбурів столітніх дерев, до яких так і тягне торкнутися рукою, від нагрітої землі, на яку хочеться лягти й увібрати в себе всю її силу і красу.

Пейзажі **Архипа Куїнджі** вражали глядачів грою світла і тіні, гамою кольорів, що випромінюють світло (див. на вкладці картину **«Березовий гай»**). Він народився і виріс у Маріуполі. Враження дитинства і юності – безкрайній степ, море світла, марево, в якому розчиняється простір. Його називали **“чарівником світла”**. Сповнена сяйвом **“Місячна ніч на Дніпрі”** здобула Куїнджі прижиттєвої слави, а зараз знаходиться у Руському музеї Санкт-Петербурга. Куїнджі писав: **“Етюд треба писати с такою увагою, щоб усе потім залишилось в пам’яті”**. Ось і у нас в пам’яті залишається один з його етюдів **“Хмара над степом”**, який ви можете побачити в Дніпропетровському художньому музеї. На картині – одна хмаринка, але етюд викликає різні фантазії, роздуми глядачів. А.Куїнджі був учителем Н.Рериха, О.Рилова, К.Богаєвського. Це справжня **“школа Куїнджі”** у пейзажному живописі.

Спливає час, ускладнюється внутрішній світ людини, змінюються спроби його досягнути, відчути, передати в художній формі. Поруч з тим у поезії та у живопису зустрічаються

спроби проникнення в атмосферу природного середовища, спроби зрозуміти те, що

Ф.Тютчев назвав душею природи та її мовою.

“Дни поздней осени бранят обыкновенно,

но мне она мила, читатель дорогой,
красою тихою, блистающей смиренно.
Так нелюбимое дитя в семье родной
К себе меня влечёт. Сказать вам откровенно
Из годовых времён я рад лишь ей одной.
В ней много доброго; любовник не тщеславный
Я нечто в ней нашёл мечтою своенравной”.

О. Пушкін

Ісак Левітан створив “пейзаж настрою”. Його невеличка за розмірами картина “**Березовий гай**” (див. вкладку) вважається справжнім шедевром пейзажного живопису, який начебто дозволяє глядачеві опинитись у середині картини, відчути себе в травах, біля тендітних берізок цього наповненого сонцем гаю.

Улюблений левітанівський мотив – пробудження природи. У Дніпропетровському художньому музеї зберігається його ліричне полотно “Рання весна” і таємнича “Місячна ніч”. Він мріяв “витончити свою психіку так, щоб чути трав проростання”. Порівняймо ще два його полотна: “**Над вічним спокоєм**” із величною відчуженістю, оповите сумом світосприйняття і світлий гімн природі в пейзажі “**Озеро**”. Відчуття радості і причетності людини до краси природи – лейтмотив цього пейзажу. Брижі на поверхні води, тихе коливання комишу, повільний рух білих хмаринок та їх віддзеркалювання в озері, легкі тіні. Ці постійні зміни – образ вічної рушійної сили в гармонії людини і природи.

Найбільшу колекцію творів **Івана Айвазовського** зібрано в його рідному місті Феодосії. Море – різне, неповторне, зі своїм настроєм і характером, велична і прадавня стихія, - ось сюжет майже усіх 6000 картин цього славетного мариніста (див. на вкладці репродукцію картини «**Чорне море**») . І.Крамської високо оцінював картину “**Чорне море**” і писав, що “на ній нічого немає крім неба і води, але вода – це океан безмежний, не бурний, але рухомий, суворий, нескінчений, а небо, якщо це можливо, ще більш нескінчене”.

Зауважимо, що високу майстерність художники-пейзажисти демонстрували не тільки в картинах рідної природи. Характерною рисою слов’янської ментальності є глибока чутливість, здатність зрозуміти душу іншого народу, проникнути в його почуття. Пейзажі Тараса Григоровича Шевченка присвячені не тільки українській природі, але й закаспійським степам, напівпустелям того краю, де він відбував тяжкі роки солдатчини (наприклад “Вид на гори Каратау” у державному музеї Т.Г.Шевченка). Згадаймо картину **О.Іванова** “Неаполітанська затока у Кастела Маре” (див. вкладку). На піщаний берег не поспішаючи

набігають морські хвилі. І ці видублені сонцем, часом і водою гори, і це море несуть відчуття вічності, яке вдалося виразити митцю.

В колекції Дніпропетровського художнього музею, крім названих, ви зможете побачити чудові пейзажі **Івана Шишкіна** “Озеро в лісі”, **Миколи Дубовського** “Вечір в Україні”, **Сергія Васильківського** “Захід сонця в степу”, **Станіслава Жуковського** “Осінній ранок”, **А. Рилова** “Буйний вітер”, **К. Істоміна** “Схід сонця”, **Г. Нисського** “Веселка”. А ось картини нашого земляка **Михайла Івановича Сапожникова**, який відображає оточуючий світ, природні стихії у міфологічних і казкових образах. Ці символи можна інтерпретувати по-різному залежно від загального культурного рівня глядача, особливостей його психічного стану та світосприйняття. Але навряд чи такі картини як “У затоці”, “Спить усе живе” залишать Вас байдужими. Зайдіть, не пожалкуєте!

Наші сучасники намагаються передати в своїх полотнах ті почуття, що переживає сам творець, чутливо спостерігаючи найтонші зміни в природі і людині, торкнутися струн людської душі “поезією звичайного” або захопленням від “дивності” цієї миті, яка вже ніколи не повториться.

В кінці XIX, початку XX століття з’являється новий стиль у мистецтві – **імпресіонізм**, що був започаткований французькими художниками **К. Моне**, **К. Пісарро**, **О. Ренуаром**, **А. Сіслеєм**, **Е. Дега**. Він віддзеркалював новий погляд на оточуючу реальність, що виникає з миттєвості відчуття. Це бачення світу, що нескінченно оновлюється світовими варіаціями, “ускользающее впечатление”, яке необхідно схопити, закарбувати і передати нам світіння води, що іскриться, невагомість бризу, напівпрозорого туману – ті ефемерні відтінки природи, що можуть зникнути через хвилину.

Але ці задачі вирішували не тільки французькі художники. Прагнення передати всі відтінки світла, відчуття повітря, музичну гармонію кольорів було притаманне і нашим співвітчизникам, художникам – пейзажистам **К. Коровіну**, **К.Юону**, **В. Борисову** – **Мусатову**, **І. Грабарю**.

Про пейзаж **Ігоря Грабаря** “**Лютнева лазур**” (див. вкладку) сам автор пише так: “Природа святкувала якесь небувале свято – свято блакитного неба, перлинових беріз, коралових віт і сапфірових тіней на бузковому снігу... Коли я глянув на верхівки беріз знизу, з поверхні снігу, я зомлів від видовища фантастичної краси: якісь передзвони і перекликання всіх кольорів райдуги, об’єднаних блакитною емаллю неба... Якби хоч десяту долю цієї краси передати...”

Людина бере приклади незатьмареної краси, повноцінної гармонії і намагається закарбувати навіки ці прекрасні миті світу, що безперервно змінюється, в живопису, музиці, поезії: ”Остановись, мгновенье, ты прекрасно!”.

Згадаймо пейзажну лірику **Олександра Пушкіна** і **Федора Тютчева**, **Івана Тургенєва** і **Миколи Гоголя**, **Афанасія Фета** і **Лесі Українки**, **Тараса Шев-**

ченка та Івана Буніна, Василя Симоненка і Максима Рильського, Сергія Єсеніна.

Золоті дні ранньої осені начебто самі нагадують нам рядки Тютчева:

“Есть в осени первоначальной
Короткая, но дивная пора—
Весь день стоит как бы хрустальный
И лучезарны вечера...”

Завершений образ, вишуканий “акварельний пейзаж”, це дійсно прекрасна мить. А ось збірка **М. Рильського** “Під осінніми зорями”:

“На білу гречку впали роси,
Веселі бджоли одгули,
Замовкло поле стоголосе
В обіймах золотої мли.
Дорога в’ється між полями...
Ти не прийдеш, не прилетиш -
І тільки дальніми піснями
В моєму серці продзвениш.”

Осінній спокій і світлий душевний сум, начебто настрої природи і почуття поета переливаються одне в одного, створюючи разом ці тонкі рядки. Саме особистістю творця, його суб’єктивним сприйняттям та осмисленням світу відрізняються твори художників, поетів, навіть тоді, якщо вони зображують один той самий день, одні й ті ж самі береги.

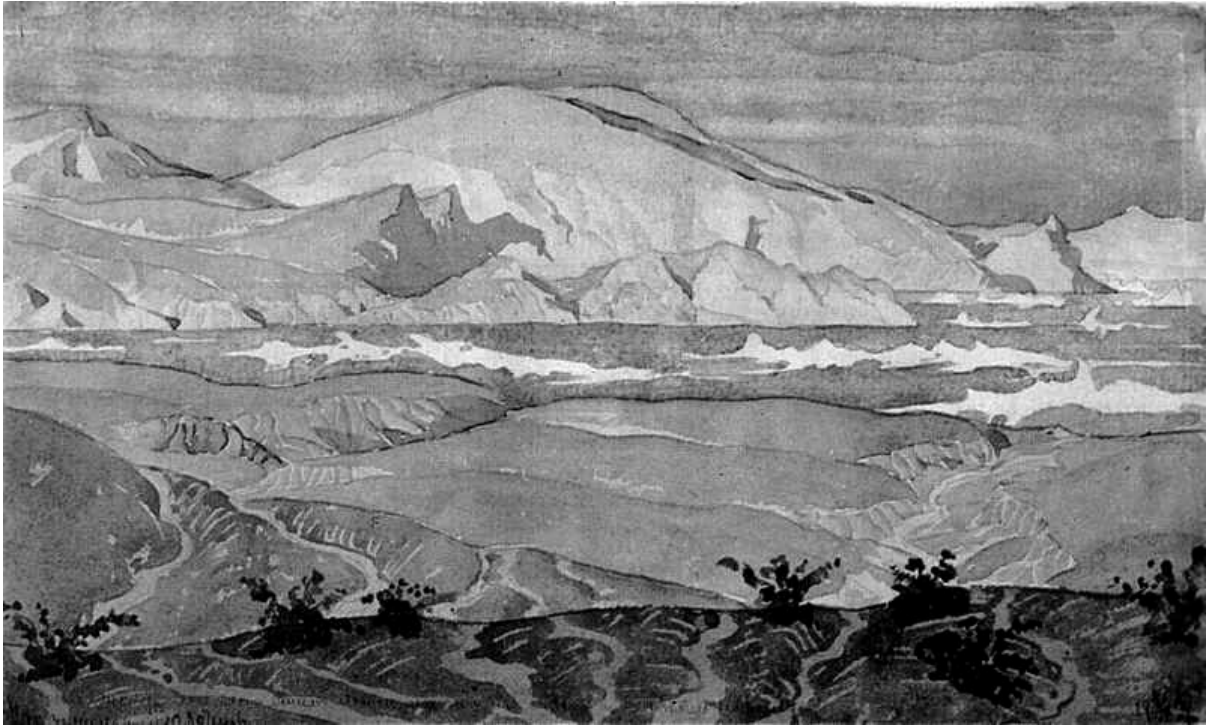
Береги стародавньої Тавриди. Благодатна земля Криму – нашого улюбленого місця відпочинку.

Ще в XIX столітті ставлення митців до краси цих південних берегів найчастіше нагадувало сприйняття туристів, що оглядають славетні своєю живописністю місця:

„Волшебный край – очей отрада. ”

Але окремо стоїть найменш живописна частина півострова – Кимерія, Східний Крим. Це колиска **І. Айвазовського** й **А. Куїнджі**, **М. Волошина** й **О.Гріна**. Ці місця пам’ятають **А. Чехова**, **М. Цветаєву**, **Н. Хікмета**, **О. Гончара**, **В. Вересаєва**, **Є. Євтушенка**, **Г. Уланову**, **Ю. Друніну**, **М. Шагінян**. На схилах цієї опаленої сонцем землі сліди тисячолітніх культур, тисячі таємниць, безліч відкриттів для творчого духу.

“Моя земля хранит покой,
Как лик иконы изможденный.
Здесь каждый след сожжен тоской
Здесь каждый холм – порыв стесненный”

Це **Максиміліан Волошин** про землю, яку він не тільки бачив, але відчував її пам'ять, її почуття.

А ось **Марина Цветаєва**:

„Горы. Себе на горе
Видится мне одно –
Место – с него два моря
Были видны на дно
Бездны. Два моря сразу
Дщери иной поры.
Кто вам свои два глаза
Преподнесет с горы”.

Минають століття... Змінюються пензлі, фарби, музичні інструменти. Гусяче перо замінила авторучка, а потім комп'ютер. Але так само стоїть у захваті людина перед божественною красою світу, намагаючись передати не тільки її лик, мальовничий пейзаж, але й себе в природі, своє відношення до неї, своє сприйняття оточуючого світу. Не вичерпується палітра кольорів, відтінків, звуків, слів, що створюють неповторний образ людини – творця в нашому прекрасному світі. А ми – слухачі, глядачі – зможемо завжди знайти в цьому колі ті звуки, що стають камертоном саме нашої душі, настроюють на сприйняття величності й краси світу, любові і тривоги за нього.

Але людина не тільки захоплюється, милується красою природи. Вона намагається повторити неперевершені природні витвори, ввести красу у своє повсякденне життя. Це почалося давно. Мабуть тоді, коли людина почала вирощувати не тільки хліб, але й квіти. Не для їжі, не для одягу, а для естетичного задоволення, для краси і творчої наснаги.

У стародавньому Єгипті, наприклад, особливою шаную були оточені квіти лотосу. Їх називали „наречені Нілу” і присвячували богу сонця Осірісу і богині родючості Ізіді. Жерці й знатні особи прикрашали квітами лотосу собі голову, робили гірлянди, навіть клали в гробниці фараонів.

А в стародавній Елладі були впевнені в божественному походженні троянди – „королеви

квітів”. Так називала її велика поетеса стародавньої Еллади Сафо. За легендами греків

троянда з’явилась разом із богинею кохання Афродітою з морської піни. Усі квіти в Елла-

ді були присвячені богам, а троянда – Афродіті та Еросу.

„Троянда – радість Афродіти

Троянда – муз улюблена квітка» , - писав Анакреон.

А наш сучасник – квітникар з Одещини, Микола Громлюк, який уже майже 40 років вирощує троянди, вважає, що цю неперевершену квітку за своєю красою і витонченістю можна порівняти на Землі тільки з Жінкою. Він вважає, що клімат півдня України якнайкраще підходить для цієї квітки. І наші троянди за своїм ароматом, різнобарвністю, тендітністю залишають далеко позаду своїх іменитих закордонних родичів.

Емблемою Афін була фіалка – символ природи, що оживає навесні. В цю квітку перетворилася прекрасна донька Атласа, рятуючись втечею від переслідування жарких променів бога Аполлона. Греки вірили, що кувшинка виросла з тіла німфи, що вмерла від кохання до Геракла, а сльози Егле, які вона проливали під час розлуки з нареченим, стали світло-блакитними незабудками, що так були схожі з очима Егле. Левиний зев нагадував грекам про другий подвиг їх улюбленого міфічного героя Геракла. Він переміг дикого Німейського лева, якому роздер страшну пащу.

Зелена архітектура, парки, сади – це теж витвори мистецтва, але створюються вони протягом довгого часу. Для майбутнього парку і саду потрібен свій архітектурний план. Як художник пензлями накладає нові й нові фарби на свій пейзаж, так і садівник малює живу картину деревами, кущами, квітами, гармонійним поєднанням їх форм і кольорів.

Сад із тінистими деревами, гарними квітами, смачними плодами з давніх давен був прекрасною мрією людства. Навіть рай небесний людська фантазія змалювала саме як квітучий сад. А для тих, хто жив на півдні, де немає лісів, де спека і пустелі підступають до людини, прохолодна тінь садів була просто необхідною. Недарма пишався єгипетський фараон Рамзес III в харристському папірусі: ”Я засадив всю землю деревами та кущами: я дав можливість мешканцям сидіти під їх тінню”.

Ще до нашої ери були відомі 7 див світу, що одержали свою назву як найпрекрасніші витвори людських рук і таланту: єгипетські піраміди, величезна статуя Зевса роботи давньогрецького скульптора Фідія, мавзолей в місті Гелікарнас, маяк на острові Фарос у Середземному морі, бронзова статуя Аполлона на острові Родос в Егейському морі, храм богині Артеміді – заступниці природи, лісових звірів.

Сьомим дивом світу людство вважало висячі сади Семіраміди у давньому Вавілоні. Це було величезне місто, яке існувало між Тигром і Євфратом майже 6000 років тому.

Висячі сади біля палацу царя Навуходоносора на березі Євфрату склалися з 20 терас, що йшли уступами, нависаючи одна над одною. З берегів Каспію, Середземного моря, Персидської затоки привозили туди найпрекрасніші рослини: кедри, квіти, кущі.

А в Персії парки заселяли дивними звірами і називали їх “парадизи” – “звірині сади”. І тільки правитель Персії Кір Молодший уперше засадив свій парк рідкісними деревами, живописними квітами, серед яких синіли ставки. Саме з тих часів слово “парадиз” почало носити інший зміст – не зоопарк, а прекрасний парк. Сади стають парками, де кожний відпочиваючий мав змогу споглядати витвори мистецтва – скульптури, вази, колони, готи, арки. Класичний стиль панував в Греції, а потім у Римі. Римляни завоювали Грецію, але самі були підкорені її високою культурою і мистецтвом. Зелена архітектура та садове мистецтво розвивається в Римі дуже інтенсивно.

У V столітті із занепаду Рима, розгромленого вестготами, почався період в історії, який найчастіше зветься похмурим середньовіччям. Не всі дослідники згодні з такою термінологією: в ці віки ми знаємо приклади великих досягнень в культурі і науці, великі злети людського духу, але в середньовіччі не вистачало місця для квітів, для садів, для милування красою природи, для насолоди природним життям. Це твердження може проілюструвати такий факт: троянди, віднесені до язичництва, вважались гріховною рослиною й були знищені по всій Європі в перші ж віки після занепаду Римської імперії. І лише через сторіччя з’являється у монастирях дика шипшина як символ незгубної краси, яка розквітає навіть серед сірих стін, чорних ряс, без сонця і простору. В цю пору залишаються тільки маленькі кутки з квітами в стінах замків або рукотворні сади в монастирях.

Лише в епоху Ренесансу починають вивчати забуті свитки рукописів, твори давньогрецьких майстрів – художників, скульпторів. Це був час відродження і невгамовної допитливості до навколишнього світу, любові до природи, почуття краси.

Італійське місто Флоренцію називали містом квітів. Мабуть, не випадково Флоренція – батьківщина численних геніїв епохи Відродження: Данте, Петраркі, Боккаччо, Мікеланджело, Бенвенуто Челліні. На віллах впливових осіб Флоренції створювали сади й парки нового стилю з прямокутними газонами, терасами, квітниками, що нагадують килими і вишиванки, а також статуями, вазами, фонтанами. Садам – музеєм стала славнозвісна вілла д’Есте, біля Риму, що була збудована на місці знаменитої вілли римського імператора Адріана карди-

налом Іполитом д'Есте. Її краса надихала поетів, художників і композиторів (Т. Тассо, Ф. Ліст, Фрагонар, П. Лігоріо).

В стилі італійського відродження створені й красивіші парки й садиби в Архангельському під Москвою, в Петергофі, Лівадії, Алупці. Не можна не згадати і про чарівну Софіївку біля Умані Київської області. Навіть у світовій історії мистецтв згадується цей парк, яким ми зобов'язані кохання польського графа Потоцького. Він створив його для своєї нареченої Софії і дав йому цю романтичну назву. Протягом року змінилося докільця: замість яру і струмка заіскрився ставок, у середині ставу – великий уламок скелі, на гребні якої ледь утримується карликова сосенка. Величезні валуни утворюють тунелі. Ця частина парку носить назву “Долина гігантів”. Води Верхнього ставу утворюють грандіозний каскад, а з центру Нижнього високо б'є фонтан. Статуя Венери, грот Діани, строга архітектура на живописному тлі кленів, лип, акацій, модрин.

Зразкових парків і садів, що цінуються як художні витвори, не так багато у світі. Але звичайні садиби з невеликими садами, що переходили в ліс або гай, спускалися доріжками до річки або зарослого ставка, теж мали свої неповторні живописні краєвиди, свою принаду тінистих алей, квітучого буйства бузку, яблуневих дерев, альтанок, де прочитано стільки віршів і вислухано стільки зізнань...

Мистецтво створювати сади й парки надто захоплююче й складне. Дерева насаджують із таким розрахунком, щоб вони давали різні плани освітлення, щоб різнобарвне за своїми відтінками листя радувало око, а осіннє золото одних дерев відтіняло пурпур інших, завершуючи неповторну картину.

Шляхетність цього мистецтва ще й у тому, що митець може й не побачити цю завершену картину, яку намалювала його уява, створили розум, руки й талант. Милуватися цим витвором садового мистецтва в повному обсязі й непе-

ревершеній красі зможуть тільки нащадки. Так і ми зараз милуємося Софіївкою, парками Царського села, Павловська, Гатчини і думаємо, що мабуть вони – яскравий приклад створення природних ландшафтів, які не спотворюють первозданну природу, її красу. Це те докільля, яке мав на увазі Володимир Вернадський, говорячи про ноосферне середовище: плідна співпраця розуму людського і Вищого розуму, творіння рук людських і Природи. Зайдіть у ті парки, почувте шерхїт листя, що злітає з дерев на траву, зітхання сплячої птахи, плескіт води і, може, тоді й ви відчуєте, як народжуються в цій ночі рядки:

“Сады прекрасные, под сумрак ваш священный
вхожу с поникшей головой...”

Поет залишив їх нам в тих садах, де вони й досі живуть і лунають.

Яке ж місце посідає естетичне сприйняття природи в національному характері різних народів? Ми не можемо сказати, що є народи, зовсім байдужі до краси світу. Як уже було сказано, потребу в красі надано будь – якій людині від народження. Але є нації, де естетичне сприйняття навколишнього середовища культивується і виховується дбайливо і витончено.

Державний герб Японії – це квітка хризантеми. Вона є улюбленою у японців. Орден хризантеми – найвища державна нагорода. Восени саме велике свято – свято хризантеми. Виставки квітів, рядки віршів, що присвячені їй, піснеспіви – і так по всій країні. Взагалі в Японії та Китаї багато свят, які присвячено цвітінню рослин. В лютому – свято цвітіння сливи, особливу чарівність японці вбачають у сполученні білих квітів і снігу. В березні - свято цвітіння персикових дерев, у квітні – вишневих. Подивитись на буйне цвітіння сакури японці приїжджають спеціально родинами, привозять шкільні класи і вчать “милуван-

ню” красою, на яку треба дивитись не менш 2 годин, інакше краса не зможе увійти в твою душу.

В травні цвітуть гліцинії, це квіти священної Фудзі.

В червні святкують цвітіння ірисів і півоній, а в липні – священної для буддистів квітки лотоса.

Восени, після свята хризантем, коли вже всі квіти зів’яли й одцвіли, ще одне свято – свято червоніючих кленів.

“Осенний вид не привлекает взора,
В горах уже не встретишь никого,
Цветы осыпались...
И только листья клена –
Как ночью золотистая парча”.

Кі-но Цураюкі

Ці свята протягом багатьох століть виховували в японцях почуття любові до природи, яку вони завжди обожнювали, бачили в ній істину, символ безсмертя, гармонію. Суворі вітри на гірських схилах майже пригинають до землі сосни, кедрі; різні за формою скелі, вигини річок, звивисті береги моря – це характерний пейзаж Японії. Таким вони створюють його і в своїх домівках, дворах, садах. Карликові дерева вирощують особливо витонченими, як витвір мистецтва. А сад каміння – це структурований людиною простір, що створює особливий стан думок, особливий стан душі.

А ось “філософський сад”. Йому вже 600 років. Він невеличкий за розмірами: 20 метрів завдовжки, 10 метрів завширшки. З одного боку – чорний блискучий дерев’яний місток для сидіння на колінах. Сам “сад” вкритий жовтим піском з боріздками (як сліди хвиль на березі океану), з якого стирчать 16 сірих каменів. Вони розташовані так, що з будь – якого місця помосту людина бачить тільки 15 каменів. В чому сенс цього дивного саду? Звичайно, це символ. Але вплив цього символу на свідомість людини обумовлює його задумливість, спокійні роздуми, неспішне мислення, проникнення в задуми Природи і Творця, осягнення законів Універсуму. Все те, що властиве японській філософії, японському мистецтву.

“Едва- едва добрел,
Усталый до ночлега...
И вдруг – глициний цвет!”

“За колосок ячменя
Я схватился, ища опоры...
Как труден разлуки миг!”

Басьо.

Лаконічність, вишуканість форми і глибина змісту, як закінчена гравюра в старовинній рамі. Художній смак японців можна виявити і в повсякденному житті – в створенні букетів (мистецтво ікебани), прикрашенні оселі, чайній церемонії.

Про сприйняття природи нашими пращурами ми вели мову на початку цього параграфу. Зараз я хочу підкреслити, що чутливість до краси – характерна риса слов'янського менталітету, і наші предки висловлювали своє розуміння гармонії в храмах і музиці, піснях та легендах, вишиванках і розпису своїх домівок і тих предметів, що використовувалися в повсякденному житті. Мальовничі українські хати, вишиті рушники, сорочки. Ось петриківські розписи, що квітнуть чарівними квітками, які так схожі на наші улюблені мальви, ногідки, чорнобривці, соняшники. Вони начебто увібрали в себе сонячне сяйво і зараз випромінюють його з картин, скриньок, посуду.

Поезія і музика йшли поруч протягом всієї історії нашого народу. Від музикальної ритмічної мови “Слова про похід Ігорів”, збірки ліричних поезій Григорія Сковороди “Сад божественних пісень”, де автор зумів просто і поетично висловити захоплення природою (вони стали народними піснями: “Гей, поля, поля зелені...”, “В город не піду багатий – у полях я буду жить...”, “Вже хмара пройшла. Райдуга в небі грає...”, “Весно любя,...” тощо) до лірики наших сучасників.

“В цю мить усе навкруг здається вічним
Ніч синя.
Сад.
Років майбутніх брами...
Лиш час невпинний далі швидкотічно
Вужем повзе між чорними кущами.”

В. Ковтуненко.

Земля і людина на ній, природа і людина як її частина, душевний і духовний світ людини, невіддільний від свого оточення – ці теми є найактуальнішими в сучасній українській ліриці.

Пейзажна лірика і живопис надовго закріплюють художню інтерпретацію довкілля. Вийдеш на берег Дніпра в ясний тихий день, подивишся на його красу – і одразу на думку спадають слова Миколи Васильовича Гоголя:

“Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои...”

А коли зустрічаєш світанок, згадуються слова великого Кобзаря і, здається, немає кращих слів, щоб висловити всю чарівність цих хвилин твоєї землі:

“...Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,

Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!”

Висновки

1. Естетичні потреби людини задовольняються насамперед при сприйнятті краси незайманої природи, її осмисленні, роздумів на вічні теми: місце людини в світі природи, усвідомлення зв'язків людини і природи, її впливу на особистість, відношення людини до світу; прагненні відтворити красу в оточуючому середовищі;
2. Зв'язок естетичного і морального аспектів, що був розглянутий ще Кантом, має великі потенційні можливості в процесі виховання і формування особистості. Естетичне сприйняття середовища, відчуття краси природи, потреба в створенні краси та її збереженні — суттєва мотиваційна основа вчинків людини, що включає в себе як свідому, так і несвідому компоненти;
3. Виховання естетичних потреб особистості, відчуття гармонії і дисгармонії — перший крок розвитку креативності, творчих можливостей особистості, розвитку її творчих здібностей, що є нагальною потребою як сучасного суспільного розвитку, так і особистісного самовдосконалення. Це необхідний компонент розвитку екологічної свідомості сучасної людини.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Як змінювалось естетичне сприйняття природного середовища на протязі

століть?

2. Як пов'язано естетичне сприйняття природи людиною з розвитком її соціальних потреб, з моральністю її вчинків?

3. Проаналізуйте особливості етнічного забарвлення естетичного сприйняття природи.

1.9. “Заповідую навіки...”

Благоговение при виде стольких чудес переполняет душу и возвышает разум

Ч. Дарвин

Навчальна мета: обґрунтувати необхідність спасіння природи і визначити шляхи розв'язання цієї проблеми.

Ще автори класичних стародавніх творів намагалися звернути увагу людей на результати згубної діяльності людини і необхідність охорони довкілля.

Греція, раніше вкрита лісами, серед яких били чисті джерела, вже в античні часи виглядала в багатьох місцях як безплідна кам'яниста земля, що здатна нагодувати лише декілька кіз.

В середні віки необхідність боротьби за збереження природи зростає разом з ростом заселених територій, міст, кількості людей, та їх технічних можливостей. Вже в ці віки деякі правителі видавали закони, про охорону великих тварин та лісів Європи. Наприклад, в кінці XIII ст. мазовецький князь Болеслав заборонив полювання на зубра в своїх володіннях, пізніше – король Ягелло, в XVI ст. - Сигізмунд III. Але зубра постигла та ж участь, що й тура. Тури жили в доісторичні часи не тільки в Європі, але й в Сибіру, Азії, Африці. В часи Володимира Мономаха були поширені полювання на турів. Зведення лісів витіснило

турів до Беловезької пуші, а в 1627 році в Польщі загинув останній з цих величких тварин, а зубри залишилися тільки в Беловезькій пуші.

В Азії охорона природи і всього живого була обумовлена філософськими та релігійними переконаннями. Ще в 242р. до н.е., за едиктом імператора Індії Ашока, деякі ліси утворювали справжні заповідники.

Але думка про необхідність збереження на земній кулі недоторканих ділянок дикої природи визріла по-справжньому тільки в другій половині ХІХ ст.

Першим природним заповідником став, мабуть, Фонтенбло у Франції в 1853 році на площі 624 га – так звані “художні ділянки”. Хижацька експлуатація природних багатств в США в ХІХ столітті викликала протидію мислячої частини громадян. На той час США ще мали багато незаселених земель, і тому це дозволило почати створення заповідників на обширних просторах дикої природи. Для збереження секвої конгрес США віддав штату Каліфорнія Йосемитську долину. 1 березня 1872 року було затверджено перший національний парк США – Йелоустонський “на благо і радість народу”.

Ідея охорони природи поступово охопила весь світ. Багатьма країнами були поширені закони, що передбачали створення заповідників. Метою було виділення ділянок, де флора і фауна змогли б відновити свої види. Будь-яка діяльність людини на цій території була заборонена. Ці закони було розповсюджено і на ландшафти, на усі “пам'ятки природи” (за виразом Олександра Гумбольдта).

Відомий географ Олександр Гумбольдт вперше ввів цей термін для означення окремих природних об'єктів (водоспади, печери, гейзери, вікові дерева тощо), які мають наукове, історичне та культурно-естетичне значення. Сюди включають і парки, і музеї-садиби (Михайлівське, Кіжі, Ясна Поляна, Софіївка, Алупкінський парк тощо).

На першому етапі існувала думка, що достатньо ізолювати територію від усілякого впливу людини. Але у природі немає нічого постійного, нерухомого, динамічна природна рівновага буде зберігатися тільки в дуже великих за розмірами заповідниках, а в інших буде обов'язково відчуватися вплив сусідніх територій, діяльності людини в прикордонних зонах. І людина вимушена втручатися в життя захищених земель, щоб підтримати рівновагу і зберегти ті істоти, яких намагалася охороняти.

З'ясувалося, що цінність заповідника не стільки в кількості тварин, що там існують, а в тому стані усіх популяцій живих істот, рослин, первісних ландшафтів, які дозволяють зберегти природну екосистему. Усі природні території, що захищаються, можна поділити на такі категорії за ступенем пріоритету.

Заказники – це природна територія, в межах якої заборонені окремі види і форми господарчої діяльності людини для охорони одного чи декількох цінних об'єктів живої природи чи живописного ландшафту.

Заповідники – це території та акваторії, що особливо охороняються, повністю виключені з будь-якої господарської діяльності заради збереження в недоторканому виді природних комплексів, охорони рідких та зникаючих видів рослин та тварин. Заповідники розташовані у різних природних зонах. Є заповідники біосферні – еталонні ділянки біосфери, які призначені для зберігання в природному вигляді екосистем та їх генофонду, а також для постійного і всебічного контролю за станом і ходом різних процесів в межах ділянки. Принципова схема передбачає центр – ядро, абсолютно захищену територію, буферну зону з частково обмеженою діяльністю людини, далі зона раціонального господарювання. Біосферні заповідники почали створюватися з 1973 року в межах Міжнародної наукової програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера”. На даний момент у світі біля 300 біосферних заповідників, в яких охорона природи сполучена з фундаментальними науковими дослідженнями, екологічним моніторингом.

Природоохоронний рух в Україні в сучасному його розумінні бере свій початок ще в перші роки ХХ століття. Саме тоді виникають перші українські заповідники, найвідоміший з яких “Асканія–Нова” знають в усьому світі.

Ось вже майже 100 років заповідна цілина – це природна база асканійського зоопарку. Зоопарк і заповідник отже складають єдиний органічно зв'язаний комплекс. Сюди вперше у світі було завезено коня Пржевальського, тут виведено перших у світі зеброїдів, зубробізонів, асканійського степового оленя. Дикі тварини перебувають тут у вільному і напіввільному стані.

Орнітопарк – справжнє пернате царство з великими ставками, протоками острівцями. А Асканійський дендропарк – перший на європейському континенті великий зрошувальний парк, створений у посушливому степу. Ще в 1899 році на всесвітній виставці у Парижі його було нагороджено золотою медаллю.

А найголовніше – заповідний степ як природний резерв зберігає безцінний генофонд корінних рослин і тварин степового півдня України. Флора степу нараховує понад 600 видів, серед них – 450 квіткових, 50 видів квіткових є рідкісними і зникаючими.

У степу мешкає близько 6000 видів безхребетних і 57 видів хребетних тварин. Серед 9 останніх є рідкісними, 7 – зникаючими на півдні України, степовий орел, дрохва, стрепет, журавель-красавка, сірий журавель, степовий тхір, і степова гадюка занесена до Червоної книги. Відомо що розорана цілина ніколи не відновлюється, тому заповідник одвічної незайманої цілини – один з найбільших наукових центрів охорони природи, що увійшов у 1984 році за рішенням ЮНЕСКО до міжнародного глобального списку біосферних заповідників світу.

Національні парки – обширна територія, що виділена для збереження природи з метою задоволення оздоровчих та естетичних потреб людини, а також наукових, культурних і просвітницьких цілей. Велика роль національних парків у пропаганді природних цінностей, вихованні особливого піклування щодо природи, підтримці екологічного різноманіття природного середовища, збереження генофонду тварин та рослин, мальовничих кутків природи та об'єктів культурної спадщини. Національним паркам у зарубіжних країнах приділяється головна роль у збереженні природи в широкому розумінні.

Людина – “вінець творіння” й найвища ступінь філогенезу. Їй надано багато можливостей, що їх не має жоден вид на Землі. Так, ми усвідомили необхідність захисту природи на державному і на декларативному рівні. Але вразлива природа ще й досі залежить від поведінки кожного з нас.

Наведу яскравий приклад.

Кожного року ми прагнемо відпочити на березі моря. Узбережжя Криму – найулюбленіше з місць відпочинку. Тільки на цій землі ми можемо доторкнутися до вулкану Кара-Даг, якому вже понад 150 мільйонів років. Ще й досі зберігає він безліч таємниць, цей свідок такого далекого минулого! Все, що ми знаємо про людство, було вже “після того”.

“Земля могил, молитв и медитацій...”

В наші дні Кара-Даг – це заповідник. Тільки з екскурсією ви зможете пройти по цих каменистих тропках. Але й досі “дикі туристи” шукають найменшу можливість потрапити самотійно в ці заповідні місця. І не тільки пройти, але й посидіти біля вогнища.

5 років тому ось таке вогнище стало причиною лісової пожежі такої потужності, що змогли її зупинити тільки тоді, коли вигорів цілий схил величного стародавнього вулкану. Палали дерева, кущі, суха трава... І тільки люди могли боротися з полум'ям, бо пожежні машини не можуть забиратися по гірських схилах. Сухий Крим влітку... А 2 роки тому ми ледве встигли загасити пожежу, що почалася від кинутої цигарки. Тоді вигоріла лише галявина.

Мільйони років після свого виверження Кара-Даг покривався рослинністю, живі істоти вважали його своїм домом. І тільки “Homo Sapiens” - “людина розумна” - гуляючи, спалює все це за хвилини.

Як велетенська тварина з підпаленою шерстю припав Кара-Даг до води тисячолітнього моря.

“Выйди на кровлю... Склонись на четыре стороны света, простерши ладонь. Солнце... вода... облака... огонь...”

Всё, что есть прекрасного в мире.

Гаснут во времени, тонут в пространстве

Мысли, события, мечты, корабли...

Я ж уношу в своё странствие странствий Лучшее из наваждений земли”

Максиміліан Волошин

Крім згадуваного вже найдавнішого Йєлоустонського національного парку, треба відмітити такі як Камарг і заповідник Семи островів у Кат-дю Нор (Франція), масив Керпфа і Енгандин у Швейцарії, де традиції охорони природи походять ще з середньовіччя, Гранд-Парадизо в Італійських Альпах, Беловежська Пуща в Польщі та Білорусі, Татранський у Чехії і Польщі, Тонгаріро в Новій Зеландії.

Створення та утримання заповідників потребує великих фінансових витрат, і найчастіше це фінансує держава. Але в багатьох країнах існують невеликі заповідники, що є власністю приватних осіб або спільноти. Вони відіграють дуже важливу роль не тільки в природоохоронному аспекті, але й в психологічному, навчальному, виховному, *бо важко знайти більш благородну справу, ніж захист вічного багатства, наданого нам у тимчасове користування і під нашу відповідальність, збереження краси й життя на Землі.*

Міжнародна програма ЮНЕСКО “Людина і біосфера”, прийнята на сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1970 році, передбачає комплексні дослідження впливу діяльності людини на різні екосистеми, можливості збереження генетичного фонду біосфери, використання добрив і боротьби зі шкідниками, впливу інженерно-технічної діяльності на людину і довкілля, проблем екології міста, забруднення середовища, зв'язку перетворення довкілля з демографічною ситуацією, розуміння стану навколишнього середовища.

Остання проблема в цілому є задачею екологічної психології, а також необхідною складовою розв'язання всіх названих проблем, які включають людський фактор і не можуть бути розв'язані без екопсихологічних досліджень, закономірностей психології особистості, психології управління, інженерної психології тощо. Неусвідомлення теперішнього стану довкілля і шляхів подолання екологічної кризи призводить до утилітарної оцінки інженерно-технічних, організаційних та економічних заходів з точки зору сьогодення без прогностичної моделі подальшого розвитку.

І тільки “коли “наука про дім”(Екологія) і наука про “ведення домашнього господарства” (Економіка) зіллються, і коли предмет Етики розгорне свої межі і включить у себе поряд з цінностями, створеними людиною, цінності, створені природою, тоді ми нарешті зможемо стати оптимістами відносно майбутнього людства”

Ю. Одум

1. З кінця XIX століття екологічна свідомість людства досягла розуміння необхідності спасіння будь-якою ціною залишків дикої природи, зникаючих тварин і рослин, що вижили після спустошення, яке тривало століттями. Ці термінові заходи відігравали і продовжують відігравати свою необхідну роль.
2. Розуміння єдності світу потребує розуміння того, що проблема охорони, збереження природи – це глобальна, а не місцева проблема. Для свого розв'язання вона потребує міжнародного співробітництва, міжнародних угод і контролю за їх виконанням, спільних зусиль науковців, урядів, суспільства.
3. Але минають століття, і свідомість мислячої людини приходить до висновку:
 - не можна розділити всю поверхню нашої планети на 2 частини: одну заповідну, а іншу – віддану на розграбування;
 - не можна продовжувати безкарно експлуатувати іншу територію, забуваючи, що природа Землі – це єдиний комплекс, динамічна система, і збереження окремих ділянок довкілля є тільки частковим вирішенням проблеми.

1. Як відбувається пошук шляхів розв'язання проблеми охорони природного середовища, відновлення його ресурсів, підтримки біологічної рівноваги між людиною і довкіллям?
2. Які функції, на ваш погляд, виконують заповідники, національні парки? Яка їх роль у розвитку суспільної екосвідомості.
3. Чи є створення заповідників вирішенням проблеми спасіння природи?
4. Які дослідження передбачає міжнародна програма ЮНЕСКО “Людина і біосфера”?

Підсумки

1. На протязі тривалого часу людина відігравала роль учня чарівника, що не мав ніякої уяви про закони динамічної рівноваги екосистем. Вона була переконана, що багатства природи невичерпні.
2. Зростання народонаселення, розвиток техніки, промисловості призвели до корінного перетворення поверхні Землі, знищення тваринних і рослинних видів, які є елементами природних екосистем, забруднення гідросфери, атмосфери, літосфери, ґрунту, що зробило неможливим використання природних ресурсів для забезпечення здорового функціонування організму людини і збереженні її як виду.
3. Шляхи розвитку духовної культури людства, її філософської думки на протязі багатьох століть приводили до усвідомлення висновку: “людина і світ – єдине ціле, людина зв'язана з оточуючим світом не тільки безпосередньо, як користувач природних ресурсів, продуктів харчування, але й опосередковано, як об'єкт психологічного, фізіологічного, естетичного, енергоінформаційного впливу довкілля на її здоров'я, психічне і духовне життя.
4. Вплив антропогенного середовища на здоров'я і психіку людини поставив проблему захисту Homo Sapiens (людини розумної) від Homo Faber (людини діючої) і Homo Technocraticus (людини технократичної).
5. Пошук шляхів розв'язання проблеми охорони природного середовища, відновлення його ресурсів, підтримки природної біологічної рівноваги між людиною і довкіллям призвів до ідеї створення заповідників – для збереження дикої природи (на їх територію доступ мають тільки науковці для дослідницької роботи), національних парків – для охорони довкілля та просвітницької місії, територій для охорони окремих видів тварин і рослин.
6. Наступними кроками були
 - спроби міжнародного співробітництва;

- правові та юридичні норми, які обмежують діяльність людини щодо шкідливого впливу на довкілля;
 - розробка ресурсозберігаючих та безвідходних технологій виробництва;
 - наукове обґрунтування раціонального природокористування;
 - екологічний моніторинг стану довкілля, як на місцевому, так і на глобальному рівні.
7. Всі ці заходи були невідкладними для призупинення хижацького природокористування і спасіння залишків дикої природи, для “прибирання нашого спільного дому”. Але залишається нерозв'язаною задача подальшого способу життя в цьому спільному домі, усвідомлення “куди мчить потяг нашої технократичної цивілізації”.

Отже на перший план виходить задача розвитку екологічної свідомості людства, формування екологічного мислення, екологічної просвіти і освіти як дорослих, так і підростаючого покоління. Цим питанням присвячений наступний розділ.

Розділ 2

Екологічна свідомість, її формування і розвиток

Етнічні витоки формування екологічної свідомості.

Розвиток екологічної свідомості в процесі соціогенезу.

В.І.Вернадський: вчення про ноосферу.

Структура екологічної свідомості.

Екологічна освіта і просвіта.

Майбутнім батькам.

Екологія людини, екологія культури.

2.1. Етнічні витоки формування екосвідомості

Я бывала счастливою часто,
Голодая на шумном пиру.
Если спросят:
«А в чем твое счастье?»
Теплой пыли в ладонь наберу.
И притихнут на миг всеблагие
И, быть может, посмотрят мне
вслед:
Мы - не бедные, просто – дру-
гие.
У ликующих родины нет.
С.Соложенкіна

Навчальна мета: розкрити особливості формування екологічної свідомості в українському національному характері.

Дохристиянські вірування нашого народу
– це обожнення природи, виявлення особ-

ливої пошани тим вищим силам, які створили оточуючий людину світ і продовжують на-
дихати життєдайністю все живе на землі, в небі, на воді та під водою.

Згадаймо назви ведичних богів:

Всевишній – єдиний бог, що обіймає все сутнє, Бог над всіма світами;

Бог-син – продовження Всевишнього в світі явленому

Сварог – бог неба і світла, батько сонця й вогню;

Даждьбог – бог Сонця і Сонячної системи;

Покрова (Дана, Лада, Леля) – Божа мати, вода-мати, богиня життя, води, те-
чії, миру, злагоди, любові;

Перун – бог грому і блискавок;

Макоша – богиня Землі, урожаю, достатку;

Морена – богиня весни;

Велес – бог мудрості;

Див – Білобог, бог осяйного неба;

Дий – Чорнобог, бог підземного царства;
Коляда – дружина Даждьбога – богиня неба;
Стрибог (Орфей, Вій) – бог повітря, звуку, пісні;
Пан – бог біосфери.

Особливе значення в ведичній вірі надавалось світилам:

Зорі – Венері, Сободаю – Юпітеру, Полелю – Сіріусу, Оріону – Золотому плугу, сузір'ям Тельця і Плеяд.

Всі боги – це іпостасі якості Всевишнього в Світі Явленому.

Обробляючи землю, людина осягнула як свою залежність від природи, так і свої можливості впливати на довкілля, необхідність дбати про нього, жити не лише теперішнім днем, але й майбутнім.

В. С. Крисаченко наводить уривки з “Велесової книги” – найстародавнішого писемного джерела, що дійшов до нас вже в перекладі тих, хто тримав у руках і читав цей безцінний документ, сліди якого загубилися на початку ХХ століття у війнах.

“Даремно забуваймо добрі наші старі часи та ідемо, куди невідомо... Се бо Дажбо створив нам ове і це, яке єсть світ зорі, нам сяє. І в тій безодні повісив Дажбо землю нашу, аби тая удержана була. Так оце душі пращурів суть, і ті світять зорями нам.”

Про особливе місце Даждьбога в уявленні наших пращурів свідчить також “Слово о полку Ігоревім”, де давні русичі названі Даждьбожими онуками.

Змістом стародавніх міфів та легенд було людське буття та охоплення безмежного зовнішнього світу, його устрій та упорядкування, пізнання тих законів життя, які допомагали давнім слов'янам з вдячністю брати у природи все, що необхідно для людського життя, не порушуючи гармонії оточуючого світу.

Спомини давніх слов'янських свят і поєднаних з ними обрядів лишилися у народних традиціях. Прихід весни вітали веснянками і весняними іграми. В них прославляли поворот сонця до літа й розквіт природи. На свято Купала шукали цвіт папороті, що розквітає саме в цю ніч і відкриває свої таємниці тільки найдостойнішим.

Пізніше свята вшанування природи та святкування природних явищ злилися з християнськими святами – Великдень, зелені свята – Трійця, проводи Зими – Маслена, свято Іллі-громовержця, осінні свята врожаю та вдячність вищим силам, природі за всі дари, які давали нашим пращурам енергію, силу, красу. І нарешті зимові свята – Різдво Христове, Водохреща, день Василя, новорічні свята, де людина спілкується з силами природи і Творцем, звертаючись до них з вдячністю, шаную, з проханням оберігати сім'ю, оселю, тварин, сади й городи, ліси й луки.

Ми маємо глибокі етнічні корені, що сягають глибини тисячоліть і відстежуються в епосі, в пісні, в народних культурах і обрядах.

Виняткове місце у духовному світі давніх українців мали земля, вода, хліб.

Сівба й оранка були оточені поетичними ритуалами, а шанобливе відношення до землі як першоджерела всіх багатств відбивалося і в господарській дія-

льності селянина: до Благовіщення не торкати спокійної землі; давати полю відпочивати (трипільна система).

Вода – це символ чистоти і життя (“жива вода”, “свячена вода”, чисте джерело, ясні води, тихі ріки). Водою змивали бруд не тільки з тіла, але й з душі, вода уособлювала невинну течію часу, що має тільки один напрямок – у майбутнє (і тому не можна двічі ступити в одну й ту ж саму воду). Великий гріх – забруднення джерела (“не плюй в колодязь – згодиться води напитись”).

А першим з антропогенних символів довкілля можна вважати плуг. Саме плуг єднає і зв’язує природні багатства і людську працю, стихії й упорядкування світоустрію.

Хліб – це виключне людське діяння. Це те, що людина змогла зробити завдяки своєму розуму та праці для продовження життя. Це креативне осмислення хліба як результату творчості людини, життєстворюючого початку знайшло своє відображення у народних обрядах, що й досі шануються в нашому житті: хлібом з сіллю зустрічають дорогих гостей, благословляють наречених, хлібина, вкрита чистим рушником – головна прикраса різдвяного та новорічного столу, а колядки та щедрівки завжди несуть в собі побажання “роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю.”

“Хліб – усьому голова” – це давня народна мудрість. І зараз хліб – не тільки основа нашого харчування, хліб – це наша економічна незалежність, основа нашого добробуту.

А запах свіжого хліба й досі несе людині асоціації з домом, родиною, батьківщиною, спокоєм і миром, що мають тисячолітні коріння.

Я іду до тебе,
Земле, на розмову.
Радо сяє з неба
Місяця подкова...
Я іду у поле
Де духмяні трави.
Спокою не хочу,
Не шукаю слави.
Земле моя рідна,
Краю мій коханий,
Я іду до тебе
Від любові п’яний.
Серце повне квітів
Я несу вам, люди!
Може хто згадає,
Як мене не буде?

Юрій Василенко

Природа для стародавніх слов’ян жива, одухотворена, а людина – невід’ємна частина природи, всього великого світу, Всесвіту.

Ці погляди і світосприйняття наших предків знайшли своє відображення в художніх творах не тільки давніх часів, але й останнього століття. Згадаймо “Лісову пісню” Лесі Українки, де ліс, річка, дерева, жито в полі, квіти мають свої обличчя, свої почуття:

“Німого в лісі в нас нема нічого”, - каже Мавка.

А дядько Лев, знавець і захисник лісу, розповідає предковічні легенди про дивний-предивний край:

“Що в тому краю сонце не сідає, місяць не погасає, а ясні зорі по полю ходять, таночки водять.”

Людське щастя – це краса і гармонія дивної життєдайної природи і чутливої, чуйної, люблячої людської душі.

Минають роки.... Кінець ХХ століття.

Михайло Стельмах, змальовуючи своє дитинство в повісті “Щедрий вечір” писав:

“Як тільки весна десь у житечку-пшениці, розминеться із літом, у нас досягають суниці, досягають уночі, при зорях і тому стають схожими на росу, що випала з зірок. Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки і озиваєшся перепілкою в полі... літо... літечко...!”

А ось рядки Христини Косоноцької – учениці 7 класу:

“Пори року прописані в календарях,
Щоб спливати повільно нестримним потоком,
Крізь ліси і граніти проходить їх шлях,
І по душах людей шелестять їхні кроки.

.....

Не повернуться весни у календарі.
Журавлиним риданням розвіється осінь...
Пори року у вічність летять, до зорі,
Між розривами хмар, де розкрилася просінь.”

Чутливість до краси природи, любов до неї, психологічне осмислення свого внутрішнього світу у зв'язку з оточуючим світом – це вагомі риси українського національного характеру.

З точки зору П. І. Гнатенко національний характер разом з національним почуттям і національною самосвідомістю є структурною компонентою національної психології.

Під національним характером ми розуміємо сукупність специфічних психологічних рис етнічної спільноти в конкретних історично-економічних, культурних та природних умовах її розвитку. До національного характеру можна віднести традиційні форми поведінки, сприйняття навколишнього середовища та емоційно-психологічні реакції на оточуючу дійсність, ціннісні орієнтації, потреби, вкуси.

Ця своєрідність знаходить відображення в матеріальній і духовній культурі народу, в мистецтві, традиціях обрядах. Це прояв загальнолюдського в національному як діалектична єдність категорій загального і одиничного. Напри-

клад, в національному характері віддзеркалюються досягнення загальнолюдської культури, і в той самий час за допомогою культури розкривається зміст і особливості саме національного характеру. Значні досягнення національної культури входять в загальнолюдську культуру і здійснюють вплив на культуру інших народів. Але при цьому національна культура наповнена загальнолюдським змістом.

Рівень культури народу визначається його відношенням до природи, довкілля. “Пейзаж страны,— пише Д. С. Ліхачов,— это такой же элемент национальной культуры, как и все прочее. Не хранит родную природу – это то же, что не хранит родную культуру: он выражение души народа”. Чим вищий рівень культури, тим більший процес “олюднення” природи. І продовжуємо думку Д. С. Ліхачова: “обе культуры – плод исторического развития, причем развитие человеческой культуры совершается под воздействием природы издавна (с тех пор как существует человечество), а развитие природы сравнительно с ее многомилионным существованием – сравнительно недавно и не всюду под воздействием человеческой культуры”.

На формування національного характеру, його рис здійснюють вплив установки і стереотипи. При цьому слід підкреслити велику роль неусвідомлюваного, несвідомого в їх генезисі та проявах. В концепції К.Юнга існує 2 шари несвідомого: особисте несвідоме і колективне несвідоме (більш глибокий шар). Останній шар відображає спільну природу, зміст та образи поведінки, що виявляються в усіх людей цієї спільноти, утворюючи загальну основу психічного життя кожного індивіда, це більш архаїчний шар психіки, що утворився в стародавні часи формування свідомості людини.

Зміст колективного несвідомого – це так звані архетипи (праобрази, стародавні способи розуміння і переживання світу).

В надрах несвідомого народжуються і формуються установки, що визначають характер поведінки, сприйняття не тільки на рівні несвідомого, але й на рівні свідомості.

Архетипи за Юнгом – це безпосередня психічна даність, тобто та частина змісту, що не пройшла ще раціональної обробки.

Свідомість керує волею, а архетип дає поштовх інстинктивним діям, неусвідомлюваним сприйняттям, (бажанням, потягам). Зміст архетипу – це накопичений досвід тих ситуацій, в яких безліч наших предків саме так сприймала світ і діяла.

Значна частина інформації сприймається на несвідомому рівні, лише мала її частина стає фактом свідомості. Архетипи не входять в свідомість людини безпосередньо, а тільки опосередковано, за допомогою символів.

Д.Чижевський вважає, що є три шляхи дослідження національного характеру: дослідження народної творчості, характеристика основних історичних епох, або видатних представників даного народу. Найбільш надійним вчений вважає перший шлях.

Природу України Д.Чижевський вважає найбільш важливим моментом історичного розвитку національного характеру. Наприклад, степ для українця –

носій величі нації. З позиції географічного детермінізму (великі простори) пояснюють і виникнення таких рис національного українського характеру як пасивність, байдужість, а сентименталізм, ліризм, емоційність – як наслідок спілкування з живописним природним середовищем.

Символами-архетипами слов'янського менталітету можна вважати образи дерев (берізка, верба, калина, тополя), польових квітів (ромашка, волошка), садових рослин (соняшник, мальва) та степових і лісових (ковил, цвіт папороті), птахів. Кожен з них несе змістовний й емоційний вплив на людину на рівні генетичної пам'яті, атрибутів національних обрядів, пісень, казок, виховання в дитинстві, а також свого особистого суб'єктивного досвіду – життєвого, пізнавального.

Традиційні асоціації берізки з тендітною ніжною дівочою статтю, незахищеністю, чарівним довгим волоссям-вітами стали символом слов'янської жіночої вроди.

“Я чую зозулі кування,
берізок тремтливих зітхання,
тонкі білокорі сестриці
сплели свої віти в косиці”

С. Жук

Калина – це символ дівочої чистоти, краси, цнотливості. А лебідонька уособлює собою стрункість, тендітність жіночої краси та вірність в коханні.

Цвіт папороті – символ очікуваного та здійсненого дива, одкровення. Ковил – це широкий простір, шир душі, довгі шляхи, задумливі пісні, доторк до сивої давнини скіфських курганів, до вічності, що дивиться очима Чумацького шляху, безкрайого світу.

Дехто може навіть відчувати це несвідомо, підсвідомо, до вербалізації свого почуття. Кожен з цих образів – це не тільки символ оточуючого світу, рідної землі, згадка про рідний дім. Це виразник внутрішнього світу людини, її характеру, настрою, емоційних переживань якими наші предки наділяли усі живі істоти та природні явища, або відчували їх близькість своєму внутрішньому світу, окремим станам своєї душі.

Вони втілювали в улюблені образи сподівання на те, що сили природи і почуття всіх пращурів, хто любив цю землю, ліси, степи, людей допоможуть оберігати свою домівку, сім'ю, здоров'я, любов. Українським оберегами стали як витвори людських рук і душі (рушники, колиска, підкова, піч) так і кетяги калини, освячені віти верби, найчистіша вода з Водохреща, вогонь.

Знайшли своє відображення архетипи і в національній символіці України. “Розуміння цієї символіки,— вважає В.Ю.Шевцов,— це розуміння космічної суті народу, його історичної місії. В глибині тисячоліть, згідно з Рігведами, був даний Рамі зміст жовтого кольору – то сонячна гармонія, і блакитного – то вода. Разом – це дві стихії, що народжують життя у всесвіті.”

Символ тригла зустрічається майже в усіх міфологіях стародавнього світу – від аріїв до шумерів і греків. Його первісне значення – триєдність Бога, триєдність Природи, триєдність людини – біологічне, ментальне і духовне тіла.

Ця гармонія краси, психічних емоційних станів людини з живим світом навколо себе й була, на наш погляд, основою формування, як архетипів слов'янського менталітету, так і припадних рис національного характеру. Саме вони були й є витокami формування екологічної свідомості українця.

“Усюди – ти: в моїй співучій мові,
В землі, криниці, в росах, на квітках,
В мені живеш ти із зачаттям крові,
В нащадках моїх житимеш в віках”.

Аліна Лукаш

Висновки

1. Природа для стародавніх слов'ян жива, одухотворена, а людина – невід'ємна частина природи, всього великого світу, Всесвіту.

Ці погляди і світосприйняття наших предків знайшли своє відображення в художніх творах не тільки давніх часів, але й останнього століття.

2. Чутливість до краси природи, любов до неї, психологічне осмислення свого внутрішнього світу у зв'язку з оточуючим світом – це вагомi риси українського національного характеру. Під національним характером ми розуміємо сукупність специфічних психологічних рис етнічної спільноти в конкретних історично-економічних, культурних та природних умовах її розвитку. До національного характеру можна віднести традиційні форми поведінки, сприйняття навколишнього середовища та емоційно-психологічні реакції на оточуючу дійсність, ціннісні орієнтації, потреби, вкуси.

3. Природа України – найбільш важливий момент історичного розвитку національного характеру, на формування якого здійснюють вплив установки, стереотипи, архетипи (праобрази, стародавні способи розуміння і переживання світу, зміст колективного несвідомого).

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Як сприймали природу стародавні слов'яни?
2. Як пов'язані дохристиянські вірування і обряди нашого народу з екологічними уявленнями наших предків?
3. Які, на ваш погляд, найвагомiші риси українського національного характеру?
4. Наведіть приклади архетипів, що увійшли в свідомість українця за допомогою символів.

5. Чому рівень культури народу визначається його відношенням до природи, довкілля?

2.2. Розвиток екологічної свідомості в процесі соціогенезу

Навчальна мета: проаналізувати шляхи розвитку екологічної свідомості людини в процесі історичного розвитку.

Свідомість - вища, властива тільки людині форма суспільного відображення об'єктивних стійких властивостей і закономірностей навколишнього світу, формування в людини внутрішньої моделі зовнішнього світу, і на цій основі його пізнання і перетворення.

Структура свідомості за А. Петровським містить:

- сукупність знань про навколишній світ;
- відмінність суб'єкта і об'єкта, відношення суб'єкта до об'єкта;

- можливість цілеспрямованої діяльності.

На початку свого розвитку свідомість людини є спрямованою на зовнішній світ, пізніше з'являється рефлексивна здатність. З розвитком мислення відбувається поступове поєднання думки зі словом, звуки мови наповнюються змістом, виникає поняття. Основний напрям подальшого розвитку людської свідомості-відбувається розширення сфери усвідомлення людиною себе, навколишнього світу.

Під екологічною свідомістю звичайно розуміють сукупність уявлень про взаємозв'язки в системі "людина-природа" і в самій природі, наявного відношення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею.

Саме сформований тип екологічної свідомості визначає поведінку людей по відношенню до навколишньої природи.

Прослідкуємо розвиток екологічної свідомості зі стародавніх часів до наших днів.

Про уявлення первісних людей ми можемо дізнатись з міфів, в яких люди ще не виділяли себе з природи, вони були її частиною, залежали від неї. Ця архаїчна свідомість мала високий ступінь психологічної включності людини в світ природи, яку первісна людина наділила своїми думками, способом життя. Передамо це словами В.Р. Арсенова: "Архаїчна свідомість переносить на світ лісу, тварин уявлення про тотожність або подібність їх способу життя і способу життя людей в прямій чи зворотній відповідності: у тварин побудовано за аналогією з людьми, але чи значно краще і більш справедливо, чи, навпаки, зі знаком мінус".

Поступово сили природи ототожнюються з духами - "дух дерева", "дух струмка", "дух лісу", складається анімістична картина світу.

Пізніше світ духів переростає у світ богів.

На цьому етапі відбувається роз'єднання світу: природа, що представлена богами і людина, яка протидіє їм або боїться гніву цих богів(природних стихій), людина, якій потрібно встановити зв'язок з духами, богами, одержати їхню прихильність за допомогою жертвоприношень або інших ритуалів.

В епоху античності з одного боку міфологічна свідомість наділяє богів можливістю створювати природу, приборкувати стихії (тобто природа, як і людина-іграшки в руках богів). З іншого боку в цей період існують погляди Аристотеля, який наділяв рослинний світ "рослинною душею", тварин - "тваринною душею", а людину - "розумною душею".

Відчуженість природи від людини виражається ще і в тому, що починається наукове вивчення природи, як об'єкта. Тобто в цей період ми бачимо амбівалентне відношення до природи - як до об'єкта і як суб'єкта, але об'єднання з природою, взаємопроникнення природи в життя людини і людини в природні процеси навколишнього світу вже не спостерігаємо.

В XVII ст., філософське вчення Рене Декарта, стверджуючи абсолютну цінність людського розуму, вбачало кінцеву ціль знання в пануванні людини

над силами природи: "людина - вінець природи", природа повинна служити людині.

Таким чином відношення до природи на цьому етапі позбавляє її усякої самоцінності, розглядаючи її як об'єкт будь-яких дій з боку людини в ім'я наукового знання і прогресу.

С. Дерябо і В. Ясвін вважають цей останній крок в відчуженні від природи першим кроком до екологічної кризи:

"Таким чином, в новий час... сформувалась екологічна свідомість, яка характеризується: повною психологічною протиставленістю людини і світу природи, об'єктивним сприйняттям природи і домінуванням прагматичної взаємодії з нею."

Широко розповсюджена думка про те, що християнство закріпило відношення людини до природи, як до об'єкта, над яким людина царює і використовує його.

Згадаємо Біблію: "І сказав Бог: створимо людину по образу Нашому і подоби Нашій, і нехай володарюють над рибами морськими і над птахами небесними, і над худобою і над всією землею, і над усіма гадами, які плазують по землі" (Буття 1:20). Однак згадаємо і опис Раю, де людина відчувала себе частиною природного гармонічного світу природи, розуміла мову тварин і птахів. Саме тут, на нашу думку, відтворений ідеал гармонічних зв'язків і відношень людини з світом природи. Недаремно при вигнанні людини з Раю, Бог позбавляє її можливості розуміти мову тварин.

Гордість істоти, що створена за образом і подобою Творця, поєднується в людині з турботливим відношенням до інших живих істот і відповідальністю за них.

Поступова зміна відношення наших предків до природи від повної психологічної включеності в світ природи до протиставлення людини і природи, прагматичного відношення до неї як до об'єкта утворило антропоцентричний тип світосприйняття, який продовжує панувати в свідомості більшості людей і теперішнього покоління.

Але розвиток свідомості, пов'язаний з розширенням сфери усвідомленого в собі і навколишньому світу, неминуче повинний був визвати до життя новий духовний пошук. Ті зміни породили нові філософські, релігійні і наукові концепції, дослідження зв'язків "людина-природа" і глибокі пошуки і роздуми про місце людини в світі, її призначення, про людину як духовну істоту, частину космосу, співпричетність людей до єдиної космічної безконечності.

Серед світосприймальних концепцій, духовних вчень слід відмітити філософські ідеї про людину як мікрокосмос, подібний макрокосмосу, який підпорядковується законам Всесвіту. Їх незнання робить нас "подобними лодке, которая плавает без кормил и весла по волнам океана". Це, наприклад, ідея Рудольфа Штейнера про необхідність підтримувати в собі настрій "відкритої уваги", "живого інтересу, а також благоговіння перед пізнанням життя".

Ідею космічної єдності світу і історичної єдності людства розвивають у вченні Живої етики Миколай Костянтинович і Олена Іванівна Реріхі. Згідно цьому вченню, вся еволюція життя в космосі і весь процес людськості пов'язаний з розвитком свідомості, з розвитком духовного начала в людині.

Але, вважає Реріх, при бурхливому розвитку техніки і технології виникає протиріччя між культурою і цивілізацією. Техніка, відриваючи людей від їхнього коріння, знищує зв'язки людини з минулим. Наше століття, на думку Реріха, дуже загострило ці протиріччя у всьому світі. Вже на початку ХХ-го століття Реріх попередив людство про катастрофу, що загрожує людству, яка здатна поставити під сумнів існування життя на Землі. Чи існують шляхи виходу з кризи? В чому їх суть?

“Прагни зрозуміти космос - зрозумієш, що відбувається на Землі, - писав Н.К. Реріх, - поки ми не знаємо цих законів космосу, вони можуть зруйнувати наші таємниці, бути перешкодою, знищити наші надбання. Якщо ми починаємо працювати в згоді з природою, її сили будуть нам допомагати”. Людина, яка прагне відчувати єдність з природою, повинна насамперед пізнати й розвинути себе настільки, щоб вивільнити все закладене природою і задавлені цивілізацією здібності, постійно працювати над своєю духовністю і інтелектом.

XVII століття – час великих відкриттів в природничих науках – фізиці, астрономії, механіці. Але картина світу, що склалася наприкінці цієї Великої епохи, містила в собі закони існування Природи, Космосу, Всесвіту. Людина з її духовним світом, ірраціональністю поведінки існувала окремим феноменом, що був виключений з цілісного бачення світу. І. Одоєвський казав ще в ХІХ столітті, що європейський раціоналізм лише привів нас до воріт істини, але відкрити їх він не здатен. Мабуть, вперше це протиріччя помітив Е. Кант.

В середині ХІХ ст. в Росії виникає унікальний напрям науково - філософської думки, названий пізніше російським космізмом. Великі вчені і мислителі М. Федоров, В. Соловйов, К. Цюлковський, Д. Менделєєв, І. Сеченов, П. Флоренський, Ф. Достоевський, Л. Толстой, І. Киреевський, М. Лосський відстоювали ідею єдності людини і Всесвіту, відповідальності Розуму за вибір шляхів співіснування Природи і Людини, нову моральну основу людського суспільства як необхідну умову його виживання. Вони запропонували принципово новий тип відношення до світу - активну еволюцію. Розумна перетворююча діяльність людей – найважливіший фактор еволюції, призваний вести світ до досконалості і гармонії.

Найголовніші життєві цінності, найважливіші питання, не можуть бути оригінальними і належати тільки одній якій-небудь людській думці. Вони вічні, і саме тому різними шляхами до них ведуть духовні пошуки багатьох поколінь людей мислителів різних часів і різних народів. Мета отримати давні знання, не псуючи цей нескінченний потік думок, духовного вдосконалення людства, до якого вливаються нові притоки нового часу, виносить людину мислячу до інших питань буття: про мету і суть людського існування, космічну єдність всього сущого, самоцінність природного світу, самовдосконалення.

Відображенням роздумів К. Ціолковського про шляхи удосконалення людства, Всесвіту стали його розробки основ ракетобудування; теорія космічних польотів. Міцний фундамент під ідеї мислителів - космістів підвели наукові розробки Володимира Івановича Вернадського, якого не дарма називають Ломоносовим ХХ століття.

Відкриття Олександра Леонідовича Чижевського, засновника геліо- і космобіології, підтвердили вже на природничо-науковому рівні більшість ідей М.Ф. Федорова і К. Е. Ціолковського про нероздільність життя людини і космосу. Він встановив, що всі процеси в біосфері – результат впливу і дії земних і неземних сил. Він неодноразово говорив, що ми є "дітьми Сонця". Воно впливає не тільки на біологічні, але й на психічні і соціальні процеси (геліотараксія). Чижевський досліджував на різних рівнях і обґрунтував теоретичні закономірності цього впливу.

В наш час ті великі провидіння стають нагальною потребою повсякдення. Реальність, що проникла у світ ідей, потребує невідкладних рішень стосовно нашої діяльності, нашого буття, бо, за висловом М.Федорова „цивілізація що експлуатує, а не відновлює, не може мати іншого результату, крім прискорення кінця”.

Не констатація фактів, а спроби розв’язання протиріч і намагання досягнути загальнопланетарний, космічний устрій - ось що вкрай необхідно сучасній цивілізації, яка зможе існувати далі тільки як єдиний цілий організм біосфери і суспільства.

Космісти вважали, що думки, свідомість - це такі ж складові частини Природи, як зірки, каміння, мікроорганізми... Об’єднати наукові знання світу неживої матерії, живої речовини і світу людини і суспільства стало можливим завдяки *вченню про ноосферу*, яке було створено нашим великим співвітчизником Володимиром Івановичем Вернадським і набуло розвитку на початку ХХ століття.

Висновки

1. Під екологічною свідомістю звичайно розуміють сукупність уявлень про взаємозв’язки в системі "людина-природа" і в самій природі, наявного відношення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею. Саме сформований тип екологічної свідомості визначає поведінку людей по відношенню до навколишньої природи.

2. Поступова зміна відношення наших предків до природи від повної психологічної включеності в світ природи до протиставлення людини і природи, прагматичного відношення до неї як до об’єкта утворило антропо-

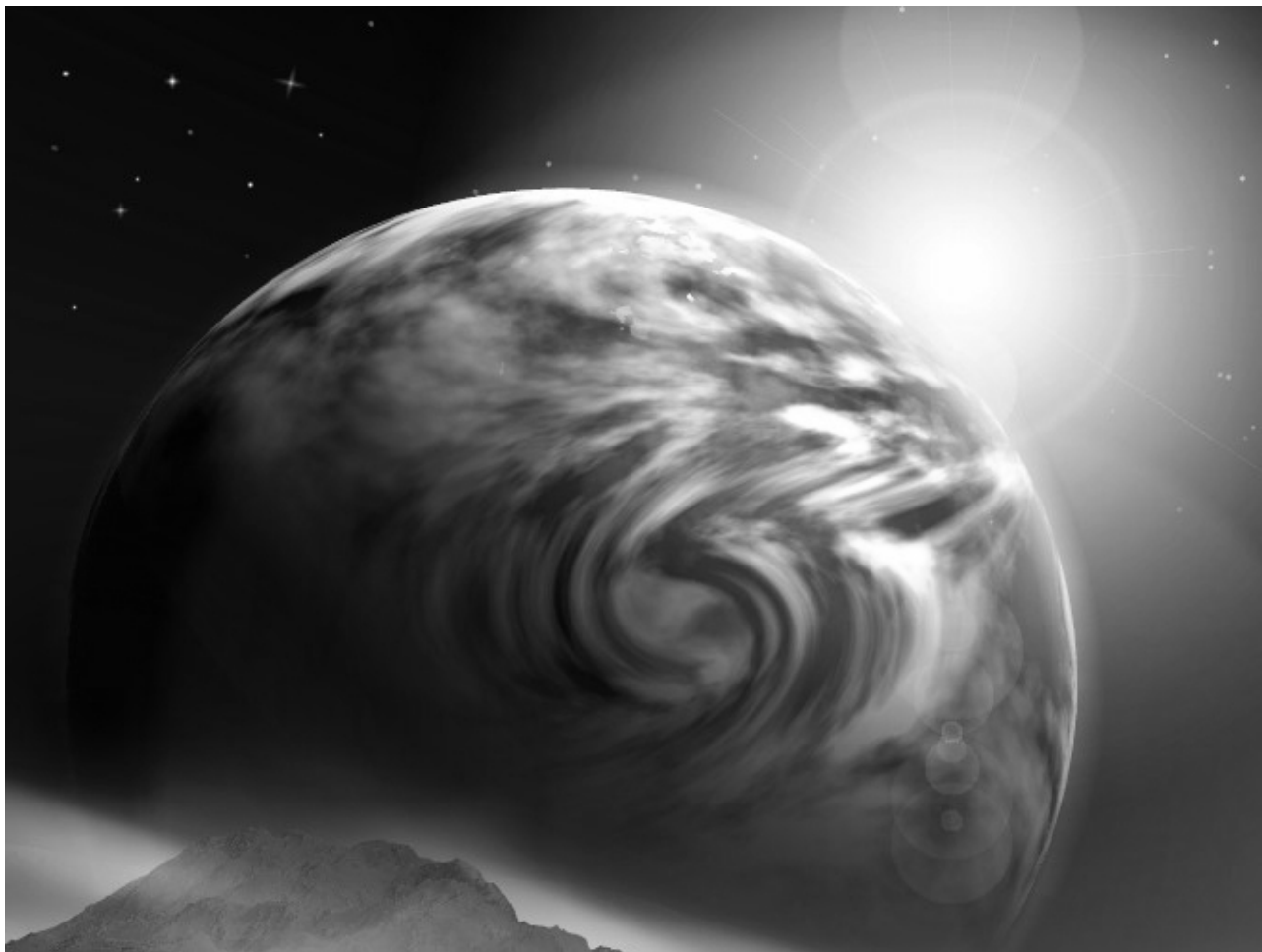
центричний тип світосприйняття, який продовжує панувати в свідомості більшості людей і теперішнього покоління.

3. В середині XIX ст. в Росії виникає унікальний напрям науково - філософської думки, названий пізніше російським космізмом. Великі вчені і мислителі М. Федоров, В. Соловйов, К. Ціолковський, Д. Менделєєв, І. Сеченов, П. Флоренський, Ф. Достоєвський, Л. Толстой, І. Кирєєвський, М. Лосський відстоювали ідею єдності людини і Всесвіту, відповідальності Розуму за вибір шляхів співіснування Природи і Людини, нову моральну основу людського суспільства як необхідну умову його виживання. Вони запропонували принципово новий тип відношення до світу - активну еволюцію. Розумна перетворююча діяльність людей – найважливіший фактор еволюції, призваний вести світ до досконалості і гармонії.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання.

1. Що таке свідомість?
2. Як ви розумієте поняття “екологічна свідомість”?
3. Проаналізуйте шляхи розвитку екологічної свідомості людства в історичному аспекті.
4. Як ви розумієте терміни “атропоцентричний і екоцентричний тип світосприйняття”?
5. Проаналізуйте основні ідеї представників “російського космізму” та їх вплив на світосприйняття людини XIX – XX ст.

2.3. В. І. Вернадський: вчення про ноосферу

Навчальна мета: розкрити зміст основних наукових ідей В.І. Вернадського, поняття «ноосфери», «екологічного імперативу».

Володимир Іванович Вернадський народився у 1863 році в Петербурзі. Після закінчення університету почав глибоко вивчати мінералогію та геохімію, яка тільки зробила свої перші кроки. Ці заняття привели його до проблем вивчення ролі живої речовини в еволюції земної оболонки та біосфери. Під живою речовиною він розумів сукупність живих організмів, які існували колись або існують в даний момент. Вони діють як потужна геологічна сила, формуючи облік Землі, її ландшафти, хімічний склад води в океані, зовнішньої кори нашої планети, структуру атмосфери. Жива речовина акумулює і трансформує енергію космосу.

В поняття біосфери В. І. Вернадський включає живу речовину, біогенну речовину (продукти, що утворилися в результаті життєдіяльності різних організмів), біокосну речовину (неорганічну речовину, яку перетворюють організми) і косну речовину (гірські породи неорганічного походження). У 1900 році, підсумувавши величезний досвід і результати багаторічних досліджень, Вернадський закінчив труд “Біогеохімія”, в якому розгорнув вчення про еволюцію біосфери з моменту її виникнення до наших часів.

“По суті біосфера може розглядатися як частина земної кори, котра зайнята трансформаторами, які переводять космічні випромінювання в дієву земну енергію – електричну, хімічну, механічну, теплову і т.д.”, - вважає вчений.

Наша планета і космос – це єдина система, в якій життя, жива речовина, зв'язують в єдине ціле процеси земні і процеси космічні. А поява людини як носія розуму, прискорила всі процеси на планеті. Яке ж місце Людини в процесі цього загально-планетарного розвитку?

Великий вчений і філософ, Вернадський вже на початку ХХ століття передбачав: “Вплив людини на природу зростатиме настільки швидко, що людина повинна взяти на себе відповідальність за майбутній розвиток планети. Розвиток довкілля і суспільства стане нероздільним, а біосфера переходить до нового етапу свого еволюційного розвитку, нового стану – ноосфери.” Цей термін ввели геолог-палеонтолог П. Тейар де Шарден та Е. Леруа – французький математик і філософ, які сформулювали свої ідеї після лекцій В. Вернадського у Сорбонні в 1923-24 роках. Ще й досі цей термін припускає багатозначні тлумачення.

Дослівний переклад „ноосфера” - сфера Розуму. В літературі можна зустріти й такі тлумачення: ноосфера – це:

- частина біосфери, яка опинилася під впливом людини і перетворюється нею;
- освоєна людиною біосфера;
- онтологічна категорія;
- інтегрована думка людства;
- границя нашого сучасного світосприйняття;
- екран, на який проектується загальнокультурний художньо науковий гіпертекст - змістовне поле;
- не предмет, який ми бачимо, а умова бачення в природі того, що залежить від людини;
- теоретичний конструкт;
- науково - поетичне вираження ідеї космічності людського розуму як творіння.

П. Тейар де Шарден вважав ноосферу одним з етапів космогенезу, особливим станом Універсуму зі сферою божественного у Космосі.

В. І. Вернадський зазначав, що ноосфера – це такий стан біосфери, в якому мають виявитися розум і спрямована ним праця людини, як нова, небувала на планеті геологічна сила.

Ю. Одум вважає, що незважаючи на великі можливості людського розуму, ще рано говорити про ноосферу, тому що людина не зможе передбачити всі наслідки своїх дій.

Куражковський вводить новий термін протоноосфера, як початкова стадія розвитку ноосфери.

Н. Моїсеєв вважає, що більш доречно говорити не про ноосферу, а про епоху ноосфери, коли людина вже зможе розумно використовувати свою могутність і забезпечувати такі відносини з навколишнім середовищем, які дозволять розвиватися як суспільству, так і природі.

П.А. Флоренський пропонував термін “пневматосфера” - як духовна оболонка Землі, .

Ф. І. Тіренюк в книзі “Экология. Цивилизация. Ноосфера”, пише: “Ноосфера не предмет, який ми бачимо, а умова бачення в природі того, що своїм існуванням залежить від людини”.

В. І. Вернадський обґрунтував інший підхід до ноосфери, ось його основні ідеї:

- життя – це космічне явище;
- формою існування земного життя є біосфера;
- людина – закономірне породження земного життя;
- жива речовина, а особливо людина, здатні визначати спрямованість геологічних та космогенетичних процесів.

Шляхи спасіння вчений бачить в науці захисної і охоронної властивості, в моральній відповідальності вчених за використання наукових розробок і відкриттів, а також в удосконаленні самої людини, його переходу від гетеротрофного існування (живиться іншими живими істотами) до автотрофного (які розвиваються і функціонують самостійно, не живлячись іншими істотами).

Вернадський бачить шлях розвитку людини в зміні форм харчування і джерел енергії, доступних людині, оволодінні сонячною енергією, системі їжі без посередництва організованих істот, з використанням елементарних природних неорганічних речовин, як це роблять рослини.

Отже, жива речовина – каталізатор світового процесу розвитку. Біосфера існувала і до появи людини на Землі. Вона може існувати і без неї. Але людина не може існувати окремо від біосфери. Звідси випливає необхідність ко-еволюції Людини і Природи, розбудови сталого співіснування суспільства і довкілля.

Тому, вважав Вернадський, ноосферу треба творити. *Це процес, який містить в собі не тільки наукове пізнання, освіту, інтелектуалізацію всіх сфер діяльності людини, але й формування демократичних і соціальних організацій людей, здатних об'єднати людство, соціальних структур, здатних забезпечити цілеспрямований розвиток біосфери і контролювати ці процеси в планетарному масштабі. І ключовий ланцюжок – зміна акцентів і пріоритетів у ставленні людини до світу, гуманістичних цінностей людства, формування нової ноосферної моралі і етики, визнання права на існування усього живого на Землі. Тільки такий розвиток можна назвати ноосферним, що прямує до царини розуму, де панують мудрість і гармонія. Звісно, це потребує деяких обмежень стосовно людства. Чи зможе наше суспільство підкорити свої дії необхідним умовам **екологічного імперативу**?*

Від цього залежить його доля та доля нащадків, доля біосфери і життя на Землі.

Екологічний імператив в цьому контексті – це сукупність умов, порушення яких буде мати для людства незворотні катастрофічні наслідки. Це умови забезпечення майбутнього людства. До них, на наш погляд, можна віднести:

- усвідомлення єдності Людини і Природи, Людині і Всесвіту;
- усвідомлення права на життя для кожного суб'єкта (об'єкта) біосфери;
- неможливість припинення існування будь-якого елементу Універсуму, виходячи з бажання іншого;
- необхідність пізнання законів Всесвіту, законів розвитку природи для координації з ними діяльності людства, активності Розуму, необхідність самопізнання і розвитку самосвідомості людини;
- об'єктивна неможливість зміни параметрів навколишнього середовища в окремо взятому місці без зрушень в усій системі в цілому;
- усвідомлення катастрофічності для існування людства подальшого розвитку техногенної цивілізації і необхідності пошуків шляхів коєволюції людини і природи;
- усвідомлення невідкладності розв'язання першочергових екологічних і психолого-екологічних завдань задля припинення сповзання до прірви самознищення.

До стародавнього біблійського принципу „не вбий!”, який повинен розповсюджуватися не тільки на людину, додається не менш давній принцип „не зашкодь!”, який в сучасному розумінні означає: не зашкодь природі, і, як наслідок, не зашкодь собі. Це зрощення морального імперативу з прагматичним аспектом: жити в гармонії з природою, зізнавати її самоцінність, зберігаючи її і не знищуючи - не тільки моральний борг людини, одна з її духовних іпостасей, але й необхідна умова існування Homo Sapiens, як біологічного виду, Людини Розумної як вершини філогенезу, як реалізації задуму Творця.

Прогнозування шляхів прямування людства до етапу ноосфери (ноосферогенез), нової цивілізації ми знаходимо у роботах М.Моїсеєва, М.О.Реймерса, А.Урсула, В.Матросова,

В.Зубакова. Поруч з необхідністю розробки теоретичних основ нового світосприйняття як державної ідеології згідно з принципом “Земля – наш дім”, вважається за необхідне істотна депопуляція людства для усунення хронічної бідності і забезпечення гомеостазу.

В.Горшков, В.Данілов-Данільян, К.Кондратьєв обґрунтували теорію біотичної регуляції і стабілізації навколишнього середовища. Запропонований ними критерій – екологічна техноємність – визначає межу стійкості біосфери до антропогенних впливів. Виходячи з їх розрахунків, необхідні термінові зниження чисельності населення Землі заради збереження біотичної рівноваги і антропогенного навантаження на біосферу – в 10 разів як найменш. Отже усвідомлення необхідності обмеження особистих потреб людини є необхідною умовою подальших кроків коєволюції. Можливість здійснення цих кроків та їх ре-

зультативність спеціалісти оцінюють по-різному: як песимістично, так і оптимістично, зі значною долею сумніву в оптимістичному прогнозі можливості досягнення умов коеволюції Людини і Природи і з рівною долею раціонального прогнозування “50 на 50” за умови здійснення вище означених заходів.

У 1977 році Ілля Пригожин став лауреатом Нобелівської премії з фізичної хімії.

Праця Пригожина була пов’язана з дослідженням виникнення негативної ентропії у стохастичних процесах. Це був гігантський стрибок, порівняно з геніальними ідеями таких піонерів цієї області, як Шредингер, Вінер, Шеннон та Бейтсон.

Відповідно до Пригожина, будь-яка організована система перебуває у динамічному напруженні між ентропією та негентропією, між хаосом та інформацією. І чим складніша система, тим нижча її стійкість.

Нестабільність – це не завжди погано: вона необхідна для виникнення еволюції. Угрупування комах високостабільні і тому за кілька мільйонів років зовсім не еволюціонували. Людські співтовариства мають низьку стійкість і постійно знаходяться в процесі еволюції. Пригожин довів еволюційне значення нестійкості за допомогою власної концепції “дисипативної структури”.

Дисипативна структура дуже складна і через це дуже нестійка. І чим вона складніша, тим нижча її стійкість, звісно, математична; чим нижча її стійкість, тим вища ймовірність виникнення змін – тобто розвитку.

Усі дисипативні структури постійно коливаються між самознищенням та реорганізацією на більш високому рівні інформації.

Викладки Пригожина досить оптимістичні. Він показує, що з математичної точки зору структури великої складності – такі, як наше сучасне світове людське співтовариство – з більшою, набагато більшою ймовірністю “дисипатують” до вищої зв’язності, а ніж до самознищення. Інакше кажучи, в інтелектуальному конфлікті між утопістами та антиутопістами математика займає бік утопістів. Наш людський світ настільки сповнен інформацією, що майже неминуче повинен “перейти” до ще більшої зв’язності, але не до хаосу та самознищення.

Теорія Пригожина є математичним доведенням інтуїтивної впевненості Маклахена, що симптоми, які на нашу думку сповіщають про розпад, є симптомами прориву.

В останні роки для вивчення ноосферної стадії еволюції біосфери почали використовувати математичне моделювання. Прикладом може бути експери-

ментальний комплекс “Біосфера-2” в Аризоні, мікрокомплекс “Біос-3”, за допомогою яких було з'ясовано, що система життєзабезпечення, що заснована на біологічному кругообігу, реально може існувати. Ці штучні екосистеми – моделі ноосферного розвитку, які можуть стати основою для розробки нових принципів природокористування, збереження основних структур біосфери, що буде основою для подальшого розвитку людства. Такого розвитку цивілізованого суспільства, де основним фактором є розумова діяльність людини. Великий мислитель ХХ сторіччя, наш геніальний співвітчизник, перший президент Академії наук України Володимир Іванович Вернадський вперше в історії людства сформулював цілісну і завершену систему уявлень про “космізм життя”, еволюцію біосфери, її новий стан – ноосферу, де рушійною силою стає наукова думка людства, його мудрість і відповідальність.

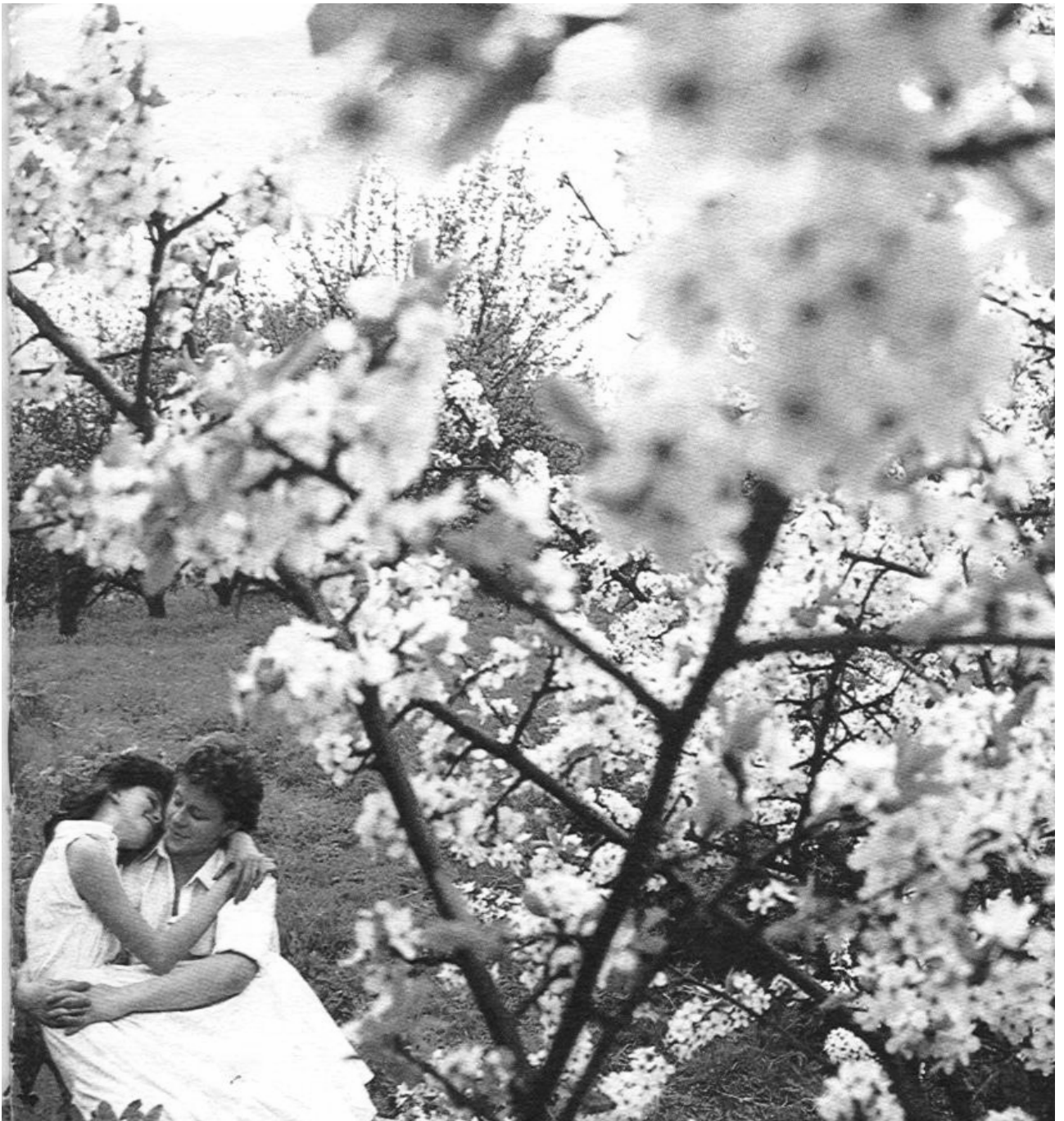
Висновки

1. Наш великий співвітчизник Володимир Іванович Вернадський створив вчення про ноосферу, яке об'єднало наукові знання світу неживої матерії, живої речовини і світу людини і суспільства.
2. Основні ідеї В.І.Вернадського: життя – це космічне явище; формою існування земного життя є біосфера; людина – закономірне породження земного життя; Розум здатен визначати спрямованість геологічних та космогенетичних процесів.
3. Вернадський вважав, що ноосферу треба творити. Це процес, який містить в собі не тільки наукове пізнання, освіту, інтелектуалізацію всіх сфер діяльності людини, але й формування демократичних і соціальних організацій людей, здатних об'єднати людство, соціальних структур, здатних забезпечити цілеспрямований розвиток біосфери і контролювати ці процеси в планетарному масштабі. І ключовий ланцюжок – зміна акцентів і пріоритетів у ставленні людини до світу, гуманістичних цінностей людства, формування нової ноосферної моралі і етики, визнання права на існування усього живого на Землі.
4. Екологічний імператив – це сукупність умов, порушення яких буде мати для людства незворотні наслідки, це умова забезпечення майбутнього людства.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Який зміст ви вкладаєте в поняття “ноосфера”?
2. Розкрийте суть вчення В.І.Вернадського про ноосферу.
3. Розкрийте зміст поняття “екологічний імператив”.
4. Окресліть шляхи прямування людства до етапу ноосфери.

2.4. Структура екологічної свідомості.

Навчальна мета: виділити основні компоненти структури екологічної свідомості. Обґрунтувати необхідні умови коєволюції людини і біосфери.

Розглянуті ідеї знайшли своє відображення в напрямках розвитку екологічної свідомості. Американські інвайроменталісти говорили про необхідність бережного відношення до природних ресурсів для майбутніх поколінь. Економісти (Марш, Іст, Росе, Клемент Леопольд) відстоювали принцип екосистемного холізму: розумно те, що прагне збереження цілісності, стабільності екосистеми, а принципи моралі поширюються на всі елементи екосистеми, а не тільки на люд-

ське суспільство. Цей підхід потребує створення нової етики, яка відповідала б як "природі людини", так і законам навколишнього середовища. Це нова "універсальна етика", яка розроблялась такими мислителями як Ганді, Швейцер, Торо. Вона ставить на головне місце самоцінність життя, вважаючи будь-які суб'єкти природи рівними за своєю самоцінністю людині.

З усього вищезазначеного, на думку автора, витікає, що в наш час під терміном "екологічна свідомість" слід розуміти не просто відношення до природи і сукупність уявлень про взаємозв'язки в середині системи "людина-природа", а більш високий рівень розвитку людської свідомості і самосвідомості, її світоглядний аспект, який в значною мірою відповідає поняттю "екологічний" і характеризується усвідомленням життя як великої цінності для будь-якої істоти, "благоговінням перед життям", за виразом відомого лікаря і мислителя Альберта Швейцера.

Воно наповнює глибокою суттю кожен вчинок людини, виявляє його моральний аспект, співнаправленість з вектором еволюції.

В фокусі екологічної свідомості знаходиться творча сила людської думки.

Автор вважає, що структуру екологічної свідомості можна визначити таким чином:

- 1) знання про навколишній світ, закони еволюції, розвитку, про можливість людини, її роль і місце у Всесвіті, про зв'язки, як всередині екосистеми так і у зв'язках всередині світобудови;
- 2) яскраво виражена здатність свідомості людини прогнозувати можливі наслідки своїх дій, причому на віддалену перспективу;
- 3) розвинута уява і творче мислення, можливість створювати моделі імовірних змін в природі, суспільстві, в людині, обумовлених цілеспрямованими діями людини і людського суспільства;
- 4) усвідомлення необхідності системного підходу як в моделюванні вказаних процесів, так і в їх здійсненні, гармонічного поєднання людини, її діяльності зі світом основної природи, біосфери і ноосфери;
- 5) чітко виражена рефлексивна здатність людини, тобто здатність і готовність свідомості людини до пізнання себе, оцінювання своїх дій, думок, почуттів;
- 6) моральний аспект: усвідомлення відповідальності людини за все, що відбувається на Землі за її участю, при мовчазній згоді, підтримці або недостатній протидії;
- 7) комунікативний аспект: здатність і бажання передати іншим в процесі спілкування навчання, виховання те, що усвідомлює дана людина.

На перетині рефлексивної здатності екологічної свідомості з його моральним і комунікативним аспектами знаходиться проблема самовиховання і виховання в підростаючому поколінні тих рис характеру, властивостей особистості, які стають каталізаторами формування екологічної свідомості і її розвитку.

На нашу думку це здатність любити і нічого не вимагати взамін, доброта, любов до всього живого, емпатія, здатність до здивування, натхнен-

ня, відсутність ригідності мислення, його гнучкість, креативність і вміння радіти життю.

Виконання вимог екологічного імперативу може забезпечити тільки високорозвинене суспільство з новими цінностями і засобами регуляції, управління.

Одна з найголовніших умов – це формування екологічного мислення як особистісного новоутворення і основи колективної самосвідомості.

Формування нових цінностей пов'язано з розумінням цілей свого розвитку, вмінням бачити ускладнення і вимірювати свої потреби з можливостями природи і подальшого існування майбутніх поколінь. Особистісний аспект формування екологічного мислення ми пов'язуємо з розвитком системного мислення, реалізацією принципу „свобода як усвідомлена необхідність” в спрямованості особистості і прийнятті рішень, а також з надбанням вмінь знаходити взаємовигідні шляхи розв'язання проблем і йти на компроміси при усвідомленості цільової функції своєї діяльності і поведінки – виконання вимог екологічного імперативу.

С. Дерябо і В. Ясвін виділяють таку структуру екологічної свідомості: екологічні уявлення, суб'єктивне відношення до природи, стратегії і технології взаємодії з нею.

Зазначені проблеми в наш час вже перебувають не тільки в філософській і етичній області, але і стають суто практичними, прагматичними, без розв'язання яких Homo Sapiens не має майбутнього.

Принциповою їх відміною від проблем людства минулих століть є відсутність часу для адаптації, стрімкість кризи, що наближається. На протязі сотень тисяч років розвиток життя на планеті носив квазістабільний характер, поволі еволюціонували біологічні види, клімат. Навіть після катаклізмів зберігалася генетична різноманітність елементів біосфери, що необхідно для існування життя. Так само розвивалася і Людина. Але зараз Розум зі засобів адаптації людини до навколишнього середовища став активною діючою силою, яка втручається в біотичні процеси, швидко змінює різноманітність загально-планетарного генофонду.

В наш час щорічно зникають тисячі видів флори і фауни. Діяльність людини непередбачено змінює клімат, океан, ґрунт, повітря. Ці зміни вже неможливо назвати прогресивною еволюцією.

Зупинити цей процес ми можемо тільки за допомогою Розуму і породженою ним цивілізації. Песимістичний прогноз ставить під сумнів можливості цивілізації як противаги агресивності, що є неусвідомленим потягом людини. Прикладом чого можуть бути криваві війни, релігійний фанатизм, тероризм. Оптимістичний прогноз виходить з того, що Розум - це не тільки засіб адаптації, але й засіб пізнання, завдяки якому вже сьогодні людство поступово усвідомлює необхідність невідкладного розв'язування вищеназваних проблем, пошуку шляхів відбудови майбутнього людства.

Проблеми перебудови мислення, заміни стереотипів поглядами, що адекватно відображають реалії сьогодення, не одразу будуть розв'язані. Цей процес буде складним і довгим.

В епоху екологічного імперативу на перший план виходять невідкладні задачі формування відповідальності за збереження роду людського, життя на Землі, усвідомлення особистої відповідальності і зацікавленості в кожному кроці розв'язування екологічних проблем, жорстке „табу” на будь-яке погіршення параметрів навколишнього середовища, незважаючи на найвищу мету, місце або короткотерміновість цього впливу, ноосферний підхід до перебудови освіти, суспільства, науки, усвідомлення необхідності обмеження своїх потреб для кожної людини окремо і для загальнолюдської моралі, запобігання війн і збільшення вагомості прийняття рішень міжнародними організаціями, контроль за їх виконанням, усвідомлення планетарної єдності людства.

Багатогранність цих питань і об'єктивна неможливість їх одночасного, короткотермінового розв'язання вимагає пошуків ключової ланки, з якої необхідно починати розв'язувати весь складний клубок проблем.

Екологічний підхід ставить на перший план:

- значне обмеження забруднення навколишнього середовища шляхом чітких стандартів гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин в воді, повітрі, ґрунті, жорсткий контроль за їх дотриманням і юридично, законодавчо закріплену міру відповідальності за їх порушення;

- розробку і впровадження ресурсозберігаючих, енергоємних технологій виробництва;

- постійний екологічний моніторинг стану біосфери;

- наукову розробку моделі розвитку біосфери і прогнозування можливих наслідків того чи іншого шляху розвитку.

Психолого – екологічний підхід ставить на перший план задачу **формування екологічної свідомості, екологічного мислення**, підкреслюючи той факт, що впровадження всіх вищезазначених заходів втрачає свою ефективність без урахування людського особистісного чинника.

Отже причини глобальної екологічної кризи і можливі шляхи виходу з неї треба шукати не в зовнішніх, технічних, юридичних заходах. Екологічна криза – це криза світосприйняття людини, *антропоцентричної парадигми* її мислення, характерними рисами якої є протиставленість людини і природи, споживче-прагматичне ставлення до природи, її використання заради задоволення потреб людини і усвідомлення її цінності саме в цьому аспекті: вірно те, що приносить користь людині, природа – об'єкт людських маніпуляцій. Усвідомлення того, що антропоцентрична парадигма мислення є психологічною основою екологічної кризи, призвело до виникнення *екоцентричної парадигми* мислення і розвитку суспільної свідомості, яка декларує самоцінність природи, не зв'язуючи її з прагматичним призначенням і враховуючи як потреби природних об'єктів, так і людини. Людина – один з багатьох видів на Землі, об'єднаних в єдину екологічну систему, закони якої єдині для всієї біосфери і так само обов'язкові для людини. Найвища цінність і ціль – гармонічний розвиток людини і природи.

Упровадження екоцентричної парадигми мислення змінює стратегію і тактику взаємодії з природою, формує адекватні уявлення о можливостях коеволюції людини і природи, раціональні стратегії поведінки людини в екологічному світі.

Які же шляхи розв'язання цієї проблеми бачить сучасна наука?

Найперше – це реформування освіти, її ноосферний напрямок, починаючи з сімейного виховання, дошкільного і шкільного виховання і можливості формування екологічного мислення в вищій школі;

- екологічна просвіта, її ефективність і можливості застосування нових моральних цінностей, усвідомлення „екологічного імперативу”;

- розвиток демократичних норм і засобів розв'язання соціальних, політичних проблем і інститутів світового співробітництва, підвищення ролі ООН та її відповідальності за шляхи загальнопланетарного розвитку.

Цим питанням присвячений наступні параграфи посібника.

Висновки

1. В епоху екологічного імперативу на перший план виходять невідкладні задачі формування відповідальності за збереження роду людського, життя на Землі, усвідомлення особистої відповідальності і зацікавленості в кожному кроці розв'язування екологічних проблем, жорстке „табу” на будь-яке погіршення параметрів навколишнього середовища, не зважаючи на свехмету, місце або короткотерміновість цього впливу, ноосферний підхід до перебудови освіти, суспільства, науки, усвідомлення необхідності обмеження своїх потреб для кожної людини окремо і для загальнолюдської моралі, для колективної свідомості, запобігання війн і збільшення вагомості прийняття рішень міжнародними організаціями, контроль за їх виконанням, усвідомлення планетарної єдності людства.
2. Екологічний підхід ставить на перший план значне обмеження забруднення навколишнього середовища шляхом чітких стандартів гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин в воді, повітрі, ґрунті, жорстокий контроль за їх дотриманням і юридично, законодавчо закріплену міру відповідальності за їх порушення. Психолого-екологічний підхід ставить на перший план задачу формування екологічної свідомості, екологічного мислення, підкреслюючи той факт, що впровадження всіх вищезазначених заходів втрачає свою ефективність без урахування людського особистісного чинника.
3. До компонентів структури екологічної свідомості можна віднести: знання про навколишній світ, закони еволюції, розвитку, про можливості людини, її роль і місце у Всесвіті, про зв'язки як всередині екосистеми, так і всередині світобудови; яскраво виражену здатність сві-

домості людини прогнозувати можливі наслідки своїх дій, причому на віддалену перспективу; розвинуту уяву і творче мислення, можливість створювати моделі імовірних змін в природі, суспільстві, в людині, обумовлених цілеспрямованими діями людини і людського суспільства; усвідомлення необхідності системного підходу як в моделюванні вказаних процесів, так і в їх здійсненні, гармонійного поєднання людини, її діяльності зі світом основної природи, біосфери і ноосфери; чітко виражена рефлексивна здатність людини, тобто здатність і готовність свідомості людини до пізнання себе, оцінювання своїх дій, думок, почуттів; моральний аспект: усвідомлення відповідальності людини за все що, відбувається на Землі за її участю, при мовчазній згоді, підтримці або недостатній протидії; комунікативний аспект: здатність і бажання передати іншим в процесі спілкування, навчання, виховання те, що усвідомлює ця людина.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Які концепції існують щодо визначення екосвідомості та її структури?
2. Як ви розумієте поняття “екологічне мислення”?
3. Назвіть необхідні умови коеволюції людини і біосфери. Виділіть екологічні та екопсихологічні підходи до розв’язку цієї прооблеми.
4. В чому ви вбачаєте принципову відмінність екологічних проблем людства минулих століть і сьогодення? Які висновки ви можете зробити з цього?

Те, що ми знаємо — обмежене,
а що ми не знаємо — нескінчен-
не.
Лаплас

Навчальна мета: обґрунтувати значення екологічної освіти як глобальної тенденції в світовому співтоваристві.

Метою екологічної освіти є формування екологічної свідомості як вищого стану розвитку свідомості і самосвідомості, сукупних уявлень про взаємозв'язки в системі «людина-природа», відношення до природи, стратегій і технологій взаємодії з нею. Саме рівень сформованості екологічної свідомості визначає поведінку людини по відношенню до навколишньої природи.

Сучасний стан екологічної освіти не відповідає потребам ноосферного розвитку людства (за В. Вернадським), пошукам умов коеволюції людини і природи (за М. Моїсеєвим).

Екологічна освіта — це не тільки викладання обов'язкових навчальних дисциплін «Екологія» (в вищій школі), «Людина і довкілля» (в середній школі). Екологічна освіта — більш широке і глибоке поняття.

Перш за все, це — екологізація змісту сучасної освіти, включення екологічної проблематики в усі навчальні програми, формування екологічного мислення учнів, орієнтації спеціалістів на розробку і застосування екологічно чистих технологій і виробництв, необхідність екологічної експертизи інженер-

них рішень, екологічного моніторингу стану довкілля. Системний, синергетичний підхід у формуванні професійного мислення передбачає синтез природних, гуманітарних і технічних наук у створенні цілісної картини світу, зростання ролі міжпредметних зв'язків, систематизацію інформації, на основі якої формуються знання студентів, світоглядний аналіз стану сучасної науки.

За В. Казначеевим і А. Янишиным, «екологічне мислення — це рівень знань, культури, виховання, при якому кожна людина в своїй професійній і непрофесійній діяльності наслідує мету створення і організації найкращих умов психоемоційного, природного і суспільного середовища для подальшого розвитку людини, збереження і розвитку її здоров'я».

В цьому контексті ми зв'язуємо формування екологічного мислення з реалізацією основних тенденцій сучасної освіти і основних напрямків реформування освітніх систем світового співтовариства (за матеріалами ЮНЕСКО):

- фундаментальність освіти покликана формувати у студента сучасну науково-природничу картину світу, сприяти засвоєнню основних закономірностей розвитку природи, людини, суспільства, біосфери в цілому;
- загально планетарний глобалізм пов'язаний з усвідомленням людиною своєї планетарної єдності, усвідомленням себе як невіддільної частини єдиної системи, яка потребує спільних загально планетарних зусиль і рішень в розвитку науки, культури, освіти;
- гуманізацію освіти ми пов'язуємо з посиленням уваги до особистості студента як вищої соціальної цінності суспільства, з вдосконаленням його інтелектуальних, моральних і фізичних якостей, з опануванням загальнолюдських цінностей і способів діяльності;
- диференціація, індивідуалізація передбачають створення умов для повного прояву і розвитку здібностей кожного студента, привернення особливої уваги до творчих, проєктивних здібностей індивіда;
- гуманітаризація освіти передбачає не тільки і не стільки розширення і поглиблення вивчення гуманітарних дисциплін, а формування світосприйняття людини в процесі навчання, надбання культурного рівня, що дозволить адекватно сприймати і розуміти людей інших націй, народів, інших професій, іншого психологічного складу, спілкуватися з ними і знаходить шляхи спільних дій, не втрачаючи при цьому почуття належності до своєї історії, культури, нації.

В особистісному аспекті ми пов'язуємо формування екологічного мислення з розвитком системного мислення, з набуттям навичок знаходити взаємовигідні шляхи розв'язування проблеми, розв'язувати конфліктні ситуації, йти на компроміси при усвідомленні жорсткого «табу» на невиконання вимог екологічного імперативу, з формуванням таких рис як відповідальність за наслідки своїх рішень, своїх вчинків, за людей, що навколо тебе.

Тільки високорозвинене суспільство з новими цінностями, засобами саморегуляції, управління здатне реалізувати принцип консолідації людини і природи. Отже формування індивідуальної та колективної свідомості, екологічної моралі, культури і етики є прерогативою системи освіти.

Академік М. Моїсеєв писав:

«Начать надо, наверное, с того, чтобы понять, с помощью каких механизмов можно влиять на утверждение тех или иных принципов нравственности. Я думаю, что решающую роль здесь предстоит сыграть всё тому же институту, который я назвал «Учитель».

Именно этому институту наши далёкие предки обязаны тем, что они стали людьми, тем, что человечество есть сегодня, всем достижениям цивилизации, своей моралью и нравственностью.

Когда я слово «Учитель» пишу с большой буквы, то имею в виду, всю систему воздействия на человеческое сознание, его психику, воздействия, которое оказывает на него семья, школа, общественная среда, в которой протекает жизнь индивидуума, церковь и, конечно, характер его трудовой деятельности...

И в будущем совершенствование системы «Учитель», её соответствие новым условиям жизни, складывающимся на планете и способности формировать нравственные принципы сделаются, по моему мнению, важнейшей задачей цивилизации...

В системе «Учитель» центральной фигурой является сам учитель. В эпоху ноосферы его личность станет играть решающую роль.

... в том новом состоянии человечества, которое сможет обеспечить выполнение требований «экологического императива», создав новые нормы нравственности, учитель сделается центральной фигурой в обществе. Я даже думаю, что каждый человек, претендующий на роль руководителя в любой сфере человеческой деятельности — политической, хозяйственной, военной, ... — должен показывать себя способным Учителем. Работа учителя будет своеобразным тестом на получение права ответственности за судьбы других людей.

Быть талантливым учителем, передавать другим свои знания, свой талант, а особенно своё видение мира и свои нравственные начала, преодолевать агрессивность и «сеять добро», как говорилось в старину, куда труднее, чем быть политиком, хозяйственным руководителем, генералом... Здесь нужен специфический талант... Это талант общения с людьми, умение заставить людей верить себе, а такие свойства в эпоху ноосферы... сделаются, вероятно, важнейшими свойствами руководителя. Если это так, то первое, что необходимо сделать, — это обеспечить общественный престиж учителя, привлечь к этой деятельности самых талантливых и умных людей, людей, способных мыслить самостоятельно и передавать это свойство другим.»

Як в просвіті, так і в освіті, вихованні на перший план виходять знання та вміння, що формують світосприйняття людини, пізнання свого внутрішнього світу і розвиток творчості як вищої сходинки пізнання і альтернативи споживацької моралі, формування уявлення про прекрасне і його сприйняття.

Отже, мистецтво поруч з наукою, психологізація професійної освіти, зростання ролі гуманітарних знань, культури стає основою ноосферної перебудови освіти, як необхідного елементу коеволюції і виживання людства.

Формування екологічної свідомості в онтогенезі починається в лоні сімейного виховання. Дитинство є сензитивним періодом для виховання естетичних потреб, відчуття гармонії в оточуючому середовищі, сприйняття краси та її взаємозв'язку з поняттям моралі.

Інтелектуалізація емоцій стає змістом другого шкільного етапу, який передбачає перехід від наглядно-образного мислення молодшого школяра до словесно-логічного на рівні конкретних понять. Підлітковий вік характеризується появою таких психологічних новоутворень як логічне мислення, здатність до самоаналізу і оперування абстрактними поняттями. Цей вік є, на наш погляд, сензитивним періодом щодо формування екологічного мислення як особистісного новоутворення.

В юнацькому віці подальший розвиток екологічного мислення стає базою формування професійного мислення і основою колективної свідомості.

Праксеологічний зміст екологічного виховання – це стратегія виживання людства і тактика поведінки людини у природі, відповідно до цієї стратегії. В шкільному віці виховання природовідповідної поведінки людини починається з опанування здорового способу життя в сучасному світі, його особливості в зміненому екосередовищі. Він передбачає спрямованість на фізичну досконалість, досягнення душевної, психічної гармонії в житті, забезпечення повноцінного харчування, виключення саморуйнуючої поведінки (паління, пияцтво, гіподінамія тощо), дотримання правил особистої гігієни, загартування організму та його очищення.

За даними ВОЗ не менш, як на 50% здоров'я людини та тривалість її життя залежить від способу життя (20% залежить від спадковості, 20% - від стану довкілля, 10% - від медичної допомоги).

Здоровий спосіб життя повинен стати органічною потребою людини. Якщо людина сприймає цю потребу, вона буде дотримуватись цих вимог протягом усього життя, без силування. І головна ідея: *здоров'я людини неможливо зберегти, не зберігаючи середовища її існування.*

М.Дробноход, Ф.Вольвач і С.Івашенко сформулювали основні завдання екологічної освіти у загальноосвітній та у вищій школі таким чином.

Основні завдання екологічної освіти базової загальноосвітньої школи:

- формування уявлення про єдність природи, закономірність природних явищ;
- розвиток уявлення про сутність основних екологічних проблем та сучасні шляхи та спроби їх вирішення;
- удосконалення інтелектуальних і практичних умінь щодо вивчення й оцінювання умов природокористування;
- виховання ціннісних орієнтацій особистості у сфері екології;
- формування мотивів та потреб, навичок екологічно доцільної поведінки і діяльності;

- формування здатності теоретичного прогнозування й оцінювання наслідків втручання у природу при задоволенні потреб життєдіяльності;
- удосконалення досвіду роботи з моделями екосистем;
- розвиток здібностей до виконання причинного та ймовірного аналізу екологічних ситуацій, альтернативного мислення при виборі способів вирішення екологічних проблем;
- виховання діяльнісної любові до довкілля;
- виховання духовних якостей особистості, здатної дбайливо ставитися до природи та людей;
- залучення до безпосередньої природоохоронної діяльності.

Основні завдання екологічної освіти у вищій школі.

Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації:

- розвиток здатності екологічно грамотного прийняття управлінських рішень спеціалістом середньої ланки у процесі управління виробництвом і організації діяльності трудового колективу;
- інтеграція екологічної, загальнокультурної та професійної складових майбутнього спеціаліста середньої ланки управління;
- формування навичок організації роботи трудового колективу з урахуванням раціонального та екологічно доцільного природокористування;
- подальший розвиток екологічної культури особистості.

Вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації:

- засвоєння загальних і спеціальних знань про сутність природних явищ, взаємозалежність і взаємодію суспільства, людини і природи;
- забезпечення належного рівня екологічних знань на основі комплексного і міждисциплінарного підходів до підготовки спеціалістів;
- інтеграція екологічної, загальнокультурної та професійної складових компетентності майбутнього спеціаліста;
- формування навичок організації роботи трудового колективу з урахуванням вимог раціонального природокористування, екологічної безпеки на виробництві, у науково-дослідних та проектних організаціях;
- формування навичок прийняття екологічно обґрунтованих управлінських рішень;
- формування навичок науково-дослідної роботи в галузі екології та раціонального природокористування;
- формування навичок проектування мало- та безвідходних екологічно чистих технологій;
- навчання основ екологічної експертизи, прогнозування і моделювання негативних екологічних наслідків і надзвичайних (кризових) ситуацій, що виникають після прийняття необґрунтованих управлінських рішень і проектів, здійснення будь-якої виробничої діяльності;

- формування навичок проектування, організації та виконання робіт з охорони і відновлення довкілля після екологічних катастроф;
- подальше розширення і поглиблення екологічної культури особистості в процесі професійної підготовки фахівця.

В технічній, інженерній освіті В.Шубін вбачає такі недоліки:

- незадовільний стан пізнання історії технічних наук як цілісної, специфічної системи знань та діяльності, що розвивається в контексті культури;
- недостатній розвиток філософсько-методологічних досліджень інженерної і науково-технічної діяльності;
- недостатній зв'язок досліджень технічних наук з екологічною проблематикою;
- невизначені етичні аспекти діяльності майбутнього інженера.

Остання вимога має таку інтерпретацію: здоров'я людей повинно бути найважливішою цінністю в будь-якій діяльності, отже продукти технічної діяльності мають бути нешкідливими, так само, як і їх виробництво, техніка повинна бути сумісною з навколишнім природно-антропогенним середовищем;

свобода вибору в технічному розвитку повинна забезпечуватися можливістю громадськості приймати участь в оцінюванні запропонованого проекту, правдивою інформацією і альтернативою вибору.

Задачі екологічної просвіти, тобто своєчасного інформування населення щодо стану довкілля, раціонального, екологічно доцільного способу життєдіяльності, поширення екологічних знань, екологічної культури особистості і суспільства в цілому мають вирішувати поруч із закладами освіти засоби масової інформації, заклади культури, охорони здоров'я, фізичної культури, заповідники, національні парки, ботанічні сади, громадські організації. Але значення сім'ї, родини в розв'язанні цієї проблеми важко переоцінити.

Окремо слід виділити правову екологічну просвіту, інформацію населення щодо юридичних норм захисту довкілля, міри відповідальності за порушення цих вимог, функції екологічної міліції та інших закладів нагляду та контролю.

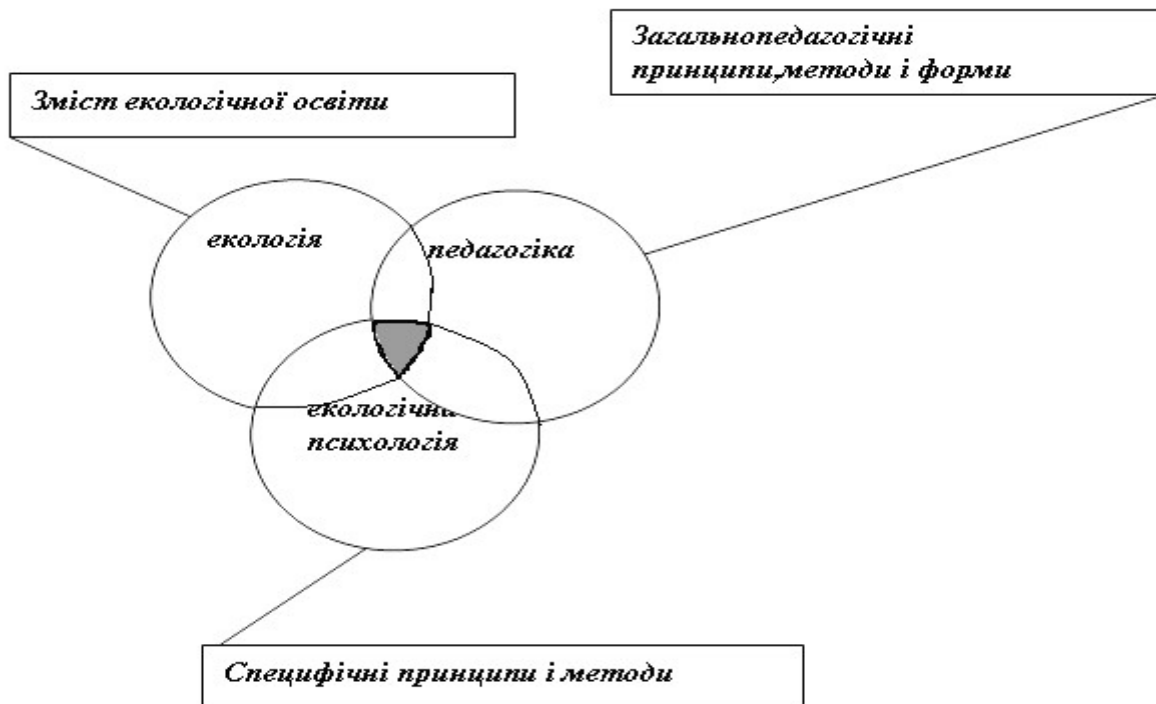
Якщо “технологічна” функція екологічної освіти (стратегії і технології взаємодії з природою) – це прерогатива спеціальних дисциплін, розвиток знань про довкілля, знання законів розвитку біосфери – мета природничих навчальних дисциплін, то мотиваційна функція (формування мотивів екологічно свідомих вчинків, екологічної культури і моралі), цілеспрямоване формування всіх підструктур екологічної свідомості і екологічного мислення – першочергова задача не тільки психологів, але всіх педагогів в руслі загального розвитку особистості.

У людства вже немає часу на чекання спонтанного розвитку екологічної свідомості. **Цілеспрямований розвиток екологічного мислення, екологічної культури, всіх компонентів індивідуальної і суспільної екосвідомості в процесі виховання, навчання і самоосвіти – єдиний шлях у майбутнє.** Роль системи освіти тут важко переоцінити. Але еколого-психологічна підго-

товка педагогів, вихователів і всіх осіб, хто може здійснювати вплив на особистість, залишається слабким місцем і невідкладною задачею в розв'язанні проблем екологічної освіти і просвіти.

Академік Д.Ліхачов вважав екологічну культуру особистості системоутворюючим фактором, що сприяє формуванню в людині істинної інтелігентності. Відчуття себе частиною природи, формування настанови на взаємоздоровчу взаємодію з нею – основа екологічно орієнтованої педагогіки.

С.Дерябо і В.Ясвін пропонують таку схему міждисциплінарного характеру основ екологічної психопедагогіки:

■ - екологічна психопедагогіка.

Серед усіх дидактичних принципів навчання особливого значення в екологічній психопедагогіці набуває принцип свідомого і активного навчання, бо результатом екологічної освіти мають бути психологічні новоутворення особистості — складові сформованої екологічної свідомості і екоцентричної парадигми мислення. Саме особистісний аспект цього процесу, його індивідуальні особливості вимагають застосування активних методів навчання, індивідуально-колективних форм організації занять, дискусійних форм обговорення найважливіших питань, що впливають на формування спрямованості особистості, її прагнень, переконань, світоспоглядання, вербального спілкування з викладачем в процесі поточного контролю знань.

Необхідна розробка таких засобів діагностики, які б включали в себе розв'язання ситуаційних вправ, виявлення зв'язку теорії з практикою діяльності майбутнього фахівця.

Вкрай необхідне викладання основ екологічної психології студентам не-екологічних спеціальностей, введення обов'язкової навчальної дисципліни «Екологічна психологія» для всіх студентів педагогічних вузів, та відповідного розділу в курс педагогічної психології для магістрів.

Необхідність безперервної екологічної освіти та її незадовільний стан в сьогоденні підтверджують результати опитування, проведеного серед студентів II-IV курсів. Багато студентів під час опитування вперше обмірковували поставлені питання (див. додаток).

Якщо загрозою існуванню життя на Землі вважають сучасну екологічну кризу майже 73% респондентів, то практичні висновки з цього переконання такі: обмежити свої потреби вважають за необхідність лише 9%, коригувати свою особисту поведінку (прибирати, не смітити) — 55%, змінити суспільну свідомість — 68%, змінити парадигму розвитку техногенної цивілізації — 44% опитаних. Суб'єктивне відношення до природи характеризують: естетичне сприйняття її краси (70%), біль за знищення природи (54%), потреба в спілкуванні з природою під час відпочинку, догляду за тваринами (відповідно 62% і 42%), але бажання допомогти природі відчують лише 35% респондентів.

Треба відмітити також, що відповіді студентів-екологів мало відрізнялися від результатів опитування студентів інших технічних спеціальностей. Це свідчить про те, що питання екопсихологічної освіти і просвіти, формування екопсихологічної свідомості студента не замінює специфічна підготовка фахівців навіть екологічного напрямку, а також підтверджує необхідність цілеспрямованої роботи з розвитку екологічної особистості.

Отже, поруч з усвідомленням загрози існуванню людства і необхідності формування екоцентричної парадигми мислення, розвитку екологічної свідомості серед студентів панують пасивне ставлення до цього процесу, відсутність особистісного зацікавлення і бачення своєї ролі в практичних заходах екопсихологічного спрямування.

Особливо це стосується останнього запитання: як ви збираєтесь виховувати в своїх майбутніх дітях любов до всього живого, як сформувати в них екологічну свідомість? Більшість майбутніх батьків зв'язує виховання екологічної культури з естетичним сприйняттям природи, спілкуванням з тваринами, рослинами. Поєднання приємних емоцій з пізнанням оточуючого світу (читати, розповідати, звертати увагу дитини на особливості природних явищ і закономірностей) і виховання на особистих прикладах поведінки висловлює значно менша частина студентів. Багато відповідей «не знаю, не замислювався». Це було однією з причин того, що питання розвитку екологічної свідомості в онтогенезі автор вважає необхідним висвітлити в формі звернення до майбутніх батьків — теперішніх студентів.

Висновки

1. Екологічна освіта здійснюється в процесі соціалізації особистості через навчання, виховання, самоосвіту, особистий досвід життєдіяльності.
2. Ноосферний напрямок реформування освіти виражається перш за все в необхідності формування екологічної свідомості, екологічного мислення в процесі вивчення дисциплін як фундаментального, гуманітарного циклів, так і циклу дисциплін професійно-практичної підготовки, в розробці педагогічних технологій, що сприяють виконанню названої задачі.
3. Підґрунтям екологічної освіти є інтелектуальний і психоемоційний розвиток особистості, сформоване світосприйняття особистості, її креативність та навички валеологічної поведінки.
4. В психолого-педагогічному плані задачею кожного викладача є формування суб'єктивного відношення студента до природи, мотивації взаємодії з нею, готовності до вибору екологічної стратегії своєї діяльності.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Що є метою екологічної освіти?
2. Як ви розумієте сенс екологічної освіти, екологічної просвіти?
3. Як ви можете охарактеризувати екологізацію освіти як глобальну тенденцію в світовому співтоваристві?
4. Назвіть основні складові безперервної екологічної освіти, її особливості для вищої школи.

2.6. Майбутнім батькам

Навчальна мета: пояснити роль сімейного виховання у формуванні екологічної культури людини. Проаналізувати основні етапи розвитку екосвідомості в онтогенезі.

Народилася Людина...Ми стоїмо у витоків унікального життя. І все темне, хворобливе, що, можливо, матиме місце протягом життя, відходить на задній план перед тими можливостями людського самовдосконалення, що випромінює новонароджений.

Дитина і любов нероздільні, як полум'я і жар. З дитиною на руках ми, іноді вперше, відчуваємо ту невичерпність, що прихована в кожній людині. Розкриваючи свою душу назустріч дитині, ми по-новому відчуваємо і свою душу, осягаючи її духовну природу.

Кожна дитина – цілий космос, світ того, що ми знаємо і ще не знаємо про неї. Бо дитина міцніше за нас зв'язана з тими природними ритмами, за-

кономірностями, генетичними задатками, підсвідомим, що і є найяскравішим підтвердженням думки “Людина – дитя Природи”. Дитина – це світ ще не проявлених можливостей, невиявлених здібностей, майбутніх думок, вчинків, почуттів. І саме на нас, дорослих люблячих людей, покладено задачу зберегти все те, чим Творець щедро наділив вашу дитину, надати їй можливість розвинути всі свої потенційні здатності. Саме цей підхід треба, на наш погляд, вважати екологічним в вихованні дитини.

Любов – це те почуття, яке дитина відчуває ще знаходячись в утробі матері. Це перше почуття, яке має зустріти дитину після народження і в її стосунках з дорослими людьми. Якщо це відбувається, то дитина “з молоком матері” вбирає в себе підсвідоме, а тільки потім вже свідоме переконання, що любов – найголовніше в житті. І тоді вже навряд чи зможе прагматична вигода змусити її зрадити свою любов і тих, хто любить її, кого любить вона. Саме тому зневажливе ставлення до почуття дитини ще в ранньому віці, байдужість може зруйнувати цю підсвідому настанову.

Автор вважає виховання почуття любові і усвідомлення його основою формування екологічної свідомості особистості. Так, страх може зупинити людину, включаючи інстинкт самозбереження, застерегти від того чи іншого вчинку. Але тільки любов дає бажання зробити інакше, є надійним внутрішнім мотивом поведінки людини протягом тривалого часу.

Якщо ми зможемо включити в орбіту любові все живе, і людей, і природу, - це почуття дитини буде основою формування екосвідомості в онтогенезі.

Другим за важливістю і психоекологічною значущістю є, на наш погляд, задача формування і розвитку в дитини потреби в красі і гармонії. Естетичні потреби ми маємо змогу і повинні розвивати з самого раннього віку, не тільки оточуючи дитину красивими речами, гармонічною атмосферою. Першою задачею батьків буде формування процесу сприйняття. Цілісний образ предмета чи явища складається не автоматично зі суми всіх відчуттів, але під впливом інших психічних процесів і факторів: емоційних, мислення, уваги, руху тощо. Звертаючи увагу дитини на відтінки кольорів, звуків, запахів, на мінливі тіні і світло в природному середовищі, на суб’єктивне відчуття краси і гармонії оточуючої рідної природи і почуття людини в природі, батьки тим самим сприяють розвитку в дитини образного сприйняття, довільної уваги, пам’яті, образного мислення, естетичних потреб та їх задоволення. Це не тільки збагачує внутрішній світ дитини, світ її емоцій і почуттів, але є місцем до вчинкового аспекту світосприйняття. Ще Е.Кант звертав увагу на зв’язок естетичного і морального в свідомості людини. Є надія на те, що людина не схоче зруйнувати, заплондрувати те, що вона вважає красивим, що завжди приносило їй насолоду, викликало позитивні емоції й високі почуття. Саме спілкування з природою дає змогу виховати ці потреби і риси характеру в дитини, і тому ваша дитина повинна виростати в природі, якнайбільше проводити часу в природному оточенні, в спілкуванні з красою лісу, саду, води, неба, чистого повітря, яке є неодмінною умовою повноцінного психічного

розвитку дитини, з тваринами, птахами, що живуть у вас вдома або в вашій місцевості. Всі зміни в природі, що відбуваються зі зміною пори року, повинні бути темою ваших розмов з дитиною, розповідей, казок, віршів, особистих спостережень.

Михайло Стельмах згадує: "Мати... дуже любила в жнива після праці лягти на воза і дивитись на зорі, на Чумацький Шлях, на Стожари і на отой Віз, що народився із дівочих сльозин.

— Як гарно у тихому світі, аж чути, як земля дихає, - зітхаючи, говорила сама собі...

— І як ти се чуєш? – дивувався тато.

— То, певно, любов моя чує, - іноді в задумі казала вона й знову дослухалась до неба, до землі, до пташиних крил і до схлипування роси."

А ось як починається казка "Крот в місті" Й.А.Новатни. "Далеко, очень далеко от шума, дыма и мусора, в краю, где светит ясное солнце, а по утрам на землю опускается душистая роса, простирается огромный лес. Поют в нем птицы, порхают бабочки и живут зверюшки, которым лес дает все, что надо для жизни. Ведь без них ему было бы грустно и одиноко.

"...Крот, Ёжик и Заяц – давно уже верные друзья. Когда они вместе, им ничего не страшно, и мир кажется прекрасным."

Таких казок, що викликають захоплення прекрасним світом, багато. А далі – творить самі, разом з дитиною. Читайте їй розповіді Пришвіна, Біанки, повісті Стельмаха, Довженка, ліричні поезії, співайте народні пісні.

Вербальне оформлення своїх відчуттів, емоцій, почуттів має важливе значення як у формуванні природного, естетичного простору, так і в розумінні причин і наслідків своїх дій, розвитку рефлексії, емпатії, розумінні мотивів поведінки інших людей.

Але не тільки споглядання, відчуття краси є основою розвитку екоосвідомості дитини. Особистісно-діяльнісний аспект екоосвідомості виявляється в бажанні створювати красу, оберігати природу, допомагати тоді, коли вона потребує вашої допомоги, піклуватися про тварин, рослини. Сільський спосіб життя включає догляд за домашніми тваринами, роботу на городі в буденний ритм життя всієї родини. Це його явна перевага над міським способом життя. Але є й побоювання переваги прагматичного підходу в формуванні відношення дитини до природи: природу треба берегти для того, щоб вона задовольняла біологічні, фізіологічні потреби людей ("віддалений прагматизм" – щоб залишилась нашим нащадкам можливість брати все необхідне з природи). Міські діти найчастіше тісно спілкуються з природою тільки тоді, коли вони їздять на дачу, в село до родичів, на відпочинок. І тому треба використовувати кожен можливість доторкнутися до живої природи, мешкаючи в місті: зробити годувальниці для птахів взимку, шпаківні навесні, виходити пташеня, що випало з гнізда, прибрати газон і засадити квітами, обкопувати дерева біля будинку, гуляти з дітьми не по загазованих вулицях і магазинах, а в парку, на березі річки, де ви зможете показати дитині і перші фіалки, що, як очі весняної землі, розкриваються навесні, і роздивитися витонченість жо-

втого кленового листа, білої хмаринки, подивитись, як сходить місяць, як розквітають дерева, стрибають білки і гомонять птахи.

Л.С.Виготський говорив, що впродовж ігри відбувається становлення особистості людини. І тому не тільки спостерігати за грою, але й тонко, вміло, тактовно керувати цією діяльністю дитини – обов'язкова вимога до батьків.

А які можливості дає нам народний календар, спостереження за погодою, народні свята! Ось тільки деякі прислів'я, приказки, прикмети:

- квітень з водою, травень з травою;
- травень холодний – рік хлібородний;
- плаче жовтень холодними сльозами;
- коли на багату кутю зоряно, то буде урожай;
- на Благовіщення весна зиму поборолала;
- на Великдень перший раз зозуля кує;
- у Петрівку день, як рік.

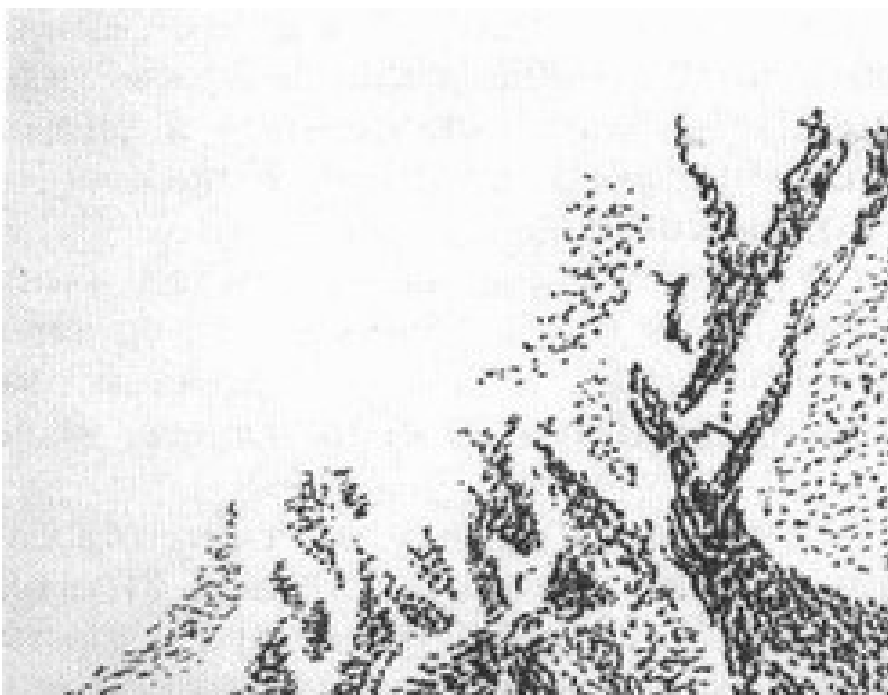
На Різдво за давньою традицією готують 12 страв, що уособлювали сузір'я Зодіаку, 12 місяців (кутю з медом, узвар, вареники, різні каші, пироги, боби). Різдво Христове з'єдналося в цьому святі зі вшануванням народження Всесвіту, що відзначалось ще у часи, віддалені від нас не одним тисячоліттям.

Навчіть дітей колядок та щедрівок, які прославляють світло, бажають щастя господарям, віншують сонце, місяць, воду; розкажіть про свято Водохрещі, особливу силу освяченої води в цей день. З якою цікавістю і повагою діти з вами освячують вербу, що в наших пращурів була священним деревом, випікають куличі, готують крашанки, писанки, слухають про купальські обряди.

Відношення до природи відображають такі повір'я-прикмети:

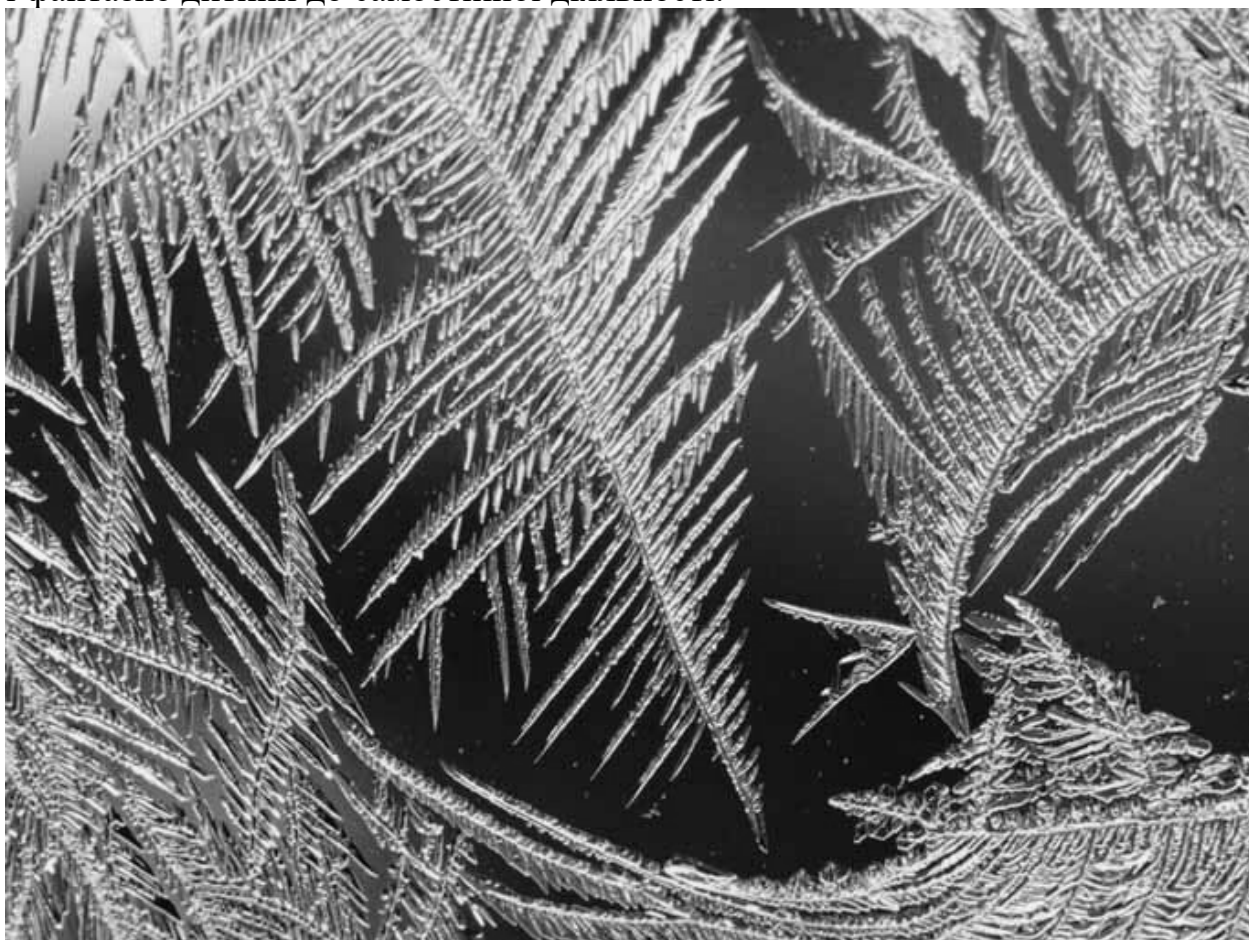
- не бий по землі, бо їй болить;
- не плюй у криницю — прийдеться напиться;
- небо — величезне покривало;
- як їси хліб, не лишай кусків;

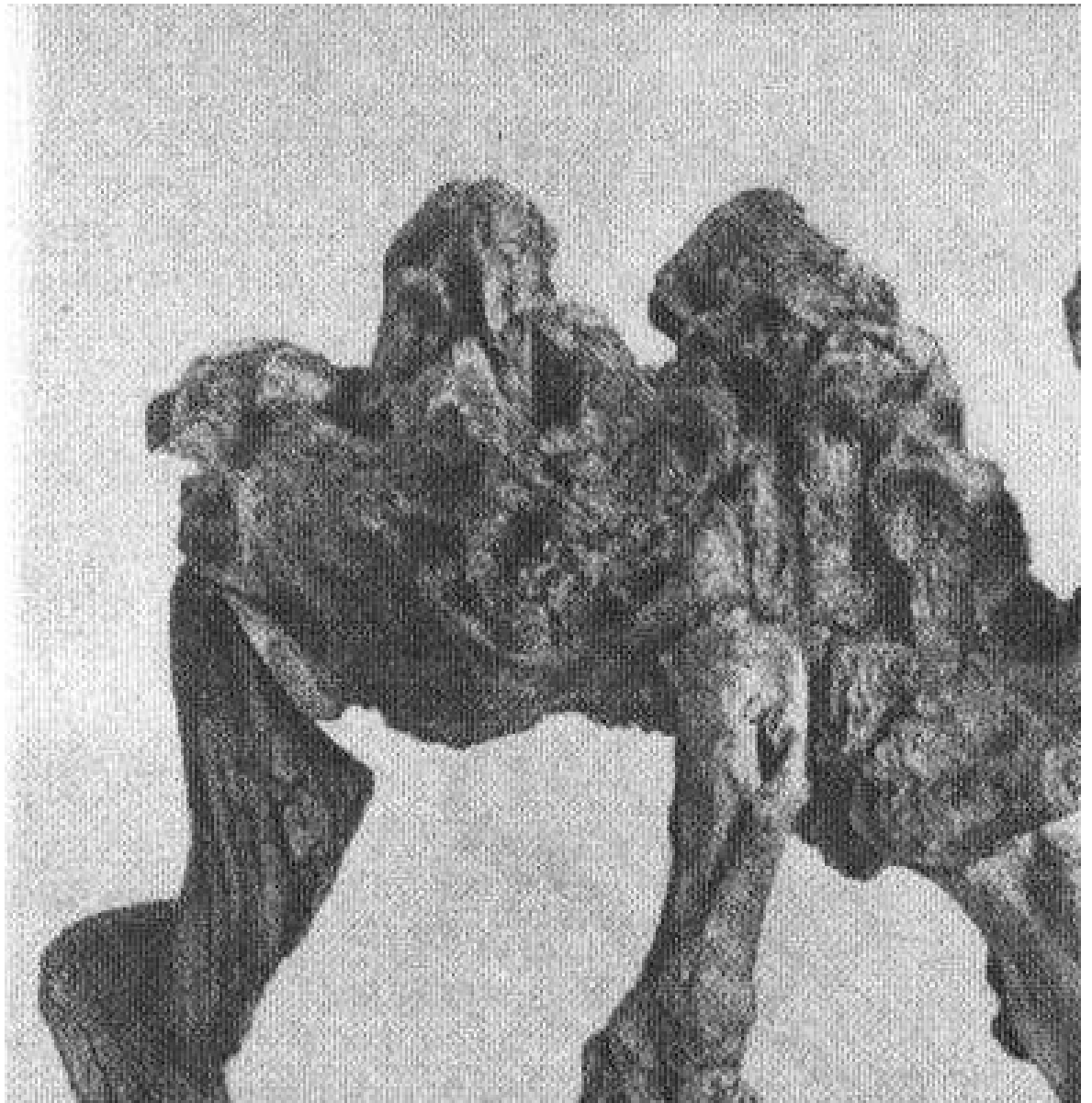
Потреба в створенні краси може виявитися у вашої дитини і в малюванні, експериментах з кольорами, фарбами, і у вирощуванні домашніх квітів, догляданні за грядками, кущами, деревами вашого саду-городу, фотоплюванні, знаходженні прекрасних місць, несподіваних куточків для фотопейзажів, виробках з коріння, гілок, складання букетів, якщо ви допоможете їм. А які казки можуть придумувати навіть малюки, та й від вас вони вимагають все нових і нових казок з продовженням. Ці вияви творчої фантазії вашої дитини розвивають її творчі здібності, виявляють її нахили, формують світосприйняття.

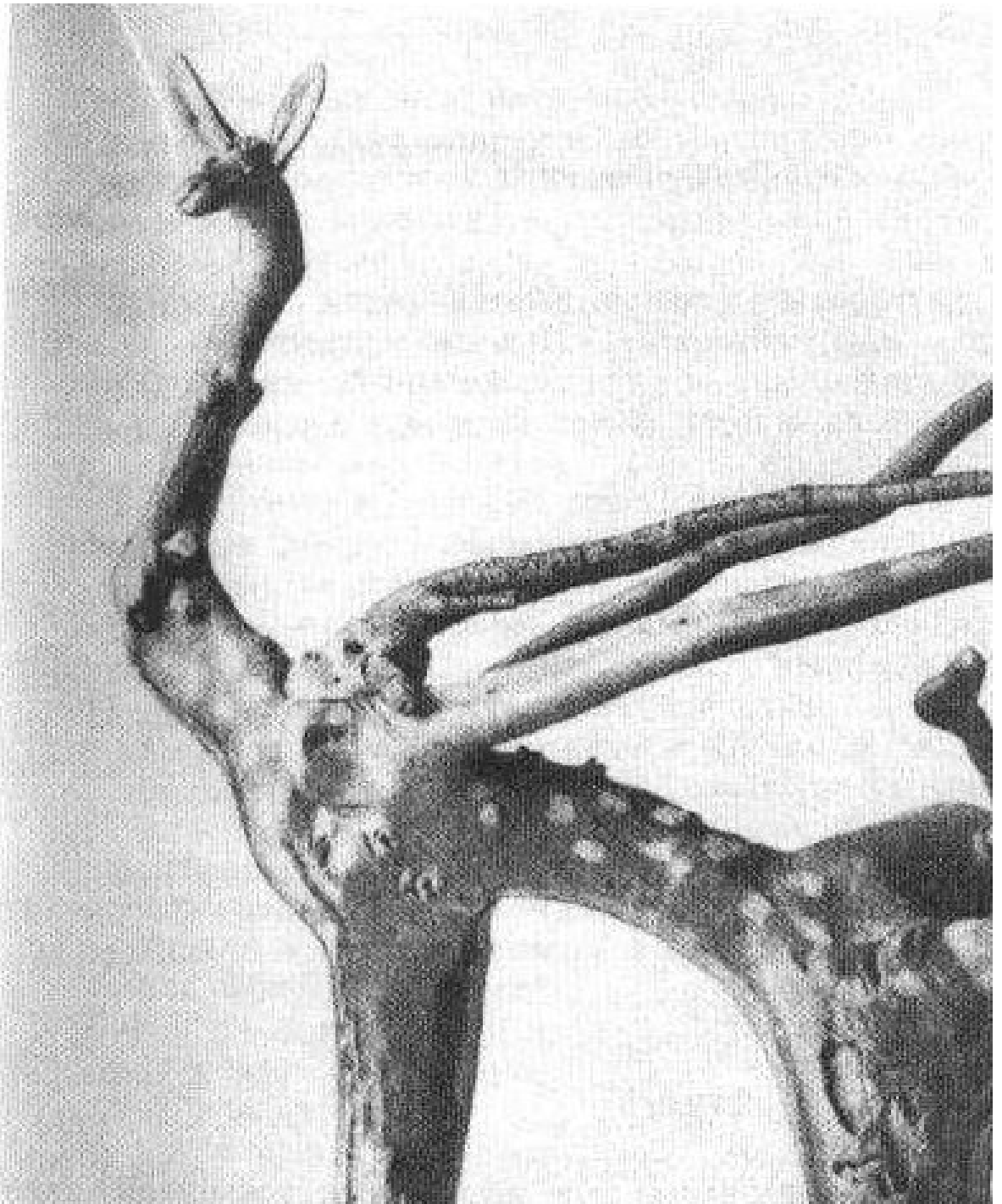

Морозні візерунки на вікні

Найефективнішим в естетичному і екопсихологічному вихованні буде поєднання впливу природи і мистецтва з усвідомленим підходом батьків: звернути увагу дитини — обговорити її сприйняття — спонукати творчу уяву і фантазію дитини до самостійної діяльності.

Без цієї свідомої цілеспрямованої діяльності не можна сказати заздалегідь, чи почує, чи побачить людина, яка росте, музику, картину або ліс. Картини можуть „не впустити” в себе людину, музика — навіяти на неї величезну нудьгу. І, проходячи крізь ліс, вона може лісу не помітити. Не звернути увагу на жодну квітку, не подивитись уважно на дивовижний стовбур, кора якого — як шкіра казкової тварини чи велетня. Не почує птахів. Особливо, якщо в людини на боці висить плеєр або транзистор (який вона теж не в змозі зосереджено слухати — так звикла до шуму).

Йде така людина лісом, як лицар у середньовічних латах. А стародавній ліс — це скарбниця, яку отримали ми від наших прашурів. Кожне дерево пронизане ритмом від коріння до верхівок. Вони схожі на наші церкви — стрункі, гармонійні. Чи не тому стародавні теслярі зводили храми без жодно-

го залізного цвяха? А вони й зараз стоять — такі ж стрункі і неповторні, як славнозвісний собор в Новомосковську. Подивіться ще раз разом з дітьми, відчуйте цей ритм і гармонію. Саме в лісі жили за уявленням наших предків і Дід Мороз, і міфічні істоти. Саме звідти приходили легенди і казки, пісні й поезії.

Увійди, людино, в ліс, як в свою домівку, як в своє дитинство, як в історію.

Отже, можна сказати, що наша екологічна ніша — рідна природа і культура. Поняття Батьківщини закладається змалку. Це пам'ять про все найдорожче, що передається підсвідомо у вигляді архетипів, наша генетична пам'ять, рідна земля з усім, що на ній росте, цвіте, дихає живе, це місце, де ми росли, батьківський дім, сад, старе, нове, вічне.

І ще одне важливе зауваження: виховання дітей не терпить фальші. Якщо ви самі можете залишити після відпочинку на березі річки чи на галявині пляшки, сміття, газети, якщо ви, катаючись на човні, кидаєте недогризки в річку, а недопалки на газон, собі під ноги, — марно чекати від дітей бажання зберегти чистоту, оберігти природу, що задихається від людських відходів. І вимоги школи, і слова вчителів марні, якщо їх вчинки говорять про інше. Наведу такий приклад. В одній з середніх шкіл Дніпропетровська проходив конкурс малюнків з екологічної тематики, присвячений Дню Землі. А поруч, у внутрішньому дворі школи, в цей час лунав стук сокири — вирубували розкішні зелені іви. Вони своїм віттям захищали від спеки всі класи, вікна яких дивились на південь і схід, давали притулок синичкам, дятлам і совам. Цікаві синички іноді залітали на перерві до класної кімнати під час провітрювання, а рідкісні породи сов, що нерухомо дрімали вдень на віттях, ніби були символом мудрості — мети нашого безперервного навчання і пізнання. Приводили малечу подивитись з віконця на рідкісних птахів. Так було понад 20 років. Але новий директор вирішила звільнити внутрішній двір: для танців замало місця. Протести деяких вчителів і батьків з учнями були марні. Більше немає біля цієї школи сов, дятлів, синичок, не задивляються віття у вікна класів, від спеки щільно закривають вікна папером, шторами, фольгою. А всі учні одержали приклад безсоромного нехтування як мораллю, першочерговими потребами людини, так і думками тих, хто вважає себе частиною природи, сприймає її біль.

Виховання таких рис характеру, властивостей особистості як доброта, доброзичливість, бажання допомогти тим, хто поруч з тобою, чутливість до тонких відтінків не тільки кольорів, звуків, але й людських відносин, намагання зрозуміти іншу людину допоможуть вашій дитині не тільки будувати відносини з людьми, жити в суспільстві, враховуючи не тільки особисті інтереси і потреби в прийнятті рішень, але й сформуванню ноосферне світосприйняття як гармонічне співіснування природи і людства. Розповсюдження норм моралі на все живе допоможе сформуванню екоцентричну парадигму мислення в онтогенезі. Діяльнісний підхід і тут — основа виховання. Наведемо приклад. Мабуть, ви зустрічали в Дніпропетровську саморобні оголошення, що закликають допомогти природі, звільнити її від сміття. Їх перший автор —

Оля Щербаченко. Її теперішнє завдання — спасіння Тунельної балки, в межах якої ще 20 років тому було зафіксовано 66 видів рідкісних комах, 13 — рослин, риба в штучних озерах, болотяні черепахи. І це в загазованому мегаполісі! Разом з однодумцями Оля систематично очищає схили й водоймища балки, збирає сміття у пакети і відносить їх до баків. А одного разу самотійно витягла з озера 60 покришок, які мала загрузити в самоскид, що виділив ліспромгосп. Але водій вигрузив все ... в іншій балці. Вміння починати все знову і знову допомагає дівчині не зупиняти своїх дій, закликаючи інших об'єднати свої зусилля. В майбутньому Оля бачить себе спеціалістом в екопедагогіці, її мета “навчити дітей любити Землю, як люблю її сама, відчуваючи дерева своїми руками, озера — своїми очима, а комиш — спаленими віями”. Ось її вірші:

“Город бывает
не только таким:
грязным и шумным,
укутанным в дым...
Город способен
красою своей
радовать всех
в нем живущих людей.
Только законно
нужно дать право
с нами быть белкам,
деревьям и травам.
Город, где много
людей бескорыстных,
добрых душою
и в помыслах чистых...

Вже в дошкільному віці батьки мають сприяти зацікавленості дітей в отриманні нових знань про навколишній світ. В наш час великою популярністю користуються добре видані й ілюстровані енциклопедичні видання для дітей, що мають задовольнити їх природну допитливість, сприяють розвитку вікових новоутворень (практичного мислення, довільних уваги і пам'яті, переходу до операційного рівня мислення), розвитку понять.

Розвиток уяви від репродукційних форм до творчої уяви виконує пізнавально-інтелектуальну функцію і афективно-захисну (коли уявна ситуація допомагає захиститися від тяжких переживань).

Саме в молодшому шкільному віці, на наш погляд, має закладатися синтез інтелектуальних форм пізнання світу з інтуїтивним, несвідомим (підсвідомим) його осягненням через виховані стереотипи сприйняття, поведінки, увібрані архетипи колективного несвідомого, образи, що асоціюються з поняттями або емоціями і почуттями. Саме це стає базою формування екоцентричної парадигми мислення, розвитку екологічної свідомості зростаючої людини.

Отже двоєдиний процес інтелектуалізації емоцій і розвитку інтелекту завдяки розширенню і поглибленню емоційної сфери особистості має важливе значення в розвитку особистості. Примітивний світ емоцій, емоційна нерозвиненість – одна з тривожних соціальних проблем сьогодення, наслідком якої є породження агресивної жорстокості, байдужості за екологічно небезпечним принципом: “після нас хоч потоп”.

Розвиток творчих здібностей дитини теж виконує не єдину функцію в процесі формування особистості: вияв і діагностика природних нахилів дитини, спроби її самоутвердження, реалізації своїх фантазій, розвиток ініціативи, цілеспрямованості, активності, самостійного мислення.

Інтелектуальний, творчий розвиток дитини йде поруч з утвердженням ціннісних орієнтацій особистості. Доброта, любов, творчість, краса, пізнання, розум, здоров’я – ці ціннісні орієнтири протистоять споживацькій настанові, формуванню психології споживача, допомагають усвідомити необхідність обмеження своїх матеріальних потреб в майбутньому, усвідомити вимоги екологічного імперативу.

На протязі шкільного періоду розвиток екосвідомості школяра здебільше покладають на “плечі” школи. Дійсно, здатність до логічного мислення, оперування конкретними поняттями, самоконтролю і плануванню особистої діяльності повинні розвинути шкільні систематичні заняття. Але й тут роль батьків, сім’ї важко переоцінити. Особливо в розвитку здатності до рефлексії, аналізу своїх дій, впевненості в собі, наполегливості, а головне – у формуванні особистісних рис і ціннісних орієнтацій, їх поєднання з набутими знаннями, розширенні сфери діяльності школяра, розвитку почуття відповідальності за близьких людей, свою справу, “братів наших менших”, здатність відчувати чужий біль, розуміти думки інших, мотиви їх вчинків.

Висновок

1. Виховання людини і ті умови, в яких воно відбувається, формують істотні риси характеру як стилю його поведінки в соціальному середовищі, її світосприйняття, впливають на спрямованість її особистості та мотивацію її діяльності.
2. Відомий письменник В. Короленко писав ще в 1919 році: „Якщо поселити принца в конюшні, він не заспокоїться доти, доки не створить в ній хоч якісь пристойні умови для життя. Але якщо поселити в палаці конюха, то він теж не заспокоїться аж доки не перетворить його в конюшню”. Якщо з дитинства людині не прищеплювали відчуття краси і гармонії, прагнення до чистоти і несприйняття бруду навколо себе (і в собі), то і підліток, і юнак будуть байдуже відноситись до сміття, що загниває в наших дворах та сміттепроводах, до можливості жити в темних, погано освітлених під’їздах. Він зможе стояти біля чудового палацу,

храму науки — і плювати на мармурові плити і чисто вимиту підлогу, кидати собі під ноги недопалки, пляшки та сміття. Бо йому не стає бридко від цього бруду, це — його звичне середовище.

3. Щоб ушляхетнити і вичистити місце, в якому ти живеш, не потрібні ані значні фінансові витрати, ані особлива техніка. Потрібні тільки наші бажання, наші руки та усвідомлення того, що **так жити неможливо...** Але в реальності саме це й виявляється найбільш складним — змінити звичні стереотипи й установки. Ось чому я звертаюся до майбутніх батьків, теперішніх своїх студентів: **від вас та ваших дітей залежить образ майбутнього суспільства, його існування взагалі та обличчя нашої малої Батьківщини, нашого міста і нашої домівки, чистих вулиць і незаплюндрованої природи, щастя жити і дихати чистим повітрям, пити живу воду, купатися в прозорих річках та озерах, босоніж йти по траві, створювати чистоту і красу навколо себе.**

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Назвіть основні риси характеру, властивості особистості, які є базисом формування екологічної свідомості людини.
2. Які можливості особисто Ви вбачаєте в родинному вихованні екологічної культури Ваших майбутніх дітей?
3. Прослідкуйте основні етапи розвитку екологічної свідомості в онтогенезі. Яке значення в вихованні дитини має розвиток її естетичних потреб, творчих здібностей, відчуття гармонії і дисгармонії?
4. Прокоментуйте слова “наша екологічна ніша – рідна природа і культура”.

2.7. Екологія людини, екологія культури

Навчальна мета: розкрити зміст понять «екологія людини», «екологія культури», «екологія інтелекту», «здоровий спосіб життя».

Людина як біологічний вид сформувалася мільйони років тому, коли умови її життя були зовсім іншими. І тому невідповідність біологічних характеристик людини новим умовам її існування, що значно змінилися, нарастає і буде нарастати далі. Це потребує спеціального наукового аналізу і виробки науково обґрунтованих норм здорового способу життя сучасної людини, їх пропаганди і виховання потреби людини в високій якості життя.

Необхідність обмеження своїх потреб вимагає нової системи заборон, але вони повинні бути наслідком розуміння людиною нагальної життєвої необхідності вимог екологічного імперативу.

Якість життя — це соціологічна категорія. Поняття „здоровий спосіб життя” — це концентрований вираз взаємозв’язку способу життя і здоров’я людини. Рівень культури людини і суспільства безпосередньо впливає на формування мотивації щодо збереження здоров’я, на ступінь пріоритетів потреб людини і створення відповідної атмосфери в суспільстві, де здоровий спосіб життя буде вважатися не тільки обов’язковим, але престижним і привабливим. З сивої давнини дійшли до нас канони здоров’я мудрих предків: живи

відповідно до законів природи, розуму й міри; живи в любові і радості; споживай більше трав, рослин; очищуй тіло від внутрішнього і зовнішнього бруду; очищуй душу від гнітючих думок, заздрості, злості, гордині, зарозумілості; очищуйся в молитві.

Здоровий спосіб життя – це нова психологія людини III тисячоліття. Життєдіяльність людини як складної живої системи має забезпечуватися на різних рівнях функціонування, що пов'язані між собою: біологічному, психологічному, соціальному. Кожний рівень має свої критерії здоров'я людини, свої особливості прояву.

Здоров'я на біологічному рівні має забезпечуватися динамічною рівновагою функцій усіх внутрішніх органів. Психологічна екологія досліджує вплив параметрів довкілля на психофізіологічні процеси в організмі людини та оптимальні значення цих параметрів.

На психологічному рівні поняття здоров'я адекватне змісту терміну здорова особистість. Передумовою здорової особистості є гармонія всіх суттєвих властивостей особистості, її врівноваженість, стійкість до деструктивних впливів. В цьому контексті існує проблема збереження людини як психологічного цілого з усіма індивідуальними особливостями протікання психічних процесів і психічних станів.

Резерви нашої психіки воістину невичерпні. Стан нашого духу, чистота думок, доброта і любов не тільки забарвлюють життя новими кольорами, але й підвищують імунітет до захворювань, надають сили опору негараздам, відчуття психологічного комфорту і радості життя.

Шлях самовдосконалення об'єднує багато елементів людського буття, починаючи від заходів зміцнення здоров'я і закінчуючи міжособистісними стосунками.

Психологічні властивості особистості не існують поза суспільних відношень, в яких вони функціонують, формуються і розвиваються. В соціальному аспекті на перший план виходять питання впливу соціуму на здоров'я особистості: вплив родини, друзів, трудового колективу та інших референтних груп, груп членства (різних організацій), належності до релігійних, політичних об'єднань, етнічних груп тощо. Стійкість та сталість активних відношень дозволяє особистості протистояти впливу середовища, здійснювати свої наміри. В цьому аспекті важливу роль відіграють традиції, пріоритети в сфері виховання і освіти, професійній діяльності, організації відпочинку, індустрії харчування.

Комплексний підхід в оцінюванні психічного здоров'я людини є найбільш перспективним. Найважливішими критеріями найчастіше вважають психічну рівновагу, гармонійність організації психіки, її адаптивні можливості. Серед властивостей особистості це – оптимізм, зосередженість, моральність (нравственність), почуття відповідальності, впевненість в собі, вміння не ображатися, невимушеність, почуття гумору, працездатність, самоповага, самоконтроль. Серед психічних станів виділяють емоційну стійкість, зрілість почуттів відповідно до віку, стійкість до стресорів, збереження оптимального самопочуття з перевагою стеничних емоцій.

З психічних процесів критеріями психологічного здоров'я є адекватність психічного відбиття, здатність до концентрації уваги, логічного мислення, збереження інформації, креативність, інтелектуальні здатності, дисципліна розуму.

Вплив суспільних уявлень відбивається на створенні ідеала людини свого часу. В наш час створюється враження, що “безпроблемна людина” – це успішна в кар'єрі людина, що вміє добре пристосуватися до будь-яких зовнішніх обставин. Але психологічна наука висуває гуманістичний ідеал людини, спрямованої на досягнення внутрішньої гармонії і гармонії з оточуючим світом, самовдосконалення і самоактуалізацію. Цей напрямок об'єднує різні школи в психології, філософії, релігії. Американський психолог А.Маслоу вважає, що здорова людина – це насамперед щаслива людина.

Гармонія – вищий за стійкість рівень інтегрованості особистості, а стійкість – вищий за адаптивність. Гармонія особистості – це вірне співвідношення між основними сторонами буття особистості: простором особистості, часом, енергією; співвідношення зовнішнього і внутрішнього просторів особистості; біологічного, психічного, соціального.

Зовнішній простір особистості містить в собі співвідношення людини з об'єктами зовнішнього світу, перебіг подій, до яких включено особистість.

Внутрішній простір особистості – це уявлення про світ і про себе, самосвідомість і рефлексія, почуття і саморегуляція, спрямованість особистості. Зовнішня активність особистості, її діяльність, спілкування – соціальний простір – відображено в її внутрішньому світі.

Але крім збереження людини як виду, збереження її біологічного (фізичного), психічного, соціального здоров'я існує проблема формування збереження, відтворення духовності людини, її духовного життя.

Духовне буття – предмет міждисциплінарного дослідження: філософського, психологічного, культурологічного. Але засвоєні особистістю духовна культура, гуманістичні цінності, здатність переживати духовну єдність з іншою людиною або людством – ці фактори водночас є важливим психологічним підґрунтям спрямованості особистості, вирішальними чинниками життєвого вибору особистості. Духовне буття – це процес сталого духовного розвитку, формування духовних потреб та їх задоволення, що не може скінчитися. Техногенна цивілізація сформувала в суспільній свідомості примат матеріальних цінностей. Духовна порожнеча, споживацтво нерідко стають характерними рисами сучасної людини, спрямованої на матеріальний успіх і кар'єрне зростання.

Поруч з Природою існує світ речей, що створила Людина і внутрішній світ Людини – світ її особистості, її духовного життя. Світ речей, що забезпечують фізичні, біологічні потреби людини, домінує над іншими її потребами найчастіше тоді, коли забезпечення біологічних потреб є проблемою в повсякденному житті людини, потребує від неї неабияких зусиль і активності. На певній стадії зростання матеріального добробуту на перший план виходять проблеми забезпечення “внутрішнього комфорту” людини, її соціальних потреб.

Але штучне середовище, яким людина оточила себе для захисту від дикої природи, стихійних лих, почало наносити удари по людях. Особливо хворобливі удари, що викликають стрес, пов'язані з нераціонально, негармонійно організованим психологічним середовищем:

- занадто інтенсивний або монотонний ритм роботи і життя за умови відсутності відновлення працездатності, радісних свят та приємних емоцій;
- відсутність часу на спілкування, творчість, відпочинок;
- неспроможність виявити свої здібності, переконання;
- велика щільність населення, шум, неестетичність будівель тощо.

Психологічний стрес можна охарактеризувати як стан організму, що виникає в процесі взаємодії індивіда зі зовнішнім середовищем і супроводжується значною емоційною напругою в умовах, коли нормальна адаптивна реакція є недостатньою. При порушенні збалансування в системі „людина-середовище”, емоційний стрес може набувати хронічного характеру і знижувати ефективність психічної адаптації людини. Саме це є однією з передумов розвитку хвороби. Характер реакції особистості на стресори (фактори, що викликають стрес) обумовлює залежність між соматичним захворюванням і психологічним кліматом, в якому людина живе і працює. Так підвищений рівень вимогливості, незадоволеність собою може провокувати розвиток серцево-судинних патологій. Не проходить без наслідків багаторічний смуток, тривожність, роздратованість, невпевненість в собі, приниження самоповаги. Отже, ймовірність прояву негативних наслідків стресу тісно пов'язана з особистісними властивостями, рисами характеру, реагуванням на стресори, можливостями оптимізації власного емоційного стану.

Стратегії виходу зі стресової ситуації можна поділити на такі групи: змінити або ліквідувати проблему (якщо це можливо); зменшити її інтенсивність за рахунок переосмислення ситуації, її значущості; полегшити її вплив за допомогою спеціальних засобів.

Будь-яка людина має свої особисті уявлення про добро і зло, красу, істину, любов. Гострота цих соціальних і духовних потреб, звичайно, не однакова, але задоволення пізнавальних, естетичних потреб і потреби в самоактуалізації вимагає постійного особистісного вдосконалення, особистої діяльності, розвинутої рефлексії, вольової саморегуляції. Найчастіше ці потреби замінюються нерозбірливим споживанням масової поп-культури, нескінченною гонитвою за можливість придбати “речі престижу”. Криза техногенної парадигми суспільного розвитку вивела на перший план і кризу духовності людини. Альтернативою споживацькій спрямованості особистості є виховання і розвиток творчих здібностей дитини, розвиток її креативності. Саме в творчості людина досягає найвищого рівня пізнання навколишнього середовища, об'єкта дослідження.

Саме в творчості вона здатна задовольнити найвищу потребу – потребу в самоактуалізації особистості.

Саме творчість є невичерпним джерелом натхнення, стенічних емоцій, сталих оптимістичних почуттів.

Саме в творчості людина має можливість висловити свою індивідуальність, своє ставлення до інших людей, своє світосприйняття, любов.

Саме в творчості ми маємо змогу розвинути всі типи мислення, уяви, інтуїтивного прозріння. Тільки в творчості людина усвідомлює, що створена “за образом і подобою Творця”.

Пошуки відповідей на питання про зміст буття людини, її взаємини з Універсумом, місце людини у Всесвіті, її відповідальність за продовження і збереження життя на Землі, її прагнення зрозуміти універсальні закони космічного буття, закономірності розвитку біосфери, загадки появи життя на Землі і Розуму – знаходяться в плані духовного буття і духовних вимірів людини. Водночас це необхідна компонента формування екологічної свідомості людини, підґрунтя можливості ноосферного розвитку людства.

Ноосферний розвиток потребує пошуку інших форм взаємовідносин різних культур, націй, країн. Саме тому на перший план виходять задачі формування пізнавальних, естетичних, духовних потреб людини, що зростає; виховання таких рис характеру і особливостей спілкування, як органічна потреба поважати індивідуальність іншої людини, несхожість її думок і взірців поведінки з твоїми, вміння знаходити спільні інтереси, розв’язувати конфліктні ситуації, йти на компроміси, усвідомлювати свободу особистості як свідому необхідність обмеження своїх потреб.

Різноманітність культур, ціннісних орієнтацій у народів, що живуть в схожих географічних умовах, є проявом зрушень як в напрямку розвитку індивідуальності людини, самобутності нації, так і в напрямку прагнення самоідентифікації, реалізації потреби людини в приналежності до певної групи, самоусвідомлення свого “я” в межах тієї чи іншої форми організації духовного життя людини.

Організаційний і духовний плюралізм людства, різноманітність культур та особливостей сприйняття оточуючого світу є гарантією прогресивного напрямку розвитку людства, дає нам підґрунтя для оптимістичної надії на те, що в критичних ситуаціях людство зможе знайти вірне рішення, об’єднавши досвід, наукові знання, цінності, етичні принципи і духовні прозріння багатьох поколінь, культур, рас.

Але діалектика і в цьому випадку підказує нам проаналізувати цю проблему з іншого боку: різноманітність національна, культурна, ментальна, особливості світосприйняття, досвіду, ціннісних орієнтацій породжує ускладнення на шляху до планетарної єдності, без якої неможливо вижити людству.

Тільки колективний Розум людства здатний розв’язати ці проблеми.

Еволюційний процес розвитку матеріального світу зазнав революційних перетворень принаймні в таких випадках нашої Земної історії:

- поява життя на нашій планеті
- поява Розуму як якісно нової форми буття, інтелекту як інструменту самопізнання матерії

Термін “інтелект” психологи трактують як глобальну здатність людини до мислення, психічної адаптації до нових умов, прогностичної дії, як регулятор поведінки людини (Ж.Піаже, Л.Виготський, А.Біне, Л.Веккер, Дж.Гілфорд).

Завдяки інтелекту людина спроможна пізнавати закони світу, вивчати себе, спілкуватися і утворювати нові форми об'єднань.

Ми не можемо стверджувати, що цей інструмент самопізнання вже настільки досконалий, що зможе відобразити будь-яку реальність. Але розвиток інтелекту дає підстави стверджувати: те, що ми не можемо осягти сьогодні, можливо, зможемо пізнати завтра. Отже розвиток інтелекту людини, всіх його підструктур і форм мислення є підґрунтям ноосферного розвитку людства і першочерговою задачею в формуванні екологічної свідомості людини.

“Екологія розуму, інтелекту” (цей термін ми зустрічаємо останнім часом в літературі) – це необхідність збереження найважливішого інструменту пізнання світу і самопізнання людини, розвиток його можливостей, розкриття резервів його функціонування.

Мотивом і способом самопізнання людини є не абстрактне споглядання, а самоосягнення в процесі діяльності людини і під впливом її почуттів, пристрастей, потреб.

Академік Наталя Бехтерева в своїх дослідженнях підкреслювала: чим більше нейронів приймає участь в роботі, тим яскравіша індивідуальність людини, оригінальніші її асоціації в процесі мислення. Справедливо і зворотне твердження: чим вища залученість людини до певної діяльності, її захопленість справою, тим більша можливість розвинути мислення, інтелект, вдосконалюючи їх роботу і продовжуючи працездатний вік. Тому не дивно, що творчі люди створювали геніальні творіння в досить похилому віці (Леонардо да Вінчі, Гете, Ньютон).

М.Федоров, якого ми вже згадували, розповідаючи про напрямок “російського космізму”, розробив оригінальну концепцію виховання, суть якої – в “науковому воскресінні” людини через розширення і поглиблення свого впливу на себе і світ. Цей вплив має здійснюватися не за допомогою окремих пристосувань, що поліпшують роботу наших органів, але через спрямовану силу розуму, уяви, розрахунку (логічного мислення), озаріння, вольової саморегуляції щодо особистих психічних станів, відновлення, відбудови роботи своїх органів за рахунок психічної енергії, свідомого впливу і установки людини. Отже, свідоме творіння свого способу життя, коли психоемоційні фактори впливають на фізичний стан людини (“соціобіологічний реверс”), стимулювання становлення потенціалу здоров'я і його розширення, рух до єдності людини і природи. Рудольф Штайнер відмічав: щоб пройти шляхом духовного пізнання далі необхідно вдосконалювати свою особистість, підтримувати в собі настрій “відкритого подиву”, “живого інтересу”. Якщо в людини не сформовані моральні цінності, не розвинено живе сильне мислення, подальші кроки неможливі.

В наш час культура здоровотворчості базується на нових дослідженнях в галузі енергетичної взаємодії енергетики людини і Всесвіту А.Акімова, Н.Бехтеревої, І.Волкова, В.Казначеева, А.Клізовського, А.Субетто, Г.Шипова.

Природно-антропогенне середовище з його різнобарвною палітрою кольорів форм, звуків і матеріалів є водночас зосередженням суспільних та культур-

них цінностей, які вклав у нього його історичний творець – людство. Отже культурне середовище здійснює на людину мотиваційний, когнітивний, емоційний впливи. Людина, знаходячись під дією тієї чи іншої національної культури, асимілює її і засвоює означений інформаційний зміст.

Водночас цей зміст стає підґрунтям формування особистісних цінностей, особистісного змісту життя. Культура – стабілізаційний фактор при розв’язуванні конфліктів (міжособистісних, політичних, геополітичних, соціальних, екологічних) пошуках консенсусу, визначенні парадигми подальшого розвитку цивілізації.

Культура – сфера духовного буття людини. Доктор філософських наук Мераб Мамардашвілі вважає, що культура – це те, що не можна замінити нічим, якщо її немає: ані знанням, ані розумом, ані логікою. В наш час, на жаль, існує проблема сучасного варварства, дикунства. Культуру легко зруйнувати, тому що вона – не сукупність готових цінностей і продуктів, що чекають споживання. Це здатність і зусилля людини бути, оволодіння живими відмінностями, що постійно відновлюються знову і знову.

М. Реріх, навпаки, був впевнений, що можна вбити цивілізацію, але Культура як істинно духовна цінність безсмертна.

„Мир через Культуру” – так сформулював свій заклик до людей Землі великий російський художник, письменник, філософ, суспільний діяч Микола Константинович Реріх. Він є автором Пакту про захист культурних цінностей, не тільки під час збройних конфліктів, але кожного дня, зміст якого – боротьба за збереження планети, природи, людини.

“Страна, мыслящая о будущем, пусть бережет от мала до велика всех тех, кому она будет обязана оправданием своим на великом судище культуры...*Os homine sublime dedit coelumque tueri* “Чело человеку высокое дал да горнее узрит”

Отже, в наш час розвиток техніки і технократична парадигма мислення призвели до того, що фізичне і психічне здоров’я людини, його генофонд і культурний фонд опинилися в небезпеці. Усвідомлення необхідності бережного відношення до власного біологічного, соціального і культурного надбання дало поштовх розвитку екопсихологічного, системного, ноосферного підходу в різних галузях науки, призвело до появи нових напрямків – екології людини, екології культури, інтелекту, екологічної філософії, соціальної екології, екологічної етики тощо.

Висновки

1. Проблема усвідомлення екологічного імперативу і жорсткого дотримання його вимог безпосередньо пов’язана з “проблемою Людини”. Великі мислителі давнини, письменники, філософи вбачали в цій проблемі такі питання:
Що є Людина, її особистість, її внутрішній світ, ідеали, прагнення, мораль, її щастя?
В чому сенс буття Людини?

Наш час додав невідкладні питання:

Як зберегти Людину, її розум, інтелект, її духовний світ?

Яке майбутнє чекає на наших нащадків?

Як досягти планетарної єдності націй, країн, народів в забезпеченні необхідних умов коеволюції Людини і Природи, виживання людства?

2. Сучасна людина дегуманізувала свою активність у зв'язку з технічним прогресом і відвернулася від природи: як від природи - довкілля, так і від своєї власної природи – природних генетичних задатків, прихованих можливостей, невиявлених здатностей, світу духовних надбань.
3. Необхідна умова збереження людини як виду – це здоровий спосіб життя, що визначається самосвідомістю людини. Його основні принципи – жити відповідно до законів Природи, біосфери, Всесвіту; формувати позитивне мислення і позитивне відношення до себе і до інших; прагнути гармонії - фізичної, психічної і духовної, гармонії з собою і зовнішнім світом.
4. Екологія людини насамперед передбачає усвідомлення тих обмежень, які накладає на наші дії біосфера, зміни параметрів довкілля, що стали вже реаліями. Мислити по-новому – цей тезис справедливий не тільки в політичній, суспільній сфері, але і в повсякденному житті. Нові умови нашого життя, змінене природно-антропогенне макросередовище змушує нас для виживання в ньому дбати про очищення питної води, перевірку їжі на вміст отрутохімікатів, дбати про очищення організму і психічну стійкість, шукати можливості відновлювати свою енергію в процесі руху, спілкування з природою, добрими, мудрими людьми.
5. Екологічна культура, як частина загальної культури, потребує формування духовно-моральних якостей особистості, здатності діяти сумлінно як в спілкуванні з природою, так і в спілкуванні з людьми.

Питання до самоконтролю. Індивідуальні завдання

1. Що ви розумієте під термінами “екологія людини”, “екологія інтелекту”?
2. Розкрийте зміст поняття культури як сфери духовного буття людини.
3. Які основні принципи здорового способу життя людини? Які з них ви запроваджуєте в своїй діяльності?
4. Що, на ваш погляд, залежить саме від вас у розв'язанні екопсихологічних проблем людства?

Підсумки

Філософський аналіз існуючих проблем, дозволяє побачити прояв діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей в зростанні протиріч між Розумом і навколишнім середовищем: в надрах цивілізації народжується руйнівна небезпека для майбутнього людства, але ж цивілізація, Розум, народжує і засоби протидії руйнівним тенденціям, стимулює пошук альтернативних шляхів розвитку цивілізації. Людство - невіддільна частина усього природного світу, закони якого обов'язкові для неї так само, як і для будь-якої складової Всесвіту.

Коеволюція людства і біосфери по суті синонім терміну „ноосфера” в розумінні В. Вернадського, Е.Леруа і П. Тейяр-де-Шардена, а епоха ноосфери - той період еволюційного процесу Землі, коли в хід його починає цілеспрямовано втручатися інтелект, метою якого є процвітання людства як єдиного цілого.

Пошук умов коеволюції людства і біосфери потребує як нових знань про довкілля Всесвіт, так і розбудови нових суспільних інститутів, зміни цінностей в суспільстві і формування нової моралі.

Отже поруч з організацією наукових досліджень, що дозволять людству одержати необхідні знання про умови коеволюції, необхідно розв'язання суто психологічних проблем забезпечення коеволюції людства и біосфери, застосування методів екопсихології, реформування освіти і виховання на основі впровадження ноосферного принципу.

З кожним роком проблеми мотивації людської діяльності, її зв'язок з особливостями культури, появ нових стандартів поведінки стають дедалі все важливішими. Вони переходять з площини теоретично-психологічних знань в галузь практичної психології, в площину психологічного забезпечення розв'язання реальних задач сьогодення.

Зріст технічної могутності цивілізації негайно потребує вміння передбачати дії людей, їх реакцію на ті чи інші кризові стани та вміння формувати і направляти цю активність.

Відомий фізіолог Іван Сеченов говорив, що зрозуміти Людину можливо тільки в єдності плоті, Духу і Природі, частиною якої вона є. Саме такий підхід до пізнання світу і людини в цьому світі приводить до цілісного бачення світу і місця Людини в ньому. Єдина синкретична картина світу – мрія і мета давньогрецьких філософів – стала в наш час необхідною умовою просування вперед науки і освіти. Цей процес найчастіше гальмують ті розбіжності, що існують між необхідністю високого професіоналізму, конкретних знань у своїй вузькій галузі і різнопланового аналізу, синтезу знань в єдиній системі – науці про Людину.

В очах біологів поява людини на планеті займає в історії земної кулі таке ж місце, як і великі катаклізми і катастрофи, під час яких докорінно змінювались тваринний та рослинний світи нашої планети.

Первісна людина вже мала знаряддя великої сили – вогонь, використання якого при спалюванні великих масивів лісу знищувало біосистеми в окремих районах. Пізніше цивілізації античного світу спустошили Середземне море. Скотарство стало причиною деградації великих районів світу задовго до приходу промислової цивілізації, а землеробство спричинило ерозію земель і деградацію ґрунту.

Отже природна рівновага в оточуючому нас світі була порушена з того часу, коли людина стала використовувати більш вдосконалені технічні заходи, а щільність народонаселення перейшла означену межу. Раніше за інші змінили свій вид ландшафти, флора і фауна Середземного басейну Південно-Східної Азії і деякі райони Нового Світу, які були колыскою стародавніх цивілізацій. В епоху індустріального розвитку людина приступом брала світ природи, щоб отримати необхідну сировину.

Земля нагадувала місто, віддане на пограбування окупантам-завойовникам.

З ростом народонаселення і розвитком техніки локальні екологічні кризи перетворюються в глобальну. Прийшов час задуматися над тим, що буде завтра – тоді, коли зовсім зникнуть ліси, запаси вугілля, нафти, заліза, збіднений і заплондрований ґрунт не буде родити хліб і почне зіпсовувати води річок. Все більше сил і коштів витрачається на те, щоб захистити людину від наслідків її ж діяльності, тобто захистити Homo Sapiens від Homo Faber.

А досягнення науки та їх технічні втілення стають все більш загрозливими для існування всієї цивілізації, планети і людства в цілому.

Усвідомлення невідкладності розв'язання цієї проблеми для всіх землян – наше найперше заддання. Коли намагаються загасити пожежу, коли вогонь загрожує знищити дім – у цьому випадку доречні та потрібні зусилля всіх, не тільки спеціалістів-рятувальників з технікою, але й кожного мешканця з ведром води. Так і шляхи розв'язку проблеми врятування нашої планети складаються з багатьох зусиль всіх землян: *це й правові норми захисту довкілля, розробки нових технологій та обов'язкова екологічна експертиза всіх інженерних заходів, постійні природоохоронні заходи і моніторинг екологічного стану довкілля.*

І найголовніше :

- формування екологічної свідомості людини, екологічна освіта і просвіта;
- усвідомлення кожним екологічного імперативу та майбутніх наслідків розвитку техногенної цивілізації;
- здоровий спосіб життя, виховання в дітях любові до всього живого, потреби в красі та гармонії оточуючого світу;
- виховання духовних потреб і наповнення змістом духовної складової нашого повсякденного життя.

“Будет ли разум править миром или людей погубит горе от ума? Избегнут ли сыны Солнца полного забвения, оставят ли добрый след или забудут наши лица, голоса и сколько нас было? Уцелеет ли этот зеленый мир, зеленый мир с мириадами живых существ в доме нашем? Природы лик священный – отразится ли он снова в глазах влюбленного, доброго человека? Суждена ли нам такая долгая, такая короткая – короткая жизнь – на века, на тысячелетия?”

В. Романенко

Тільки разом ми зможемо врятувати життя майбутніх поколінь.

Саме твоя участь в цій справі потрібна зараз.

Саме твій крок може стати вирішальним.

Крок до зеленої планети, крок до життя, до нескінченної черги твоїх нащадків, дітей, онуків, що збережуть у Всесвіті велике космічне надбання – життя людини, її Душу, її Розум, Дух і Любов, Добро і Світло.

Опитувальний лист

Чи вважаєте Ви існуючий стан екологічного лиха:

- а) загрозою існуванню життя на Землі;
- б) перебільшеною небезпекою;
- в) лихом, яке можливо виправити.

Що вважаєте Ви за необхідне робити в першу чергу, щоб запобігти цій загрози:

- а) надавати більше грошей на охорону навколишнього середовища;
- б) передавати до суду тих, хто завдає шкоди природі;
- в) прибирати за собою і не забруднювати навколишнє середовище;
- г) переглянути парадигму розвитку нашої техногенної цивілізації, що невблаганно знищує природу;
- д) обмежити свої потреби;
- е) створювати заповідники, національні парки для того, щоб зберегти куточки живої природи для майбутніх поколінь;
- ж) природі вже не можна допомогти, і життя на Землі незабаром зникне;
- з) змінити свідомість людей, інакше усі заходи будуть тимчасовими, як виборчі кампанії.

Чи вважаєте Ви, що людина:

- а) є такою ж частиною природи, як тварини, рослини;
- б) господар природи;
- в) найрозумніше створіння Природи і тому несе відповідальність за все, що відбувається поруч;
- г) дитя Землі;
- д) порошинка світобудови;
- е) одухотворена суть Космосу.

Що відчуваєте Ви по відношенню до природи:

- а) захоплення її красою;
- б) жаль, біль за те, що її знищують люди;
- в) бажання допомогти;
- г) подяку за те, що вона дає нам їжу, притулок та все інше;
- д) нічого не відчуваю;
- е) люблю відпочивати на природі;
- ж) люблю працювати на землі – саджати, вирощувати;
- з) люблю тварин, в мене є ...

Ви вирости:

- а) у місті;
- б) у сільській місцевості;
- в) у місті, але часто буваю на дачі, у селі.

Чи вважаєте Ви, що природа:

- а) повинна постачати людині все необхідне;
- б) є джерелом натхнення і насолоди для людини;
- в) існує сама по собі, за своїми законами.

Як Ви збираєтесь виховувати у своїх майбутніх дітях любов до всього живого, формувати екологічну свідомість?

Колірний тест Люшера. Восьмиколірний ряд

Тест Люшера в класичному варіанті представлений у двох формах: повне проходження за допомогою 73 колірних таблиць і короткий тест з використанням восьмиколірного ряду. Перше з них досить громіздке і представляє цінність в тих випадках, коли колірний тест є єдиним інструментом психодіагностичного дослідження. При цьому, на наш погляд, кінцевий результат дослідження являє собою не таку значну інформацію в порівнянні із витраченим часом і зусиллями.

Лаконічність і зручність застосування восьмиколірного ряду є великою перевагою скороченого варіанту, тим більше, що в додатку до батареї тестових методик надійність отриманих даних підвищується.

Процедура обстеження відбувається таким чином: тому, хто обстежується пропонується вибрати з розкладених перед ним таблиць "найприємніший" колір, не співвідносячи ні з уявленнями про одяг (чи пасує він), ні з оббивкою меблів, ні з чимось іншим, а тільки виходячи з того, наскільки цей колір має перевагу в порівнянні з іншими при даному виборі і в даний момент. Розкладаючи перед тим, хто обстежується, колірні еталони, потрібно використати індиферентний фон (див. вкладку). Освітлення повинне бути рівномірним, досить яскравим (краще провести дослідження при денному освітленні). Відстань між колірними таблицями повинна бути не менше за 2 см. Вибраний еталон забирають зі столу або перекидають кольоровою поверхнею донизу. При цьому психолог записує номер колірного еталону. Запис йде зліва направо. Номери, привласнені колірним еталонам, такі: темно-синій — 1, темно-зелений - 2, оранжево-червоний – 3, жовтий – 4, фіолетовий - 5, коричневий – 6, чорний – 7, сірий - 0.

Далі тому, хто обстежується, потрібно запропонувати вибрати найбільш приємний колір з тих, що залишилися, і так кожного разу, поки всі кольори не будуть відібрані.

Через хвилину-дві, перетасувавши їх заздалегідь, колірні таблиці треба знов розікласти перед випробуваним в іншому порядку і повністю повторити процедуру вибору, сказавши при цьому, що дослідження не спрямоване на вивчення пам'яті випробуваного і він вільний вибирати собі колір, який заново сподобався так, як йому буде бажано. М. Люшер допускає інтерпретацію даних тестування і на основі одноразового вибору.

Суб'єктивне відношення випробуваного до вибраних кольорів визначається і кодується таким чином:

ЯВНА ПЕРЕВАГА (знак «+») привласнюється першим двом кольорам, яким віддається перевага, з яких колір, що стоїть на першій позиції, визначає основний спосіб дії, а на другій - мета, до якої прагне випробуваний.

ПЕРЕВАГА (3-я і 4-а позиції) відмічається знаком «X» і вказує на істинний стан речей, ситуацію і образ дії, виходячи з даної ситуації.

БАЙДУЖІСТЬ (5-а і 6-а позиції) означається знаком «-» і вказує на не використані в даний момент резерви, індіферентну зону, недіючі сторони особистості.

НЕПРИЙНЯТТЯ (АНТИПАТІЯ) (7-а і 8-а позиції) до них приєднується знак, їх функціональне значення — пригнічені потреби. Кольори розділяються на основні (1- темно-синій, 2 - синьо-зелений, 3 - оранжево-червоний і 4 - ясно-жовтий) і додаткові, серед яких 7 - чорний і 0 - сірий - ахроматичні, а 5 – фіолетовий і 6 - коричневий – змішані.

Основні кольори символізують основні психологічні потреби, які Люшер позначив як потреба в задоволенні і прихильності (синій), потреба в самоствердженні (зелений), потреба «діяти і домагатися успіху» (червоний) і потреба «дивитися уперед і сподіватися» (жовтий). Тому вони в нормі і при повній урівноваженості, на думку авторів, повинні знаходитися на перших позиціях. Додатковим кольорам не додається така сама значущість, вони не є психологічними "першоелементами" і включені в основному для розширення сфери дії основних кольорів, їх більш вільного переміщення на ту або іншу позицію ряду.

Символіка кожного кольору йде корінням в джерела історії існування людини на землі. Ніч, символом якої є синій колір, здавна несла людині спокій, розслаблення, сон. Сонце, яскравість дня (жовтий колір), що зароджується викликали надію, спонукали до активності. Червоний колір – забарвлення квітів, плодів, крові – відображення мисливських інстинктів, еротичного потягу, прагнення до оволодіння благами навколишнього життя. Зелений – колір трави, листя чагарників і дерев – символ захисту, маскуванню, таємності. Сірий - як відсутність кольору - трактується як такий, що розділяє, що відгороджує. Чорний символізує заперечення яскравих фарб життя і самого буття. Коричневий колір являє собою змішення оранжевого і чорного, а фіолетовий — червоного і синього. Виходячи з символіки кольорів і накопиченого в багаторічній практиці досвіду, структурне значення кожного кольору описане Люшером таким чином:

темно-синій колір характеризується як концентричний, (тобто що відображає зосередженість на внутрішніх проблемах) пасивний, символізує глибину почуттів, чутливість, гетерономність (тобто залежність від зовнішніх впливів), його афективні аспекти — спокій, задоволення, прихильність, ніжність, любов;

синьо-зелений символізує гнучкість волі, концентричність, пасивність, оборонні тенденції, автономність (незалежність) незмінність, тенденцію до утримання. Його афективні аспекти — наполегливість, самовпевненість, упертість і самоповага;

оранжево-червоний — символізує силу волі і є ексцентричним (спрямованість зовні), активним, наступально-агресивним, автономним, локомоторним, конкуруючим, оперативним. Його афективні аспекти — бажання, збудливість, владність, сексуальність.

Структурні значення тут приводяться буквально; описова їх форма підкреслює емпіричний характер основ методики та інтерпретаційних посилань.

Угрупування, на основі якого поєднанням кольорів дається певна інтерпретація в залежності від їх позиції, просте, якщо вибір один. У цьому випадку перші дві позиції отримують позначення «+»; дві наступні — «X»; дві наступні за ними, — «-» а двом останнім додається знак «—».

Наприклад: вибір 31542607 після угрупування виглядає таким чином:
+3,+1,+5,+4, -2-6, —0—7 або 3 1 5 4 2 6 0 7

+ +XX - - — —

Значення восьми кольорів описані Люшером таким чином:

СІРИЙ (0). Що розділяє, відгороджує, звільняє від зобов'язань, вкриває від зовнішніх причин і впливів. Його присутність на перших позиціях є компенсуючим (за рахунок незадіяності). На останніх позиціях 0 означає причетність, участь, відповідальність. Кольори, розташовані перед 0-м, якщо він сам перемістився на 2-у або 3-ю позицію, вказують на утрировану поведінку і відсутність рівноваги між кольорами, яким віддається перевага, і несуть конфліктне навантаження. «Якщо перші три кольори - 340, то сталося вимкнення, і розширення поля діяльності буде компенсаторним. При цьому випробуваний відчуває себе втраченим і ніщо для нього вже не має значення.» Середньостатистична позиція сірого кольору 6-а, однак, переміщення на 5-у або 7-у не є значущими. В умовах стомлення і стресу, 0-й переміщується на початок ряду.

СИНІЙ (1). Означає спокій, викликає урівноваженість почуттів, виявляє чутливість і ранимість. Фізіологічно відповідає спокою, психологічно – задоволенню. Відображає вміння співчувати, схильність до естетичної споглядальності, сенситивності, довіри, самопожертвування, відданості. Переміщення на останні позиції ряду виявляє незадоволення емоційними відносинами. Відхиляючий перший (1) означає «розривання пут» або бажання їх розірвати. Поєднання +3-1 означає спосіб дії, коли відчуття незадоволення компенсується нерозбірливим розширенням сексуальних контактів (синдром Дон Жуана). Поєднання +4-1 інтерпретується як невпинні пошуки виходу з незадовільної ситуації. Статистична значущість 1 кольору виявляється переміщенням на іншу, крім перших 3-х позицій.

ЗЕЛЕНИЙ (2). Колір «еластичної (пружної) напруженості», виявляє завзятість, цілеспрямованість, опірність змінам, постійність переконань. Володіння розглядається як варіант самоствердження. "Напруженість зеленого кольору подібна до дамби, за якою нагромаджується, не отримуючи розрядки, збудження". Перевага зеленого кольору виявляє скрупульозну точність, критичний аналіз, логічну послідовність, тобто «все, що приводить до абстрактного формалізму», а також потребу справляти враження, зберігати свою позицію. Відкидання зеленого кольору виявляє неможливість реалізації цих потреб, бажання звільнитися від заважаючих обмежень. Компенсація позиції — 2 червоним кольором (+3) виражає максимальну напруженість і стан збудження. Компенсація за рахунок +4 («втеча до свободи») представляється більш продуктивною, що каналізує збудження у формі відволікаючої діяльності.

Зелений є значущим на всіх позиціях крім 2-ої, 3-ої і 4-ої.

ЧЕРВОНИЙ (3). Символізує фізіологічний стан, пов'язаний з витратою енергії. Червоний — вираження життєвої сили, нервової і гормональної активності, прагнення до успіху, жадібного бажання всіх життєвих благ. Це — воля до перемоги, потяг до спорту, боротьби, еротики, «сила волі».

Відкидання червоного виявляє фізіологічне і нервово виснаження, зниження сексуального потягу. Вибір червоного на перше місце означає прагнення до повноти буття, лідерські риси, творчий початок, збуджену діяльність. Відкидання червоного свідчить про перезбудження і виснаження, про потреби в захисті від збудливих чинників. Як компенсація — 3 нерідко виявляється +1, однак таке поєднання може відображати схильність до кардіологічних розладів. Червоний є значущим тоді, коли він не займає перших трьох позицій.

ЖОВТИЙ (4). Виражає нестримувану експансивність, розкованість, релаксацію, повну радісних надій мінливість при відсутності послідовності і планованості. Перевага жовтого говорить про надію або очікування великого щастя, про прагнення до нового, що ще не сформувалося. У ролі компенсуючого кольору жовтий виявляє нетерплячість, неспокій, риси заздрисності.

Відкидання жовтого (6-е, 7-е або 8-е місце) означає розчарування, відчуття нездійснення надії, "спробу захистити себе від ізоляції і подальших втрат або розчарування".

Компенсація знехтуваного жовтого синім виявляє "мазохістичне прилипання" до об'єкта прихильності. Компенсація +2-4 змальовує варіант поведінки, при якому захистом служить прагнення до високого соціального статусу, а 3-4 — пошук пригод, активація сексуальності. Жовтий є значущим у всіх позиціях, крім 2, 3, 4 і 5.

ФІОЛЕТОВИЙ (5). Містить в собі властивості і синього, і червоного, об'єднуючи «переможність червоного і капітуляцію синього, символізуючи тотожність, тобто щось на зразок містичного союзу; висока міра чутливої близькості, шл веде до повного злиття суб'єкта і об'єкт; чаклунство, магія і зачарованість, прагнення захоплювати інших, здібність до інтуїтивного і чутливого збагнення, нереальність бажань і безвідповідальність". Перевага фіолетового властива особам емоційно незрілим, підліткам, а також вагітним жінкам, які в цей період стають нестійкими. Особи з гомосексуальними нахилами схильні до переваги фіолетового кольору, можливо у зв'язку з нестійкістю, що виявляється в слабій сексуальній диференційованості. Потреба в тотожності і інтуїтивному розумінні пригнічена, якщо 5-й колір знаходиться на 8-й позиції, і проектується швидше на предмети, ніж на людей, звідси ґрунт для розвитку естетичного чуття, здібність до незалежних оцінок, схильність до занять, пов'язаних з вільними професіями або до науки.

Фіолетовий не значущий на позиціях з 3-й по 7-ю, а у дітей і вагітних жінок — на 1-й і 2-й позиціях.

КОРИЧНЕВИЙ (6). Цей колір символізує почуттєву основу відчуттів. При фізичному дискомфорті або хворобі коричневий колір пересувається на початок ряду. Почуття втрати коріння, втрати домівки виявляється також переміщенням коричневого кольору ліворуч. На 8-й позиції коричневий колір

символізує заперечення потреби в розслабленні і фізіологічному задоволенні або приглушення фізіологічних потреб. 6-й колір є значущим тоді, коли він не займає 5—7 місця.

ЧОРНИЙ (7). Чорний — це "ні" в протилежність "так" білого, це "кінець, за яким більше нічого немає". Чорний колір символізує відмову, повне зречення або неприйняття і надає сильного впливу на будь-який колір, що знаходиться з ним в одній групі, підкреслюючи і посилюючи властивості цього кольору. У першій половині ряду його присутність виявляє компенсуючу поведінку екстремального типу. На першому місці чорний колір говорить про протест проти наявного стану речей людини, що повстає проти долі, готової діяти необачно і нерозсудливо. Чорний колір на другому місці означає відмову від всього, крім того, що символізує колір на 1-й позиції. 7-й колір на 3-й позиції компенсуємося кольорами, розташованими на 1-й і 2-й позиціях. 8-а позиція для чорного кольору — що статистично найчастіше зустрічається.

В світі мудрих думок

И кто скажет человеку, что будет после него под солнцем.

Экклезиаст, (6,12.)

Мы получили в наследство невыразимо прекрасный и многообразный сад, но беда в том, что мы никудышные садовники. С пренебрежением относясь к нашему саду, мы готовим себе в не очень далеком будущем мировую катастрофу не хуже атомной войны, причем делаем это с благодушным самодовольством малолетнего идиота, стригущего ножницами картину Рембрандта.

Дж. Даррелл

Природа - один з наймогутніших агентів виховання людини.

К.Ушинський

Зовите меня варваром в педагогике, но я вынес из впечатлений моей жизни глубокое убеждение, что прекрасный ландшафт имеет такое огромное воспитательное влияние на развитие молодой души, с которыми трудно соперничать влиянию педагога.

К.Ушинский

Судьба всякой истины – сначала быть осмеянной, а потом уже признанной.

А.Швейцер

Разруха не в окружающем мире, разруха в головах!

М.Булгаков

С нашим появлением континенты быстро дряхлеют.

Э.Хемингуэй

Если существует на свете благородная цель, расширяющая кругозор человека, то эта цель – защита извечного богатства, данного нам во временное пользование и под нашу ответственность.

Герцог Брабантский

Да не сожжешь ты пастбища и горные леса...

67-я заповедь даосизма

Теперь и мы, цивилизация, знаем, что мы смертны.

Поль Валерии

Природа – сфинкс. И тем она верней
Своим искусом губит человека,
Что может статься, никакой от века
Загадки нет и не было у ней.

Ф.А.Тютчев

Так что же такое экология? Этико-философская концепция и форма защиты растений и животных? Движение протеста против ядерной энергетики и загрязнения? Неоромантическая тоска о возврате к природе? Научная дисциплина, отпочковавшаяся от биологии? Или нечто, сочетающее в себе всё?

Франциско ди Кастри

Любімо, шануймо, бережімо природу, вічне джерело нашого життя і нашої творчості! Вона нам стократ більше віддасть, ніж ми можемо їй дати!

М.Рильський

А камни под ногами
Не кляни.
Вот высота,
Открывшаяся взору.
Подумай сам:
Когда бы не они,
Ты разве мог бы подниматься в гору?

В.Сидоров

Не нарушайте праздник духа, хотя бы язык его был вам непонятен. Непонятное сегодня станет понятным завтра.

Е.Рерих

От бледного листка испуганной осины
До сказочных планет, где день длинней, чем век,
Всё - тонкие штрихи законченной картины,
Всё – тайные пути неуловимых рек.

Все помыслы ума – широкие дороги,
Все вспышки страстные – подъемные мосты,
И как бы ни были мы бедны и убоги,
Мы всё-таки дойдём до нужной высоты.

К. Бальмонт

...Мы – дети Космоса. И наш родимый дом
Так спаян общностью и неразрывно прочен,
Что чувствуем себя мы слитыми в одном,
Что в каждой точке мир – весь мир сосредоточен...

А.Чижевский

Люди Солнце разлюбили, надо к Солнцу их вернуть,
Свет Луны они забыли, потеряли Млечный путь.
Развенчав Царицу-Воду, отрекаясь от Огня,
Изменили всю Природу, замок Ночи, праздник Дня.
В тюрьмах душ своих, в сцепленье зданий-склепов, слов-могил
Позабыли о теченье Чисел, Вечности, Светил.

К. Бальмонт

Тишь... Безмолвие лесное...
Безмятежен ранний день, -
Лист не дрогнет в ровном зное,
Ни узорчатая тень...

Вдаль ли глянешь, вглубь ли, ввысь ли,
Всюду – трепет, шелест, дрожь...
Только вникни, только мысли,
Все узнаешь, все поймешь!

Ю.Балтрушайтис

Обмен живой – обмен в природе
Взаимость выгоды сулит,
Наперекор капризной моде
Он не торгуется – творит.
Способность отдавать извечна,
Дарить себя - удел творца.
Взаимость – встреченная встречность,
И нет у встречности конца.
Обмен в природе безвозмезден.
Ведь Божий дар не дан взаймы.
Мы в связке устоим над бездной,
Когда поймем, что “я” есть “мы”.

И. Родиновская

Я душу відшліфую, як алмаз.
Відгранена, вона сильніша буде.
Прийшла я жити у природу раз,
Тому нехай природа не забуде.

Г.Шепітько

Лиш чистий ґрунт і тільки чисті води
З повітрям чистим смисл нам віддадуть.
Нам космос землю знову не народить,
Нам рятувать – це свій продовжить путь.

Г.Шепітько

Человеческая культура предполагает видение проблем через призму нравственности, а не эффективности.

А.Приходченко

Когда лицо открыто, то оно
Одно из двух вещает для планеты:
Или спасенье, или катастрофу.
Сегодня открывается лицо.

В.Сидоров

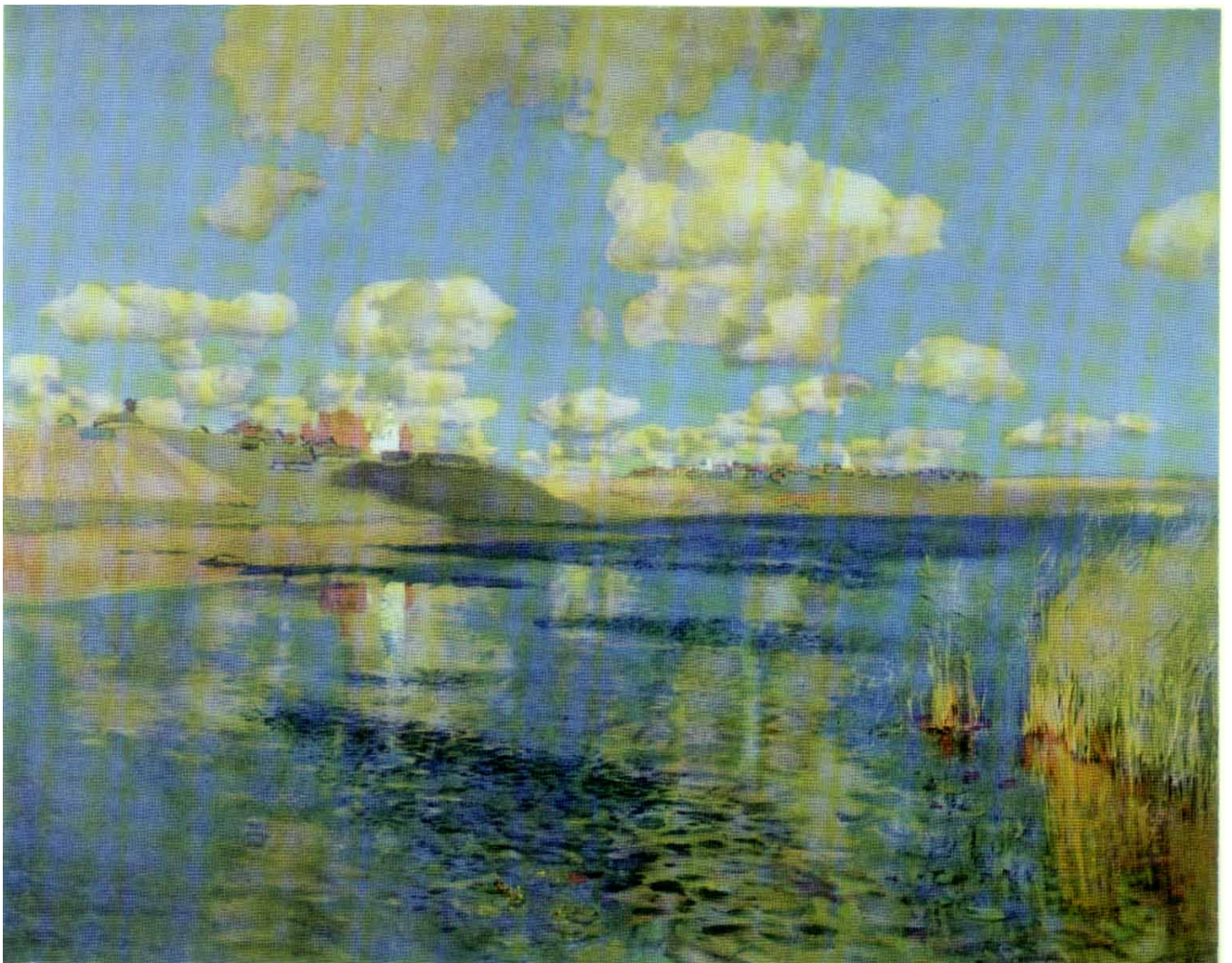
Не бойся породниться с ветром
И тишиной повергнуть крик.
И предпочесть модерну ретро.
И среди лиц увидеть лик.

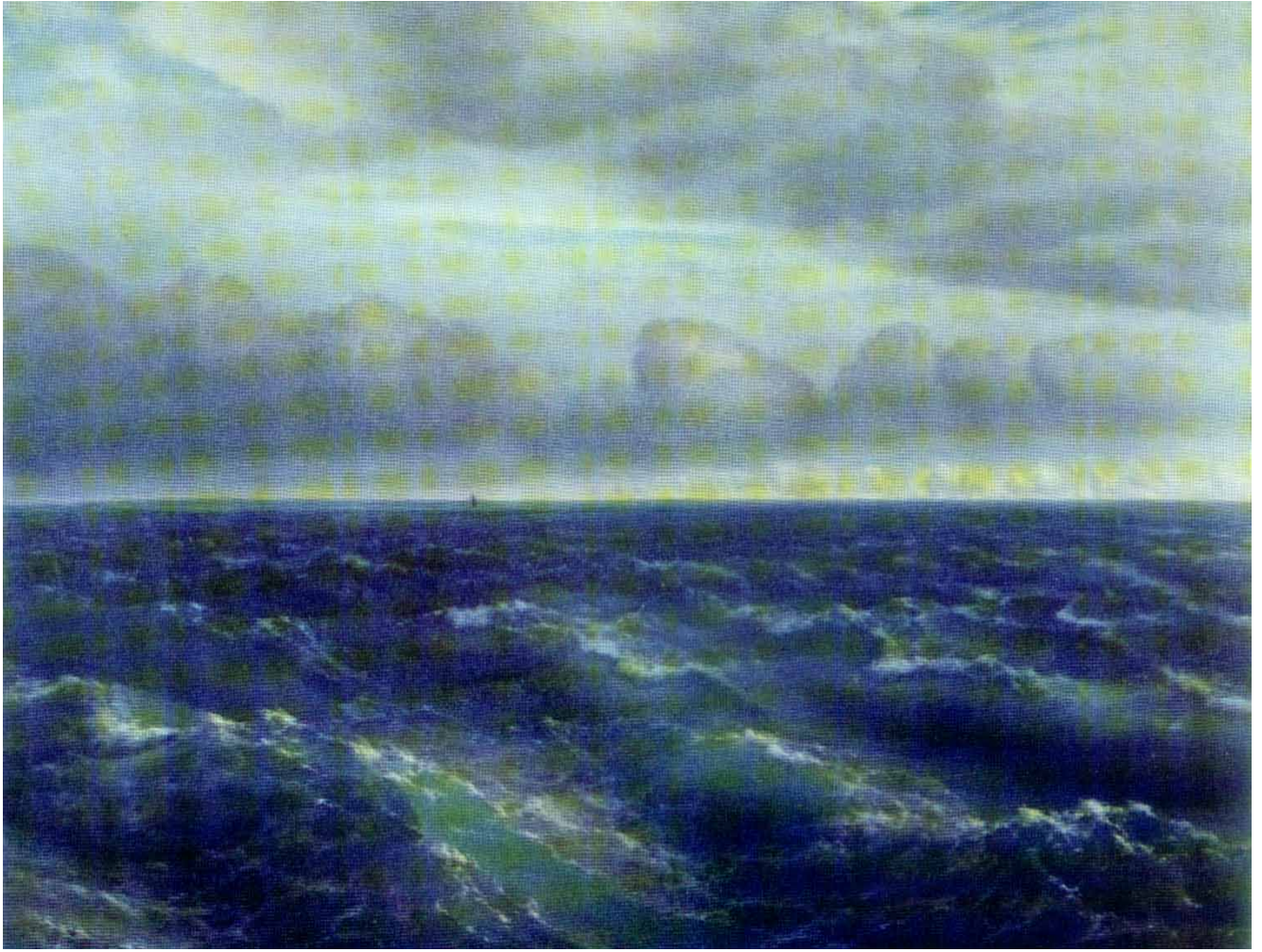
Не бойся к жизни прикоснуться
Божественным смычком любви,
И струны молоком нальются
Из Млечного Пути. Зови
В обитель сердца устремленье
Дарить себя таким, как ты.
И слово станет исцеленьем,
И скрипка – музыкой мечты.

И. Родиновская

ГЛОСАРІЙ

АБІОТИЧНІ ФАКТОРИ СЕРЕДОВИЩА – це компоненти та явища неживої, неорганічної природи, прямого або побічного впливу на живі організми. Серед них головну роль відіграють кліматичні (сонячна радіація, світловий режим, температура, вологість, атмосферні опади, вітер, тиск тощо).

АДАПТАЦІЯ – процес пристосування живих організмів до визначених умов зовнішнього середовища.

АКСІОЛОГІЯ – вчення про цінності.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ – добування енергії не з її традиційних джерел (вугілля, нафта, газ, сланці), а з тих, що поповнюються, використовуючи енергію сонця, вітру, приливів та відливів, геотермальних джерел та інше.

АНІМІЗМ – віра в одухотвореність всієї природи, в існування душ і духів.

АНТРОПОГЕННІ ФАКТОРИ – фактори, що зобов'язані своїм появленням діяльності людини.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – тип світосприйняття, згідно з яким людина – центр Всесвіту і мета усіх подій, що здійснюються в світі.

АНТИНОМІЇ – суперечності закону самому собі.

АПОСТЕРІОРИ – “від наступного”, знання, що одержані досвідом.

АПРІОРИ – “той, що йде попереду”, переддосвідне знання.

АРЕАЛ – область поширення на земній поверхні систематичної групи живих організмів або спільноти.

АРХЕТИП – прообраз, первісна форма, у Юнга – структурні елементи колективного несвідомого.

АРХАЇЧНА СВІДОМІСТЬ – найстародавніший стан у розвитку людської свідомості.

БІОСФЕРА – це своєрідна оболонка землі, що утримує всю сукупність живих організмів та ту частину речовини планети, яка знаходиться у безперервному обміні з цими організмами.

БІОТИЧНІ ФАКТОРИ – сукупність впливу життєдіяльності одних організмів на життєдіяльність інших, а також на неживе середовище.

БЕЗВІДХОДНА (маловідходна) ТЕХНОЛОГІЯ – у відповідності з рішенням ООН це є практичне застосування знань, методів й засобів, для того, щоб у рамках потреб людини забезпечити найбільш раціональне використання природних ресурсів і енергії та захист навколишнього середовища.

ВЕРБАЛЬНИЙ – “словесний”, складається зі слів або виразів.

ВІДЧУТТЯ – елементарний психічний процес, що представляє собою суб'єктивне відбиття живою істотою у виді психічних явищ найпростіших властивостей навколишнього світу.

ВИД ЗНИКАЮЧИЙ – вид, що знаходиться під загрозою повного вимирання, кількість осіб якого не є достатньою для самопідтримки популяції у при-

родних умовах, а тому потребує особливо ретельних спеціальних умов охорони, а іноді й штучного відтворення.

ГЕЛІОТАРАКСІЯ – теорія, що стверджує залежність поведінки людей від енергетичної діяльності Сонця.

ГІДРОСФЕРА – це водна оболонка землі, яка містить світовий океан, річки, озера, льодовики, ґрунтові води. Воді належить найважливіша роль в історії розвитку нашої планети, з нею зв'язане зародження та розвиток живої речовини, отже і всієї біосфери.

ЕКОЛОГІЯ МІСТА – наукова дисципліна, що вивчає закономірності взаємодії людини з міським середовищем.

ЕКОЛОГІЯ ЛЮДИНИ – комплексна наука, що вивчає взаємодію людини як біосоціальної істоти зі складним багатокомпонентним навколишнім світом, з постійно динамічно складним середовищем.

ЕКОСИСТЕМА – це сукупність спільно існуючих різних видів організмів та умов їх існування, що знаходяться у закономірній взаємодії одне з одним.

ЕКСПЕРТИЗА ЕКОЛОГІЧНА – оцінка впливу на навколишнє середовище, природні ресурси та здоров'я людей комплексу промислового господарства та інших об'єктів.

ЕМПАТІЯ – прийняття у власній свідомості ролі іншої людини, розуміння її почуттів, бажань, думок, вчинків, внутрішніх станів, здатність до співчуття.

ЗАКАЗНИК – частина природних територій, в межах яких (постійно або тимчасово) заборонені окремі види та форми господарської діяльності людини для забезпечення охорони одного або декількох цінних об'єктів живої природи або живописних типів ландшафту.

ЗАПОВІДНИК – території (та акваторії), що особливо охороняються, повністю виключені з будь-якої господарської діяльності заради збереження у недоторканому виді природних комплексів (еталонів природи), охорони рідкісних та зникаючих видів рослин та тварин.

ЗНЕЛІСЕННЯ – зникнення з визначеної території лісу у результаті природних причин або антропогенних факторів.

КОНСУМЕНТИ – це гетеротрофні організми, які споживають первинну продукцію, для них продуценти складають собою єдине джерело харчування.

КРИЗИС ЕКОЛОГІЧНИЙ – ситуація, що виникла в природних екосистемах у результаті порушення рівноваги під дією стихійних, природних явищ або у результаті антропогенних факторів (регулювання течії річок, вирубка лісів, забруднення атмосфери, гідросфери, ґрунту) .

ЛОКАЛЬНИЙ – обмежений, місцевий.

ЛОНГІТЮДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – тривале за часом свого проведення наукове дослідження процесів формування, розвитку і зміни будь-яких психічних явищ або явищ поведінки.

- ЛЮБОВ** – найвище духовне почуття людини, багате на різноманітні емоційні переживання, що ґрунтується на шляхетних почуттях та високій моралі і супроводжується готовністю зробити все від себе залежне для благополуччя коханої людини.
- МЕНТАЛЬНІСТЬ** – спосіб мислення, загальний духовний настрій людини, групи.
- МОНІТОРИНГ** – комплексна система спостереження, оцінки та прогнозу зміни стану навколишнього середовища під впливом антропогенних факторів.
- МОТИВ** – внутрішня стійка психологічна причина поведінки або вчинку людини.
- МИСЛЕННЯ** – психологічний процес пізнання, пов'язаний з відкриттям суб'єктивно нового знання, розв'язанням задач, творчим перетворенням дійсності. Опосередковане, узагальнююче відбиття людиною дійсності в її суттєвих зв'язках та відношеннях.
- НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАРК** – звичайно велика ділянка території, виділена для збереження природи у оздоровчих та естетичних цілях, а також в інтересах науки, культури та освіти.
- НИША ЕКОЛОГІЧНА** – місце виду у екосистемі.
- НООСФЕРА** – це поняття „сфери розуму” ввів французький математик та філософ Е.Ле-Руа у 1927р., а обґрунтував В. І. Вернадський у 1944р.. Це вища стадія розвитку біосфери, пов'язана з виникненням і встановленням цивілізованого суспільства, з періодом, коли розумна діяльність людини стає головним, визначальним фактором розвитку.
- ОЗОННА ДІРА** – значний простір у озоносфері (шар атмосфери з найбільшою концентрацією озону на висоті 20-25 км.) планети з помітно зниженим (до 50% та більш) змістом озону.
- ОНТОГЕНЕЗ** – процес індивідуального розвитку організму з моменту утворення до природного завершення його життєвого циклу (до смерті або припинення існування у колишній якості).
- ПЕСТИЦИДИ** – хімічні препарати для захисту сільськогосподарської продукції, рослин, для знищення паразитів у тварин, для боротьби з переносниками небезпечних хвороб тощо.
- ПІДТОПЛЕННЯ** – підняття рівня ґрунтових вод, викликане спорудженням гідротехнічних споруд (водосховища, дамби, канали) та підпором поверхневих вод, а також при неправильному зрошуванні сільськогосподарських угідь.
- ПОПУЛЯЦІЯ** – сукупність одного виду, що знаходиться у взаємодії між собою та населяє спільну територію.
- ПОТРЕБИ ЛЮДИНИ** – потреба або відсутність чогось необхідного для підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальних груп та суспільства в цілому; джерело його активності.

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНЕ – наукове передбачення можливого стану природних екосистем та навколишнього середовища, обумовленого навколишніми процесами та антропогенними факторами.

ПРОДУЦЕНТИ – це автотрофні організми, здатні будувати свої тіла за рахунок неорганічних з'єднань, використовуючи сонячну енергію (зелені рослини, мікроскопічні водорості тощо).

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ – це система діяльності, покликана забезпечити економічне використання природних ресурсів та їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів народного господарства що розвивається та збереження здоров'я людей.

РИГІДНІСТЬ – загальмованість мислення, що виявляється у труднощі відмови людини від один раз прийнятого рішення, способу мислення і дії.

РЕДУЦЕНТИ – це організми, що розкладають органічні залишки (бактерії, гриби, мікроорганізми), та служать завершальною частково ланкою біологічного кругообігу.

„РИМСЬКИЙ КЛУБ” – міжнародна наукова організація, заснована у 1968р. у Римі з ініціативи італійського економіста Ауреліо Печчеї.

САМОСВІДОМІСТЬ – усвідомлення людиною себе, своїх власних якостей.

СВІДОМІСТЬ – вищий рівень психічного відбиття людиною дійсності, його представленість у вигляді узагальнених образів і понять.

СИМБІОЗ – тісне співжиття двох або більш організмів різних видів.

СУМЛІННЯ – поняття, що позначає здатність людини переживати, глибоко особисто сприймати і шкодувати про випадки порушення їм самим або іншими людьми моральних норм. Сумління характеризує особистість, що досягла високого рівня психологічного розвитку.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – метод психологічного дослідження, розрахований на безпосереднє одержання необхідної інформації через органи почуттів.

СПРИЙНЯТТЯ – процес сприйняття та обробки людиною різної інформації, що надходить у мозок через органи відчуття. Завершується формуванням образу.

СТРЕС – неспецифічна реакція живого організму на будь-яку вимогу до нього.

ТЕОСФІЯ – “божественна мудрість”, містичне вчення про божественне творіння.

ТЕСТ – стандартизована психологічна методика, призначена для порівняльної кількісної оцінки у людини досліджуваної психологічної якості.

ТЕСТУВАННЯ – процедура застосування тестів на практиці.

УРБАНІЗАЦІЯ ПРИРОДИ – перетворення природних ландшафтів у штучні під впливом міської забудови.

ФАУНА – історично утворена сукупність всіх видів тварин, що проживають на певній території або акваторії.

ФІЛОГЕНЕЗ – походження, еволюція виду.

ФЛОРА – історично утворена сукупність всіх видів рослин на даній території або акваторії.

Література

1. Бойчук Ю.Д., Солошенко Е.М., Бугай О.В. Екологія і охорона навколишнього середовища: Навч. посібник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2002.
2. Вернадский В.И.: Биосфера и ноосфера. – М.: Наука, 1989.
3. Верзилин Н. По садам и паркам мира. – Л.: Детгиз, 1961.
4. Вронский В.А. Прикладная экология: Учеб. пособие. – Ростов н/Дону.: Феникс, 1996.
5. Гнатенко П.И. Национальная психология. – Днепропетровск.: ДГУ, 2000.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли – Л.: Наука, 1990.
7. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов н/Дону: Феникс, 1996.
8. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: Навч. посібник. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2002.
9. Дорст Ж. До того, как умрет природа.: Пер с франц. – М.: Прогресс, 1968.
10. Драгунский В.В. Цветовой личностный тест: Практич. пособие. – М.: АСТ, МН.: Харвест, 2001.
11. Казначеев В.М. Очерки экологии человека. – Новосибирск: Наука, 1978.
12. Капитон В.П., Шубин В.И. Природа философского знания. – Днепропетровск, Центр Экономического образования, 1999.
13. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник.– К.:Заповіт, 1996.
14. Мирзаев Г.Г., Иванов Б.А., Щербаков В.М., Проскуряков Н.М. Экология горного производства: Учебник для вузов. – М.: Недра, 1991.
15. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990.
16. Педагогика и психология высшей школы.: Учебн. пособие. – Ростов н/Дону.: Феникс, 2002.
17. Петровский А.В., Ярошевский Н.Г. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. Заведений. - 2-е изд., стер. - М.: Академия, 2000.

18. Психология. Учебник для технических вузов /Под общ. ред. В.Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2000.
19. Психология здоровья: Учебник для вузов /Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2003.
20. Уилсон Роберт Антон. Психология эволюции: Пер. с англ. – К.: Янус, 1999
21. Фальц-Фейн В. Аскания-Нова. – К.: Аграрна наука, 1997.
22. Черноушек М. Психология жизненной среды: Пер. с чеш. – М.: Мысль, 1989.
23. Шевцов В.Ю. Русь. – Днепропетровск, Арт-Прес. – 2003.
24. Шевяков О.В. Основи екологічної психології: Навч. посібник. – Дніпропетровськ.: ДНУ, 2002.
25. Шмалей С.В. Диагностика здоровья: учеб.-метод. издание. – К.: Борисфен, 1994.
26. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Вопр. философии. – 1988. - №1.

Навчальне видання

Складановська Марина Григорівна

Людина і світ. Вступ до екологічної психології

Редакційно-видавничий комплекс

Підписано до друку 5.05.2004. Формат 30x42/4
Папір Captain. Ризографія. Умовн. друк. арк. 8,1
Обліково-видавн. арк. 8,1. Тираж 100 прим. Зам. №

Підготовлено до друку і відруковано у Національному гірничому
університеті. Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 277

49027, м. Дніпропетровськ – 27, просп. К.Маркса, 19.